

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE GÖZ KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve KOYUN

İstanbul
Nisan-2025

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE GÖZ KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve KOYUN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Murat KAYA

İstanbul
Nisan-2025

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Murat KAYA

Üye Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ

Üye Dr. Öğr. Üyesi Adem ERGÜL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tez çalışması olarak hazırladığım “**Kur’an-ı Kerim’de Göz Kavramı**” adlı tezin öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Merve KOYUN

ÖN SÖZ

Çalışmam boyunca bana her türlü desteği sağlayan değerli tez danışmanım Doç. Dr. Murat Kaya'ya, kıymetli hocalarım Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz ve Dr. Öğr. Üyesi Adem Ergül'e ve eğitim hayatım boyunca bana yardımcı olan bütün hocalarıma şükranlarımı sunarım. Ayrıca sabır ve emek gerektiren bu süreçte sabrı ve anlayışıyla beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan maddî, manevî desteklerini her zaman hissettiğim anem, babam ve kardeşlerime müteşekkirim. Özellikle çalışmamı hazırlarken eserlerinden istifade ettiğim âlimlerimize minnettarım. Hepsini rahmetle anıyorum.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Merve KOYUN

İstanbul-2025

ÖZET

KUR'AN-I KERİM'DE GÖZ KAVRAMI

Merve KOYUN

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat KAYA

Nisan, 2025 – IX+107 Sayfa

Kur'ân-ı Kerîm, yaklaşık on dört asır önce nazil olmuş ve tahrif edilmeden günümüze kadar ulaşmıştır. İman edenler için ilim, fikir ve hayatın yol göstericisi olmuştur.

Kur'an âyetleri yorumlanırken ortaya birçok bakış açısı çıkmıştır. Âyetlerle meşgul olanlar, kimi zaman zahiri anlamlara, kimi zaman batını yönlere, kimi zaman da her iki boyuta önem veren yöntemler tercih etmişlerdir. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'an'da geçen kavram ve konular üzerinde de müstakil çalışmalar yapılmıştır. Zira Kur'an-ı Kerim'de derin anlam çerçevesine sahip olan pek çok kavram bulunmaktadır. Bu kavramlar arasında en dikkat çekenlerden biri ise “göz” kavramıdır. Kur'an-ı Kerim'de çok sayıdaki âyete konu olan göz kelimesi birçok sûrede, çeşitli şekillerde önümüze çıkmaktadır. İşte bu çalışmada, “Kur'an-ı Kerim'de Göz Kavramı” ismiyle bu kavram ele alınmaktadır. Göz, yalnızca maddi dünyayı algılamaya yarayan bir organ değil aynı zamanda ibret almanın da sembolüdür. Gözlerimiz dış âlemi iç âleme taşıyan araçlardır. Bu nedenle gözün gördüğünü idrak eden; kalptir. Kur'an, insanın bakışlarını hem fiziksel hem de ruhsal boyutlarıyla ele almamızı sağlamaktadır. Gözün, yaratılışından işlevlerine varıncaya kadar her alanı hayranlık uyandırmaktadır. Bu denli kapsamlı ve mükemmel bir organ, yalnızca Allah'ın yaratmasıyla var olabilir. Bu tez, göz kavramını Kur'ân âyetleri çerçevesinde inceleyerek, gözün manevi ve yapısal boyutlarına ışık tutmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Tefsir, Göz, Bakış, Basar, Basiret.

ABSTRACT

THE CONCEPT OF EYE IN THE QURAN

Merve KOYUN

Master, Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Murat KAYA

April, 2025 – IX+107 Pages

The Holy Quran was revealed approximately fourteen centuries ago and has survived to the present day without being distorted. It has been a guide to knowledge, thought and life for believers. Many perspectives have emerged when interpreting the verses of the Quran. Those who have dealt with the verses have sometimes preferred methods that emphasize apparent meanings, sometimes esoteric aspects and sometimes both dimensions. In this context, there are many concepts in the Holy Quran that have a deep meaning framework. One of the most striking of these concepts is the concept of “eye”. The word eye, which is the subject of many verses in the Holy Quran, appears before us in various forms in many surahs. Just as every word has a meaning, there is also a truth and essence of that word. These truths can be revealed to wise people who want to look at it in the real sense. This study examines the “concept of eye in the Holy Quran”. The eye is not only an organ that helps us perceive the material world, but it is also a symbol of taking lessons. Our eyes are the intermediaries that carry the external world to the internal world. Therefore, what the eye sees is perceived by the heart. The Quran allows us to consider the human gaze in both its physical and spiritual dimensions. Every aspect of the eye, from its creation to its function, is awe-inspiring. Such a comprehensive and perfect organ is only created by God. This thesis aims to shed light on the spiritual and structural dimensions of the eye by examining the concept of the eye within the framework of the Quranic verses.

Keywords: Quran, Tafsīr, Leadership, Learning, Lifelong Learning

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu	1
1.2. Tezin Amacı	1
1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği	2
1.4. Konunun Önemi ve Özgünlüğü	2
1.5. Tezin Temel Soruları	3
1.6. Araştırmanın Yöntemi.....	3
1.7. Literatür Analizi	4
1.8. Tezin Tertibi.....	6
İKİNCİ BÖLÜM	7
GÖZ KAVRAMININ ANLAMI VE KULLANIM ALANLARI	7
2.1. Göz Kavramı	7
2.2. Göz Kavramının Sözlük Anlamı	7
2.3. Göz Kavramının Deyimlerde ve Atasözlerinde Kullanımı	8
2.4. Göze Yakın Anlamlı Kelimeler	11
2.4.1. Şehadet Kavramı	12
2.4.2. Tefekkür	14

2.4.3. Akıl.....	17
2.4.4. Nur	22
2.4.5. Kalp.....	25
2.5. Gözün Anatomik Yapısı ve Yaratılışı	27
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	32
KUR'AN-I KERİM' DE GÖZ KAVRAMI.....	32
3.1. Basar- Basiret Görme ve Sezme	37
3.1.1. Allah'ın Basîr İsm-i Celili.....	41
3.2. “نظر” Kelimesinin Kullanımı ve Farklı Anlamları.....	45
3.2.1. “نظر” Kelimesinin İnceleme ve Düşünme Anlamında Kullanımı.....	45
3.2.2. “نظر” Kelimesinin İhsan ve Rahmet Anlamında Kullanımı	48
3.2.3. “نظر” Kelimesinin Beklenti Anlamında Kullanımı.....	49
3.2.4. “نظر” Kelimesinin Mühlet Verme Anlamında Kullanımı.....	52
3.2.5. “نظر” Kelimesinin Gözleme ve Seyretme Anlamında Kullanımı.....	53
3.2.6. “نظر” Kelimesinin Göz Atma Anlamında Kullanımı.....	54
3.2.7. İlahi Emirler Karşısındaki Tutum	55
3.2.8. “نظر” Kelimesinin Hayret ve Değerlendirme Anlamında Kullanımı.....	56
3.2.9. “نظر” Kelimesinin “Gizli Bakma” Anlamında Kullanımı	59
3.2.10. “نظر” Kelimesinin “Yüzüne Bakmama”yı İfade Ederken Kullanılması. 60	
3.3. رأى - Görme- Görüş.....	61
3.3.1. Duyularla Görmek.....	62
3.3.2. Hayal ve Tasavvur ile Görmek	64
3.3.3. Tefekkür İle Görmek.....	65
3.3.4. Akıl İle Görme	66
3.4. Rüya	67
3.4.1. Peygamberlerin Rüyası	68

3.4.2. Diğer İnsanların Rüyaları.....	72
3.5. Kur'an'da "Göz Kavramının" Deyim ve Atasözü Olarak Kullanımı	74
3.5.1. Gözünün Önünde Olmak	74
3.5.2. Ölü Bakış.....	77
3.5.3. Korkudan Gözlerin Yuvasından Fırlaması	78
3.5.4. Göz Aydınlığı.....	80
3.5.5. Gözünü Dikmek	82
3.5.6. Göz Değmesi.....	83
3.5.7. Gözünün Feri Gitmek.....	86
3.5.8. Gözlerin Hain Bakışı.....	87
3.5.9. Gözü Haramdan Sakındırmak.....	88
3.6. Gözün Yaratılış Gayesi	90
3.6.1. Şükretmek	91
3.6.2 Doğru Yolu Bulmak.....	93
3.6.3 İlim Öğrenmek	94
3.7. Gözyaşı.....	95
3.7.1 Allah'a Karşı Huşu İle Ağlamak.....	96
3.7.2. Tövbe, Gözyaşı ve Allah'tan Korkma	97
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA	104
ÖZGEÇMİŞ.....	109

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.g.t.	: Adı Geçen Tez
a.s.	: Aleyhisselam
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sf.	: Sayfa
vd.	: ve diğerleri
C.	: Cilt
Bs.	: Basım
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz.	: Hazırlayan
ö.	: Ölüm Tarihi
Sad.	: Sadeleştiren
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
Yay.	: Yayınevi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu

Allah; çeşitli nimet ve hikmetlerle donattığı insanı, ahsen-i takvim¹ kıvamında yaratmıştır. Varoluş gayesine uygun bir hayat yaşayabilmesi için onu en güzel hale büründürmüştür. Bu gayenin gerçekleşmesi için insana gerekli olan bütün nimetler, karşılıksız olarak verilmiştir. Görebilmesi için göz, işitebilmesi için kulak, konuşabilmesi için dil, bir yerden bir yere rahatça gidebilmesi için ayak ve birçok nimet Allah'ın bir ikramı olarak insana verilmiştir. Bu nimetlerin arasında hiç şüphesiz “göz”, hayatımızın en mühim parçalarından biri olarak önümüze çıkmaktadır.

Kur'an'da geçen kavramların yalnızca lafzî boyutlarıyla değil, aynı zamanda taşıdığı anlam katmanlarıyla birlikte ele alınmasının gerekliliği son derece önemlidir. “Göz” kavramı, Kur'an'da hem biyolojik bir organ olarak hem de ibret, tefekkür, şahitlik ve kalp merkezli idrak gibi çeşitli bağlamlarda kullanılması bakımından dikkat çekici bir yere sahiptir.

Yapılan bu çalışmada, Kur'an-ı Kerim'de göz kavramını ele alarak; gözün sorumlulukları, gözün açılımı, gözün güzellik anlayışı, gözyaşı, göz nuru, kalp gözü vb. konuların Kur'an'da nasıl işlendiği tespit etmeye çalışılmıştır.

1.2. Tezin Amacı

İnsan; yeryüzünü temaşa edip tefekkür edebilen bir varlık olarak yaratılmıştır. Kendisinin dışında yaratılan varlıklardan onu üstün kılan en büyük nimetlerinden biri ise gördüklerini idrak etmesi olmuştur. Allah, Kur'an'da insana yeryüzüne bakmasını, görmesini, idrak etmesini, tefekkür etmesini istemektedir. Kur'an-ı Kerim'de görme kavramı üzerine birçok âyet bulunmaktadır. Allah'ın, insandan istediği; gördüğünü idrak etmesi, içselleştirip iman etmesidir.

¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003), et-Tîn 95/4. (Çalışmamızdaki tüm ayet mealleri bu kaynaktan alınmıştır.)

Bu tezin amacı, Kur'an-ı Kerim'de geçen "göz" kavramını hem sözlük anlamı hem de kullanıldığı bağlamlar çerçevesinde inceleyerek, bu kavramın yalnızca bedensel bir organı ifade etmediğini; aynı zamanda düşünme, ibret alma, sorumluluk taşıma ve hakikati fark etme gibi anlamlar da içerdiğini ortaya koymaktır. Kur'an'da göz, sadece bakmakla sınırlı bir işlev görmemekte; kalple birlikte çalışan, insanın çevresiyle, olaylarla ve ilahî gerçeklerle ilişki kurmasına vesile olan bir anlam katmanına sahip olmaktadır. Bu yönüyle göz hem yaratılışın bir mucizesi hem de insanın manevî yolculuğunda önemli bir araç olarak ele alınmaktadır.

Literatürde göz kavramı çoğunlukla başka konuların içinde kısa geçişlerle yer almakta; doğrudan bu kavram üzerine yoğunlaşan çalışmalar oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda çalışmam, Kur'an'da gözün anlam zenginliğini farklı yönleriyle ortaya koymayı ve bu alana bütüncül bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği

Yapılan bu araştırma, Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerle göz kavramını incelemektedir. Öncelikle Kur'an-ı Kerim'in gözü doğrudan zikrettiği âyetler tespit edilmiştir. Gözün sorumluluk alanları, gözün açılımı, gözün güzellik anlayışı, gözyaşı, kalp gözü, göz nuru, göz dili, göze haram olan şeyler, gözün nimet olması gibi kavram ve konular ele alınarak gözün fizyolojik ve psikolojik açıdan insan üzerindeki etkileri anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu bağlamda, tezimiz göz kavramı ile sınırlı olmakla birlikte; göz kavramını ilgilendiren diğer ifadelerle de yer verilmiştir. Gözün fizyolojik yapısı için tıp ilminden faydalanıp, gözün manevi boyutu ve insan üzerindeki etkileri için psikoloji ilmine başvurulmuştur. Göz perdesi, kalp gözü, ruh gözü gibi kelimeleri daha iyi kavrayabilmek için kalbi ele alan âyetlere de temas edilmiştir.

1.4. Konunun Önemi ve Özgünlüğü

Kur'an-ı Kerim, insanın görme duyusuna ve bakışlarına sıkça atıfta bulunarak, "göz" kavramı üzerinden yalnızca fiziksel bir algıyı değil; aynı zamanda bilgiye ulaşma, ibret alma, hakikati kavrama ve derin düşünme gibi zihni ve ruhî süreçleri de harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Göz, Kur'an'da hem maddî bir nimet hem de manevî bir sorumluluk alanı olarak sunulmuştur. Kur'an'da "بصر", "عين", "رأي", "شهد", "نظر" gibi görme fiiliyle ilişkili kavramlar, insanın dünyaya ve hakikate bakış biçimini şekillendiren çok katmanlı anlamlara sahiptir. Göz ile ilgili deyimsel ve mecazî kullanımlar

da bu anlam zenginliğini daha da derinleştirmektedir. Gözün sadece bir görme aracı değil, kalbin tercümanı ve zihnin ilk temas noktası oluşu, bu kavramın Kur'an'daki önemini ortaya koymaktadır. Bu tez, göz kavramını hem lafzî hem de kavramsal boyutlarıyla ele alan özgün bir çalışmadır. Literatürde, Kur'an'daki göz kavramını bu genişlikte ele alan sınırlı sayıda çalışma bulunmakta; mevcut çalışmalar çoğunlukla görme fiili etrafında yüzeysel tahlillerle yetinmektedir. Bu çalışma ise gözün anlam dünyasına dair Kur'an'daki doğrudan ve dolaylı tüm kullanımları tespit etmeye, klasik tefsir geleneği ve Arap dilindeki mecazlar ışığında derinlemesine bir analiz ortaya koymaya çalışmaktadır. Ayrıca tezde, gözün manevî işlevleri, ahlâkî sınırları, kalp ve akılla olan ilişkisi, gözyaşı, rüya ve tefekkür gibi boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesi; çalışmanın özgünlüğünü pekiştiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Böylece bu tez, sadece Kur'an'da geçen bir kavramı açıklamaktan öte, gözün bir "idrak ve iman kapısı" olarak nasıl konumlandırıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1.5. Tezin Temel Soruları

Bu çalışmada Kur'an'da göz kavramı, gözün çeşitleri, gözün sınırları, gözün nur olması, gözyaşı, kalp gözü, göze yasak olan ve fayda sağlayan bakışların neler olduğu tespit edilecektir.

Buradan hareket ederek, Kur'an'da şu sorulara cevap aranacaktır:

- Kur'an-ı Kerim'de göz kavramı nasıl ele alınmıştır, yakın kavramlar nelerdir?
- Kur'an-ı Kerim'de "göz" nimet olarak mı ele alınır?
- Kur'an-ı Kerim'de gözün sorumlulukları nasıl ele alınmaktadır?
- İnsan gözünün bakışından sorumlu mudur veya bakışı sebebiyle taltif edilir mi?
- Mü'minin kalp gözü ile münafıkların kalp gözü arasındaki farkların nelerdir?
- Gözün anatomisi nasıldır?

1.6. Araştırmanın Yöntemi

Bu tez, Kur'an-ı Kerim'de geçen "göz" kavramını hem dilsel hem de anlam katmanları açısından incelemeyi amaçlayan nitel bir araştırma niteliğindedir. Kur'an'daki ilgili ayetlerin sistematik bir şekilde tasnifi ve yorumlanmasıyla ilerlemiştir. Ayetler, doğrudan "بصر", "عين", "رأي", "شهد", "نظر" kelimelerinin geçtiği yerlerden hareketle toplanmış; anlam bağlamları göz önünde bulundurularak sınıflandırılmıştır.

Araştırmada öncelikle göz kavramının sözlük anlamı, Arap dilindeki kullanım çeşitliliği incelenmiş; ardından Kur'an'daki kullanımları bağlamlarıyla birlikte analiz edilmiştir. Bu süreçte gözle bağlantılı diğer kavramlar (basar, basiret, şahadet, nur, kalp, akıl, rüya, gözyaşı vb.) da dikkate alınarak kavramsal bütünlük oluşturulmuştur.

Tez kapsamında, başta klasik tefsirler olmak üzere çeşitli İslami kaynaklardan faydalanılmıştır. Araştırmada ayrıca disiplinler arası yaklaşım benimsenmiş, gözün fizyolojik yapısı ve psikolojik etkileri konularında tıp, psikoloji ve sosyoloji alanlarındaki bazı çalışmalardan da istifade edilmiştir. Böylece gözün hem maddî hem de manevî boyutu, Kur'anî perspektif içinde çok yönlü olarak değerlendirilmiştir.

Çalışma boyunca elde edilen veriler, ayet bağlamı, kavram analizi ve tematik sınıflandırma yöntemleriyle yorumlanmış; elde edilen bulgular bütüncül bir yaklaşımla sunulmuştur.

1.7. Literatür Analizi

Çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığının hazırladığı “*Kur'an Yolu*” mealinden hareketle Kur'an-ı Kerim'de göz ve görme fiiline yakın olan kelimelerin geçtiği âyetler tespit edildi. Tefsir kaynaklarında göz ile ilgili âyetlerin temas ettiği konulara tafsilatlı bir şekilde bakıldı. Çalışmamızla ilgili âyetlere Taberî'nin *Câmi 'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*'ı, Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*'ı, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Fahreddin er-Râzî'nin *Mefatihu'l-gayb*'ı, Beydâvî'nin *Envârü't-Tenzil ve esrârü't-te'vil*'i, Süyûtî'nin *ed-Dürü'l-Mensûr*'u ile *Tefsirü'l-Celâleyn*'i gibi önemli tefsir kaynaklarından istifade edilmiştir. Râgıb el-İsfehânî'nin (ö. 322/934) *Müfredat*'ında, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*'ında, Türk Dil Kurumuna ait sözlükte göz kavramı incelenmiştir.

Dr. Alexis Carrel *İnsan Denen Meçhul* adlı kitabında sinir ağlarının görme yetisine etkilerini ve insan vücudunun akıl almaz işleyişini ele almaktadır. Vücudumuzun olağanüstü güzellikte çalıştığını ve her bir sinir hücresinin birbiri ile olan bağlantısındaki muntazam yaratılışını ilmi olarak ortaya koymaktadır. Şadi Eren, “Adalet ve Zulüm

Kavramlarına Genel Bir Bakış”² adlı makalesinde göz kapağı, gözyaşı gibi kelimelere değinmektedir. Kur’an-ı Kerim’de gözyaşının nasıl ele alındığıyla ilgili olarak ayrıca Ammar Natouf’un “Kur’an-ı Kerim’de Temkin Üslubu”³ adlı çalışmasından istifade edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de âyetlerde geçen gözleri ile alay etme, hain bakışlar, gözlerin hareketleri, kâfilerin bakışları, Hümeze sûresi ve bakışla ilgili bilgiler Abdullah Yalman’ın “Kur’an-ı Kerim’de İstihza (Manevi İşkence) Kavramının İncelenmesi”⁴ isimli Yüksek Lisans Tezinde tespit edilmiştir.

Maddi ve manevi körlük hali, Musa Turşak’ın “Kur’an’da Bedensel Engellilikle İlgili İfadelerin Tahlili”⁵ isimli makalesinde ele alınmıştır.

Arap dili belagatinde göz kelimesinin açılımı, Gökhan Sebati’nin “*Arap Dilinde Mükesser (Düzensiz) Çoğullarda Azlık ve Çokluk Olgusu*”⁶ isimli makalesinde işlenmiştir.

Sevinç ve üzüntü gibi duygular göz tarafından sözsüz bir şekilde karşı tarafa aktarılır. Gözde beliren ifadeler aslında vücudun her organında hissedilir. Ancak bu duyguları tam olarak karşı tarafa belirten organ gözdür. Örneğin; Tâhâ Sûresi 102. Âyette “*O gün Sûr’a üflenir. Günahkârları gözleri gömgök bir halde haşrederiz*” buyurulmuştur. Bu âyetteki “*زرقا*” kelimesi mavi anlamında kullanılmıştır. Günahkâr olanların mahşerdeki hallerini âyette bahsedilen “gözleri gömgök” ifadesinden yüzlerindeki üzüntü ve korkuyu, içinde buldukları perişan durumu yansıtmaktadır. Bu konudaki bilgiler

² Şadi Eren, “Kur’anî Perspektiften Adalet ve Zulüm Kavramlarına Genel Bir Bakış”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, S.6 (2018): 121-138.

³ Ammar Natouf, “Kur’an-ı Kerim’de Temkîn Üslubu” (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. N.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).

⁴ Abdullah Yalman, “Kuran-ı Kerimde İstihza (Manevi İşkence) Kavramının İncelenmesi” (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

⁵ Musa Turşak, “Kur’an’da Bedensel Engellilikle İlgili İfadelerin Tahlili” *Bitlis İslamiyat Dergisi*. C.3, S.1 (2021): 218-229.

⁶ Gökhan Sebati, “Arap Dilinde Mükesser (Düzensiz) Çoğullarda Azlık ve Çokluk Olgusu”. *Bandırma Onyediy Eylöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. C.4, S.2 (2021), 103-121.

ise Beşir Çelik'in "Kur'an'da Zikri Geçen Renkler ve Renklerle Verilen Mesajlar"⁷ isimli makalesinde yer almaktadır.

1.8. Tezin Tertibi

Kur'an-ı Kerim de göz kavramını ele aldığımız yüksek lisans tez çalışmamız üç bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde teze teorik bir çerçeve oluşturulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde Gözün kelime ve ıstılah anlamlarıyla, anatomisi ele alınacaktır. Gözün hikmeti, mahiyeti, gözün halleri, gözün anlam dünyasına giren kelimeler, gözün kabiliyetleri, gibi konular detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise; Kur'an-ı Kerim'de gözün nasıl ele alındığı ortaya konulacaktır.

⁷ Beşir Çelik, "Kur'an'da Zikri Geçen Renkler ve Renklerle Verilen Mesajlar". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.6, S.1 (2019): 81-100.

İKİNCİ BÖLÜM

GÖZ KAVRAMININ ANLAMI VE KULLANIM ALANLARI

2.1. Göz Kavramı

Göz, insanın yeryüzüne açılan penceresidir. Göz hem fiziksel hem de manevi anlamda ele alınan önemli bir kavramdır. Görme eylemi fiziksel olarak, göz organıyla gerçekleşen algılama yetisi anlamına gelir.⁸ Kur'an-ı Kerim'de bu anlamıyla pek çok âyette geçmektedir.⁹ Bunun yanı sıra görme kavramı "kalbin idrak gücü", yani basiret anlamında kullanılarak; olayları, hakikati ve manevi gerçekleri kavrama yetisi olarak ele alınmaktadır.¹⁰

Göz kelimesinin sözlük anlamı, Kur'an'da kullanımı, hayatın içindeki kavramsal yeri ve atasözleri ile deyimlerdeki kullanımı aşağıda detaylı olarak belirtilecektir.

2.2. Göz Kavramının Sözlük Anlamı

Sözlüklerde ve farklı kaynaklarda göz ve göz karşılığı kullanılan farklı kavramlar; görme organı¹¹, görmeyi sağlayan organ¹², ayn, çeşme¹³, dide, bakış, görme, bakma,

⁸ Okan Bilge, *Anatomi Ders Notları*, 1.bs. (Konya: İstanbul Tıp Kitapevleri, 2019), 169.

⁹ Bkz. el-A'râf 7/47, 179; en-Nahl 16/77, 78; en-Necm 53/17; el-Ahkâf 46/26; Yûnus 10/31; el-Mülk 67/23, el-İsrâ 17/36; Tâhâ 20/131; en-Neml 27/13. Kâf 50/22; Yûsuf 12/111; el-Hac 22/46.

¹⁰ Râgıb el-İsfahânî, "بصر", *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvedî (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1412) 127.

¹¹ Hasan Eren ve Nevzat Gözaydın vd. *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1988), 3/568-569.

¹² Şükrü Haluk Akalın ve Recep Toparlı, *Türkçe Sözlük*, 11. bs. (Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 2011), 976-979.

¹³ Nevin Kardeş ve Salih Önem vd. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995). 3/1040.

basar, kuvvetli idrak, suyun gözü,¹⁴ suyun toprakta kaynadığı yer, oda delik, boşluk, nazar”¹⁵ gibi manalara gelmektedir.¹⁶

2.3. Göz Kavramının Deyimlerde ve Atasözlerinde Kullanımı

Deyimlerde ve günlük dilde göz kelimesinin kullanımına oldukça sık rastlanmaktadır. İnsanlar hayatın akışında karşılaştıkları pek çok duygu ve düşünceyi “göz” kelimesini kullanarak ifade etmişlerdir. Gözlerin iletişimdeki gücü, kelimeleri de etkilemiştir. Bu konuda söylenen atasözü ve deyimler kaynaklarımızda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; gözden geçirmek, gözden kaybolmak, göz önünde, gözü keskin, iğne gözü, göz açıp kapayıncaya kadar, göz açtırmamak, göz ardı etmek, gözaydın etmek, göz atmak, göz boyamak, göz değmek, göz doldurmak, göz doyurmak, göz gezdirmek, göz gözü görmemek, göz kamaştırmak, göz kaş süzmek, göz kesilmek, göz kırpmak, göz kırpmamak, göz koymak, göz kulak olmak, göz süzmek, göz ucuyla görmek, göz yıldırım, göz var izan var, göz yummak, gözden düşmek, gözden geçirmek, gözden gönülden çıkarmak, gözden irak olan gönülden de irak olur, gözden irak tutulmak (görmek istememek), gözden irak tutulmak (önem verilmemek), gözden kaçırmak, gözden kaybetmek, gözden kaybolmak (gözden nihan olmak) gözden uzak tutmak, göze almak, göze batmak, göze çarpmak, göze görünmek, göze görünmemek, gözleri bayılmak, gözleri berraklaşmak, gözleri buğulanmak, gözleri çivilenmek (aynı noktaya bakmak), gözleri çakmak çakmak olmak, gözleri çukura gitmek, gözleri fıldır fıldır olmak, gözleri kan çanağına dönmek, gözleri kapanmak, gözleri parlamak, gözleri sulanmak, gözler süzülme, gözleri takılıp kalmak, gözleri yaşarmak, gözlerinden şimşekler çakmak, gözlerini bayılmak, gözlerini belirtmek, gözlerini devirmek, gözlerinin içi gülmek, gözü almamak, gözü arkada kalmak, gözü alışmak, gözü büyükte olmak, gözü bulanmak, gözü dumanlanmak, gözü dünyayı görmemek, gözü gibi sakınmak, gözü gibi sevmek, gözünü bağlamak, gözünü doyurmak, gözünü hırs bürümek, gözünü karartmak, gözünü kin bürümek, gözünü korkutmak, gözünü sevda bürümek, gözünü torak doyurmak, gözünü üstünden ayırmamak, gözünü yıldırım, gözünü

¹⁴ Akalın ve Toparlı, *Türkçe Sözlük*, 976-979.

¹⁵ İlhan Ayverdi ve Ahmet Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3. Cilt. (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011), 1100-1101.

¹⁶ Şemseddin Sami *Temel Türkçe Sözlük*, *Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî*. sad. Yaşar Akdoğan, Necat Birinci vd. (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1985), 437-43.

yummak, gözleri ayak ucuna çivilemek, gözden nihan olmak, gözünü kan bürümek, gözünün önüne gelmek, gözüyle tartmak, gözünden şimşekler çakmak¹⁷ gibi kelimelerle duygu ve düşüncelerimiz ifade edilmiştir.

Buradan hareketle görüyoruz ki göz kelimesinin anlam derinliği cümlelerimizin içine ve hayatımızın her alanına yansımıştır. İletişimde, beden dili açısından bakıldığında, yüzümüzün ifade edeceği 30 kadar mimiğin gözlerimiz tarafından desteklendiği söylenmektedir. Kişilerin gözlerine bakıldığında nasıl bir duygu durum içinde olduğu saptanabilmektedir. Korku, neşe, sevinç, hüzn gibi birçok duygu kişinin gözlerinden okunabilir.¹⁸

Dünyaya açılan pencerelerimiz aynı zamanda iç âlemimize de ışık tutmuştur. Nitekim göz; insanın iç ve dış âlemlerinin arasında köprü vazifesi görmektedir. Dışarıdan aldığı verileri bazen akla ve bazen de kalbe ileterek çeşitli süzgeçlerden geçirerek, mana âleminde insana farklı pencereler açmaktadır. Zahirde iki gözümüz olmasına rağmen, gördüklerimizi idrak eden gözler değil, gözlerin ileti alanlarının kapsadığı bütün bir alemdir. İnsan, izlediği bir manzara karşısında sadece o resmi gören değil, bütün bu gördüklerini var edeni, zihin dünyasında idrak ederek yaratıcısına şahitlik eden bir canlıdır. Yeryüzünde görme eylemini gerçekleştiren milyonlarca canlı varlık vardır. İnsanı diğer canlı varlıklardan ayıran en mühim özelliği ise; görme eylemini gerçekleştirmesi değil, gördüklerini idrak etmesidir.

Göz kelimesine konu olan bunca deyim ve atasözü, hayatın içinden gerçekleri yansıtan kelimelerdir. İnsan, bedeni ve sözleri ile bir bütündür. İletişim halinde, ruberu/yüzyüze olan iki insan sadece birbirinin sözlerine kulak vermez, aynı zamanda göz teması ile sözün gücünü etkiler. Duygusal iletişimimizin yüzde doksanı sözsüz olarak jest ve mimikler ile gerçekleştirilmektedir¹⁹. Bu bağlamda insanların en temel, en güçlü ve güvenilir iletişim aracı bedenleri olmaktadır. İnsan sözlerini kontrol altına alsa da davranışlarının tamamını kontrol altına alması çok güçtür. Bu yönden bakıldığında duyu- larla yapılan iletişimde niyetler çok fazla gizlenememektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu konu hakkında şöyle bahsedilmektedir. İnsanlar hesap günü hesaba çağrıldıkları vakit

¹⁷ Akalın ve Toparlı, *Türkçe Sözlük*, 976-979

¹⁸ Karataş, *Hz. Peygamber'in Beden Dili*, 74.

¹⁹ Acar Baltaş ve Zuhal Baltaş, *Bedenin Dili*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007), 159-160.

yaptıkları şeylerden dolayı birtakım mazeretler sunmaya başlayacaklardır. Mazeretlerinin ne kadar yersiz olduğunu ortaya koymak için, Yasin sûresi 65. âyette insanların bedenlerinin nasıl dile geldiği şöyle anlatılmaktadır: “*O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da kazandıklarına şahitlik eder.*”²⁰ Allah Teala ahirette kullarını hesaba çekeceği zaman da bile sözün yanında kimi zaman beden diline başvurması konumuz ile ilgili çok dikkat çekicidir. Ruhun ve kalbin ifade biçimi mimiklerdir²¹ Yapılan bir araştırmada, ruberu/ yüzyüze konuşmada kullanılan sözel öge yüzde otuz beş iken, sözel ifadelerin kullanılmadığı oranı ise yüzde altmış beş olarak tespit edilmiştir.²² Ayrıca son dönemde yapılan başka bir araştırma ise; beyne gönderilen bilgilerin yüzde seksen yedisinin göz organı aracılığı ile, yüzde dokuzunun işitme organı ile ve yüzde dördünün de diğer duyuvar aracılığıyla ileti kurduğunu göstermektedir.²³ Bu durum son derece dikkat çekicidir. Örneğin; hastanelerde hemşire fotoğrafını kimse unutmamaktadır. Oysa sesli bir uyarı yapılmamasına rağmen fotoğraf karesindeki hemşirenin sus işareti, sözel olarak kullanılan “sesiz ol” ifadesinden daha fazla etkilemektedir. Gözlerimiz bir fotoğraf makinası gibi hafızamıza gördüklerini kaydetmektedir.

İnsan bedeninde yüz ifadeleri içinde gözlerin kullanımının ayrı bir önemi vardır. Göz tek başına etkin bir mesaj aracı olmaktadır. Göz hareketlerimizin her biri farklı anlamlar barındırır. Örneğin; gözlerin yarı kapalı olması kötülük ve küçümseme gibi sayılırken halk arasında göz devirmek diye de bilinmektedir. Gözlerin iri iri açılması hiddet ve şaşkınlığı belirtebilir. ²⁴ Göz, kaş işaretleri ile bir şeyler söylemekte yine küçümseme ifadelerinden sayılabilmektedir.

Nitekim gözler hakkında söylenmiş sözlerin, her birinin altında yatan binlerce doğruluk payı vardır. Gözler, iç dünyamızın da bir yansımasıdır. Göz; hayatın içinde karşılaştığımız korku ve endişe halinde, hüznün ve mutluluk anında, öfke ve gadap duyduğumuzda göz bebeklerimizin titreşimlerinden, ifade biçiminden yola çıkarak sözsüz bir

²⁰ Yâsîn, 36/65.

²¹ Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti* (İstanbul: Marifet Yay. 1980), 54.

²² Allan Pease, *Body Language*, çev. Yeşim Özben, (İstanbul: Rota yay. 1997), 10-11.

²³ Recep Tayfun, *Etkili İletişim ve Beden Dili*, (Ankara: Nobel yay. 2010), 144.

²⁴ Karataş, “Hz. Peygamber’in Beden Dili”, *İÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, S. (2003), 56.

şekilde karşı tarafa ileti sağlayabileceğimiz bir organdır. Gözlerinde sözleri vardır. Göz ve kulak, güzel şeylerle beslenir; göz, güzellikleri görmek, kulak ise güzel sesleri işitmek ister. Bu güzellikler, gözün nurunu artırır, sevinçle aydınlatır.²⁵ Göz tek başına bir mesaj aracı olarak karşımıza çıkabilmektedir. Dünyanın neresine gidersek gidelim göz teması ve göz hareketleri ile insanların ne hissettiğini anlamamız mümkündür. Gözlerin konuştuğu dil evrenseldir, herhangi bir yöreye, bir ırka özgü değildir. Fitratımızdaki kodlar gereği biz, karşı tarafın mesajını sözsüz bir şekilde anlayabiliriz. Duygu ve düşüncelerimizi en saf ve en yalın halinde gözlerimizle ifade etmemiz mümkündür. Sosyal varlıklar olarak hayatımızı idame ettirirken hayatın her alanında olduğu gibi kendini Müslüman olarak tanıtan herkesin uyması gereken bazı kurallar bütünü vardır. Burada akla şu soru gelmektedir. Bir Müslüman olarak sahip olduğumuz bu bedensel davranışlarımız Kur'an-ı Kerim'in öngördüğü gibi, Hz. Peygamber (s.a.v)'in örnek ahlakı gibi midir? Kullandığımız duyu organlarımız ile kendi kendimize zulüm mü ediyoruz, yoksa Allah'ın, yeryüzünde halife kıldığı Müslümanlardan olabiliyor muyuz? Bu konuda Allah Teâlâ En'âm Sûresi 165. âyette şöyle buyurmuştur: *“O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hâkim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır.”*²⁶

İnsan, Allah'ın halifesi olarak yeryüzünde var olmaya çalışırken sosyal ve psikolojik çevresiyle de etkileşim halindedir. Kur'an'da insanın ses tonundan, ifade biçimine, gözlerin hain bakışından, ölü bakışına, öfke ile yaptığı davranışlara, alaycı hareketlerine, yürüyüşünden, oturuşuna varıncaya kadar birçok konuda beden diline dikkat çekilmiştir. Nitekim Resulullah'ta (s.a.v) bu konu hakkında *“Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden salim oldukları kişidir. Mümin, insanların malları ve canları konusunda kendisinden emin oldukları kişidir.”*²⁷ buyurmuştur. Burada beden diline de vurgu yapılmaktadır. Resulullah'ın (s.a.v) da buyurduğu gibi Müslüman her azasından emin olunan olmalıdır.

2.4. Göze Yakın Anlamli Kelimeler

²⁵ Nihad Sâmi Banarlı, *Türkçenin Sırları*, 20. bs (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2004), 183.

²⁶ el-En'âm, 6/165.

²⁷ Tirmizî, “İman” 12.

Kur'an-ı Kerim'de geçen göz kavramının alanına giren bazı kelimeler vardır. Bunları göze yakın ve zıt anlam ifade eden kavramlar olmak üzere iki kategoride incelemek mümkündür. Yaptığımız çalışmada ele alacağımız gözün fiili olan görmeye yakın anlam ifade eden kavramlar; şehadet kavramı, tefekkür, akıl, nur ve kalptir.

2.4.1. Şehadet Kavramı

Şehadet, göz ile görerek veya basiretle görerek hazır olmaktır.²⁸ Şehadet kavramından türeyen “şahid” kelimesi de “hazır bulunmak, haber vermek, bilmek, gözlemek, görmek, olaya veya duruma tanıklık etmek anlamlarında kullanılmaktadır.²⁹ Şehadet kavramı göz kavramı ile bizzat yakından ilgilidir. Şehadet kavramı müstakil olarak incelenecek mühim bir kavramdır. Ancak burada şehadet kavramının sadece göz ile ilişkisine değinilecektir.

İnsan yeryüzünde yaşarken, sosyal bir varlık olarak hayatını idame ettirmek durumundadır. İnsanoğlu, insana daima muhtaçtır. Bu muhtaçlığı sebebi ile sosyal hayatında birçok olumlu olumsuz olaylara ve durumlara şahitlik eder. Şahitlik sayesinde; hakların inkâr edilmesinin önüne geçilip aynı zamanda varsa hakların iadesi sağlanmış, adalet tesis edilip korunmuş olur. İnsanlar arasında gerçekleşen birçok hukuki olay âyetlere de konu olmuştur. Örneğin; borçlanma, alışveriş, yetimin malı, boşanma, vasiyet gibi konular âyetlerde bizzat tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır.³⁰ Bahsi geçen bu durumların hepsinde şahitlik çok mühimdir.

²⁸ el-İsfahânî, “شهد”, *el-Müfredât*, 467

²⁹ A.g.e., 468.

³⁰ el-Bakara 2/23, 84, 133, 143, 185, 204, 282, 283; Âl-i İmrân 3/52, 53, 64, 70, 81, 86, 98, 99, 104; en-Nisâ 4/4, 15, 33, 41, 79, 135, 159, 166; Mâide 44/8, 44, 48, 83, 106, 108, 111, 117; el-En'âm 6/19, 144, 150; el-A'râf 7/172; et-Tevbe 9/17,107; Yûnus 29/109, 46, 61; Hûd 11/123, 18, 54; Yûsuf 12/26, 81; Ra'd 13/43; en-Nahl 84/84, 89.

Allah, Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde şahitlik üzerinden örnekler vererek şahitliğin önemini üzerinde durmuştur.³¹

Nitekim Kur'an'da İslam geleneğinde tevhid esaslarına konu olan ve insanın şahitliği üzerinde duran şu âyet son derece önemlidir. Âyet, aynı zamanda şahitlik, bilgi ve adalet üçgeninde İslam'ın özünü gözler önüne sermektedir. Âyette şöyle buyrulmaktadır:

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

*“Allah, adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilâh yoktur.”*³²

Bu âyet Kur'an'ın tevhid inancını hem içerik hem de yöntem bakımından temellendiren âyetlerinden biridir. Âyette; Allah, melekler ve ilim sahiplerinin, O'ndan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik ettikleri bildirilmektedir. Allah, birliğini hem delillerle hem de vahiy yoluyla ortaya koymuştur. “Şahitlik”, sadece dilsel bir fiil değil; tevhidi ispat eden, adaleti ayakta tutan, Allah'ın kudret ve hikmetiyle desteklenen, çok yönlü bir hakikattir.³³ Melekler bu hakikati tasdik eder, ilim sahipleri ise buna inanır ve onu savunur. Buradaki “şahitlik”, sadece bilgi sahibi olmayı değil, aynı zamanda bu bilgiyi açıklamayı ve savunmayı içermektedir.³⁴ Âyetin dikkat çekici yönlerinden biri, şahitlik fiilinin hem Allah'a hem meleklerle hem de ilim sahiplerine isnat edilmesidir.³⁵ Buradaki şahitlik, kelimenin klasik anlamıyla sadece bilgiye değil, bu bilginin

³¹ el-İsrâ 17/78,96; el-Kehf 18/51; el-Enbiyâ 21/61,78; el-Hacc 22/17,28,78; en-Nûr 24/2,4,6,8,13; el-Furkân 25/72; en-Neml 27,32,49; el-Kasas 28/44,75; el-Ankebût 29/52; el-Ahzâb 33/45,55; es-Sebe' 34/47; Yâsin 36/65; es-Sâffât 37/150; ez-Zümer 39/69; el-Mü'min 40/51; Fussilet 41/20-22,47,53; ez-Zuhuruf 43/19,86; el-Ahkâf 46/8,10; el-Fetih 48/8,28; Kaf 50/21,37; el-Hadîd 57/19; el-Mücâdele 58/6; Haşr 59/11; el-Münâfikûn 63/1; et-Talâk 65/2; em-Müzzemmil 73/15; el-Mutaffifin 83/21; el-Bürûc 85/3,9; el-Âdiyât 100/7.

³² Âl-i İmrân 3/18.

³³ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, 1/243.

³⁴ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 2/9.

³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/346.

zahir kılınmasına da işaret eder. Allah'ın âyetler göndermesi, adaleti tesis etmesi, rahmet ve azap gibi fiillerinde birliğini ortaya koyması, bu şahitliğin tezahür biçimlerindedir.³⁶ İlim sahiplerinin şahitliği ise; insan aklının, marifet, hikmet ve ilim ile bu gerçeğe ulaşabileceğini gösterir.³⁷

Bütün bu bilgilerden elde edilen şahadet kavramı; bilmeyi ve bildiklerini iletişim halinde olduklarına aktarmayı, şahit olmayı ve hüküm koymayı, bizzat görmeyi içine alan mühim bir kavramdır.³⁸ İslam toplumunu oluşturan ümmet; evvela birey olarak kendilerine verilen şahitliği iyi kavramalı, örnek ve önder olması gerekmektedir. İslam'ı tam olarak idrak edip yaşamak için gayret göstermelidir. Öncelikle insan kendisine şahitlik edeceğini unutmadan³⁹ dünyada var olan eksikleri gözlemlemeli, eksiklerinin farkına vararak kendini geliştirmeye, düzeltmeye özen göstermesi gerekmektedir. Ona şah damarından⁴⁰ daha yakın olan Rabbinin şahitliğinde⁴¹ olduğunu unutmadan yeryüzünde dolaşmalıdır.

2.4.2. Tefekkür

Kur'an-ı Kerim'de göz, yalnızca dış dünyayı algılayan bir araç değil; insanı derin düşünceye, ibrete ve hakikate yönlendiren bir tefekkür kapısı olarak ele alınır. Arapça'da düşünmeyi ifade eden kelimeler; nazar, tefekkür, tedebbür, i'tibâr ve taakkul (akl) olarak önümüze çıkmaktadır.

Nazar ve tefekkür “bir işin sonucu hakkında düşünmek”, tedebbür ise “bir işin sonucunu başından hesap etmek” anlamına gelir.⁴² Arapçada “düşünmek” fiilinin kökü olan فَعَّرَ ve تَفَكَّرَ kelimeleri, zihnin bir mesele üzerinde yoğunlaşarak anlam üretme çabası

³⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/41.

³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/346.

³⁸ el-İsfahânî, “شهد”, *el-Müfredât*, 467.

³⁹ Bkz. Nûr 24/24.

⁴⁰ Bkz. Kâf 50/16.

⁴¹ Bkz. el-En'âm 6/19.

⁴² el-İsfahânî, “نظر”, *el-Müfredât*, 812-813. İbn Manzûr, “نظر”, *Lisânü'l-'Arab*, 5/219.

anlamına gelir. Bu bağlamda fikir, zihnin ürünü; tefekkür ise bu üretim sürecinin kendisidir.⁴³ Kur'an'da yer alan çok sayıda âyet, insanı düşünmeye ve aklını kullanmaya teşvik eder. Bu âyetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, tefekkürün sadece zihinsel bir etkinlik değil; aynı zamanda kulluk bilincini besleyen, derinleştiren bir ibadet biçimi olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁴

Kur'an-ı Kerim'de, tefekkür aracı olarak "gözlere" vurgu yapılmaktadır. Kâinat içinde en şerefli olma özelliğine sahip tek canlı türü hiç şüphesiz insandır.⁴⁵ İnsanın ideal şekle bürünmesini doğru yolu bulmasını sağlayan en mühim özelliği ise; tefekkür etme kabiliyetidir. Kur'an ve sünnet ile beslenen bir tefekkür anlayışı insana yaşadığı çevreyi anlama, anlamlandırma ruhu kazandıracaktır.

Herhangi bir şeye ulaşmada her zaman bir vasıta aranmaktadır. İnsanın tefekkür edebilmesi için de vasıtaya ihtiyacı vardır. Bu vasıtalar; kimi zaman duyu organlarımız, kimi zaman aklımız, kimi zaman da kalp olarak görülmektedir. Duyularımız ile aleme nazar eden ruhumuz, daha sonrasında kalbi harekete geçirmek sûreti ile akıl vasıtası ile tefekkürü gerçekleştirmiş olur. İnsanlar ile alem arasında bağ kuran vasıtalarımızın başında kulak ve göz gelmektedir. Nitekim insanoğluna büyük bir nimet olarak verilen bu duyular, evvela görme ve işitme görevinin yerine getirilmesi için yaratılmış olsa da gördüğü ve duyduğu şeyler karşısında düşünmesi, fikir elde etmesi ve anlaması için verilmiştir. Nitekim alemde görme ve duyma eylemini gerçekleştiren birçok canlı varlık vardır. İnsan, yaratılışında ona verilen donanım sayesinde sadece yalın bir görme ve duyma işlemi gerçekleştirmez. Elbette görme ve duyma kabiliyeti başlı başına büyük bir nimettir.⁴⁶ Ancak bundan daha büyük bir nimet vardır ki gördükleri ve duydukları karşısında yaratıcısının varlığına şahit olarak iman etmesidir. Allah, Kur'an-ı Kerim'de A'râf Sûresi 179.âyette şöyle buyurmaktadır;

⁴³ İbn Manzûr, "فكر", *Lisânü'l- Arab*, 5/65; el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 306, 643.

⁴⁴ Bkz. el-Bakara 2/19,266; Âl-i İmrân 3/191; el-Mâide 5/18; el-En'âm 6/50; el-A'râf 7/176,184; Yûnus 10/24; er-Ra'd 13/3; en-Nahl 16/11,44,69; er-Rûm 30/8,21; es-Sebe' 34/46; ez-Zümer 39/42; el-Câsiye 45/13; el-Haşr 59/21.

⁴⁵ Bkz; el-İsrâ 17/70.

⁴⁶ Bkz. Lokmân 31/20, İbrâhim 14/34.

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِئِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَهُمْ أَدَانٌ لَا يُسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلٍ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْعَافِلُونَ

“Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler, kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.”⁴⁷

Allah Teala A'râf Sûresinde ve birçok âyette insanlara göz nimetini verdiğini ifade etmektedir. Bu nimetin amacı, insanın gözlem yaparak renkleri, manzaraları ve kainattaki âyetleri idrak etmesi, bunlar üzerinde düşünerek derin bir tefekkür bilincine ulaşmasıdır. Bu sayede akıl ve tecrübe yoluyla pek çok ilmin kapısı aralanacaktır. Nitekim gözler sadece fotoğraf makinası gibi çekim yapan bir organ değildir.⁴⁸

İnsanların akıl, kalp ve duyu organlarıyla Allah'ın varlık delillerini anlaması için verilmiştir. Bahsi geçen bu organları sadece maddi dünya için kullananlar, Allah'ın yüce hakikatini anlamayıp gaflete düşebilirler. Elmalılı, bu kişilerin Allah tarafından verilmiş nimetleri israf ettiklerini ve bu yüzden hayvanlardan daha kötü durumda olduklarını ifade etmektedir.⁴⁹ Bu âyette insanın hem maddi hem de manevi yönlerinin olduğuna işaretler bulunmaktadır. İsmail Hakkı Bursevî'ye göre; eğer bir kişi, aklını kullanarak nefsinin arzularına hâkim olursa meleklerden üstün bir mertebeye ulaşır; fakat arzularının kölesi olursa, verilen bu nimetleri israf etmiş olur ve böylelikle kendi eli ile hayvani bir seviyeye inmiş olur.⁵⁰ Allah yarattığı her kulunu ahseni takvim üzere yaratmıştır. Ancak insan kendi seçimleri ile bu yoldan çıkarak “esfel-i safiline” düşmüştür.⁵¹

⁴⁷ el-A'râf 7/179.

⁴⁸ Hasan Basri Çantay, *Tefsirli Kur'an Meali*, (İstanbul: Bilim Evi Basın Yayınları, 2017), 322.

⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/199, 200.

⁵⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/321.

⁵¹ et-Tîn 95/8.

Allah Teala ezeli ilmi ile biliyordu ki; bu insanlar, irade ve hürriyet sahibi olduklarında görevlerini yapmayacak, fitratlarındaki emaneti, şهادeti ve marifeti ve her türlü güçlerini doğru yolda kullanmayacaklardı. O vakit geldiğinde de Allah bizzat kalplerini onlara verilen ruhsal melekelerini mühürlemek sûreti ile hak olan ne varsa duyamayacak göremeyeceklerdir. O kimseler tam olarak gafil kimseler olarak nitelendirilir. Her türlü nimet ellerindedir ancak şuuruları yoktur. O kimseler tam olarak kendilerinde bulunan yetenekleri hakkın yoluna varamamışlardır. Bu hallerinden ötürü düşüncesiz, söz anlamaz hayvanlara benzemişlerdir.⁵² Hatta hayvanlarında aşağısında görülmektedirler. Nitekim hayvanlar dahi görevlerini yerine getirirken insanoğlu gerçeğe karşı sağır ve kör olduğunda hayvanda da daha aşağı bir yere düşmektedir.⁵³ Allah kâfir mümin ayırmaksızın havass-ı hamselerini (beş duyularını) insanlarda mevcut bulundurmıştır. Ancak kâfirler şuurulu bir idrak içinde değildiler.⁵⁴

Örneğin pahalı bir markanın telefonunu kullanmaktayız. Her türlü donanım ve bilişim ağıları bu makinada mevcut olsa da kullanılan kılıf, makine ile hem uyumlu değil hem de makinanın özelliklerini kapatacak şekilde tasarlanmıştır. Kameranın ardında lensi kapatan bir mekanizma vardır ve mercek çok yüksek kalitede olmasına rağmen çekim yapamamaktadır. Bu örnekte de görüldüğü gibi Allah, insanı donatarak var etmiştir. Ancak bazı hallerde bunca nimeti inkâr eden, bunca rızıkı örtüp, israf eden yine insan olmuştur.

İnsanoğlu kendisine verilen bunca nimet karşısında; gözleri vardır ancak göremez, kulakları vardır duyamaz, aklı vardır ancak idrak edemez hale gelebilmektedir.

2.4.3. Akıl

⁵² Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim'in Öz Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat,1988), 1/418.

⁵³ Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, (İstanbul: Cantaş Yayınları, 1995), 3/261.

⁵⁴ Konyalı Mehmed Vehbi, *Hulâsat'ül Beyan Büyük Kur'an Tefsir*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1991) 5/1087.

Kur'an-ı Kerim'de insanı diğer varlıklardan ayıran, amellerine anlam kazandıran ve ilahi emirler karşısında sorumluluk bilinci yükleyen unsurun akıl olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, akıl kelimesi Kur'an'da geçmiş ve geniş zaman kiplerinde toplam kırk dokuz kez fiil olarak geçmektedir.⁵⁵

Kur'an'da "akıl" ve "göz" kelimeleri, insanın yaratılışını, bilgi edinme yollarını ve manevi hakikate ulaşma sürecini açıklamak, duysal ve zihinsel yetiler vererek onları fiziksel ve manevi dünyayı idrak etmeye hedeflediği için birlikte alınmaktadır.⁵⁶ Duyular ve akıl insanın bilgi edinme yolları olarak karşımıza çıkmaktadır. Akıl, göz gibi organların hem duygusal algı hem de manevi idrak aracı olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁷ Akıl, bilgiyi kabul etmeye uygun bir yeti olarak tanımlanır.⁵⁸ Akıl kelimesinin anlamı; tutmak bir şeyi sınıksız kavramayı işaret etmektedir.⁵⁹

Kur'an-ı Kerim'de akıl mefhumu; insanın, düşünme, anlama ve kavrama yetenekleriyle doğrudan bağlantılı olarak birçok defa geçmektedir.⁶⁰ Genellikle akletme, düşünme, idrak etme eylemi üzerinden ifade edilmektedir.⁶¹ Akıl; insanın, Allah'ın âyetlerini ve yaratılış delillerini kavrayarak doğru yola ulaşmasını sağlayan bir araç olarak tanımlanmaktadır.⁶² Akıl sahibi olması bireyin imana erişmesi için gereklidir.

⁵⁵ Süleyman Hayri Bolay, "Akıl", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1989), 2/246-247.

⁵⁶ el-İsfahânî, "نظر", *el-Müfredât*, 812.

⁵⁷ Bkz. en-Nahl 16/78., A'raf 7/179.

⁵⁸ el-İsfahânî, "عقل", *el-Müfredât*, 578.

⁵⁹ A.g.e., 578.

⁶⁰ el-el-Bakara 2/44, 73, 75, 76, 170, 171, 242; Âli İmrân 3/65,115; el-Mâide 5/58; el-En'âm 6/32, 126, 151; el-A'raf 7/169; el-Enfâl 8/22; Yûnus 10/13, 22, 100; Hûd 11/51; Yûsuf 12/2; er-Ra'd 13/4; en-Nahl 16/67; el-Enbiyâ 21/10 vb.

⁶¹ Muammer Esen, "Kur'an'da Akıl-İman ilişkisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 2, (2011), 86.

⁶² el-Ankebût 29/43.

Kur'an'da "ulu'l-elbab diye" ifade edilen akıl sahibi kimselerin iman edebileceği, Allah'ın âyetleri üzerinde düşünüp tefekkür edenlerin hakikate ulaşacağı vurgulanmaktadır.⁶³

Nitekim Allah Kur'an-ı Kerim'de, insanın düşünerek ve tefekkür ederek iman etmesini istemektedir. Kalp sadece bir organ değildir. Aynı zaman da duygu, düşünce, niyet ve inanç merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Âl-i İmrân sûresinde şöyle buyrulmaktadır;

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاجْتِلافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِأُولِي الْأَبْصَارِ

*"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır."*⁶⁴

Başka bir ayette ise şöyle buyrulur; *"İnkâr edenleri imana çağıran (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırup çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir. Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar."*⁶⁵

Kur'an-ı Kerim'de "akıl" sözcüğüne yakın anlam içeren bazı kelimeler kullanılmıştır. Lübb,⁶⁶ hilm,⁶⁷ hicr,⁶⁸ nûha,⁶⁹ fuad,⁷⁰ gibi kavramları Kur'an'da bir nevi aklın yerine

⁶³ Bkz. el-Bakara 2/269; Âl-i İmrân 3/191; er-Ra'd 13/19; es-Sâd 38/29.

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/190.

⁶⁵ Bakara 2/171.

⁶⁶ Kur'an'da lübb kelimesinin çoğulu "elbab" kullanılmaktadır. Bkz. el-Bakara 2/179, 197, el-Mâide, 5/100; Yûsuf, 12/111; er-Ra'd, 13/19; İbrâhim, 14/52; es-Sâd, 38/29, 43; ez-Zümer 39/9,18; el-Mü'min 40/54; et-Talâk 65/10.

⁶⁷ et-Tûr 52/32.

⁶⁸ el-Fecr 89/5.

⁶⁹ Tâhâ 20/54,128.

⁷⁰ el-İsrâ 17/36 en-Necm 53/11.

kullanılmaktadır. Lübb kelimesi; bir şeyin içi, özü, cevheri, aslı, bozulmamış akıl olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla mana olarak lübb, duyulara sığınmaksızın her türlü şüpheden arınmış hakikatleri değerlendirmede olgunlaşan akla denmektedir.⁷¹

Âyet-i kerimede bu anlama şöyle işaret edilir:

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

*“O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir. Bunu ise ancak derin kavrayış sahibi olanlar düşünüp anlarlar.”*⁷²

Âyetin sonunda yer alan “Ancak akıl sahipleri öğüt alır” ifadesiyle bu hikmetin herkes tarafından kavranamayacağını, sadece اُولُو الْأَلْبَابِ “selim akıl sahipleri”nin bundan gerçekten faydalanabileceğini bildirilmektedir. Buradaki akıl, sadece doğuştan gelen bir meleke değil, aynı zamanda doğruyu yanlıştan ayıran, tefekkür eden ve öğüt alan bir bilinç halidir.⁷³

Kur’an-ı Kerim’de akıl ve göz kavramları, insanoğlunun Allah’ın gönderdiği mesajı idrak etmesi ve hakikati kavraması açısından birbiriyle ilişkilendirilmektedir. Nitekim göz, fiziksel bir algılama aracı olarak kullanılırken; akıl, bu algıları işleyerek derin anlamlar çıkarır ve insanı doğruya yönlendirir.⁷⁴ Göz ile bakıp, akıl ile idrak eden insan; ibret almayı, sorumluluk bilincinde olmayı ve hakikati idrak etmeyi öğrenmektedir.⁷⁵ Gözle görülüp, akıl yoluyla anlaşılan her şey, insana sorumluluk bilinci yüklemektedir. Göz, sadece fiziksel bir organ değil; aynı zamanda hakikate açılan bir kapıdır.⁷⁶ Ancak bu kapı, akıl ve kalp olmadan tam anlamıyla açılmamaktadır. Nitekim

⁷¹ el-İsfahânî, “لب”, *el-Müfredât*, 733.

⁷² el-Bakara 2/269.

⁷³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-‘azîm*, 1/539.

⁷⁴ el-İsfahânî, “عين”, *el-Müfredât*, 127.

⁷⁵ el-İsfahânî, “عقل”, *el-Müfredât*, 578.

⁷⁶ el-İsfahânî, “عين”, *el-Müfredât*, 127.

âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır; *“Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.”*⁷⁷

Farklı bir perspektiften bakıldığında, “gözlem yapma” ve bu gözlemleri akıl yoluyla anlamlandırma süreci, insanın varlığı idrak etme çabasının ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkar. Bu süreç, sadece dış dünyayı görmekle sınırlı kalmayıp, görülenin arka planındaki anlamı ve hikmeti kavrama çabasını da içerir. Kur’an, insanı Allah’ın yarattığı âlemleri gözlemlemeye ve bu gözlemler üzerinden tefekkür ederek ilahî kudreti idrake davet eder. Bu bağlamda göz, fiziksel olarak görmeyi sağlayan bir araçtır; ancak görülenin anlamlandırılması ve idraki, kalp ve akıl gibi daha derin bilişsel-merkezî unsurlar aracılığıyla gerçekleşir. Nitekim Kur’an’da bu hakikate şu şekilde işaret edilmektedir: *“Onlar, ayakta, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler: ‘Rabbimiz! Sen bunları boş yere yaratmadın. Seni tenzih ederiz, bizi ateş azabından koru.”*⁷⁸

Bu ayette, gözle yapılan gözlemin, zihin ve kalp ile derinleştirilerek bir tefekküre dönüştüğü açıkça görülmektedir. Dolayısıyla Kur’an, salt bir görmeyi değil, görme ile başlayan ve düşünmeye evrilen bir anlamlandırma sürecini teşvik etmektedir.

Kulak ve göz gibi duyu organları ile elde edilen bilgiler, akıl tarafından çalıştırılması gerekmektedir. Görme, işitme ve kalp kavramlarının temas edildiği âyetlerde de duyu organları ile kalp ve aklın insan hayatı ve sorumluluğu için ne denli önemli olduğu üzerinde durulmaktadır. Nitekim bir Kur’an’da şöyle buyrulmaktadır; *“Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.”*⁷⁹ Bu âyet, insanın, bilgi sahibi olmadığı bir konuda konuşma veya hareket etme hakkına sahip olmadığını vurgulamaktadır. Zan ve kuruntu temelli hareket etmek yasaklanmış, insanın yalnızca doğru ve güvenilir bilgiye dayanarak davranması gerektiği öğretilmiştir.⁸⁰ İnsanın görmediği bir şeyi görmüş gibi, duymadığı bir şeyi duymuş gibi veya bilmediği bir konuda bilgi sahibiymiş gibi konuşması çeşitli

⁷⁷ el-Hacc 22/46.

⁷⁸ Âl-i İmrân 3/191.

⁷⁹ el-İsrâ 17/36.

⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-‘azîm*, 5/69.

sorumlulukları da yanında getirecektir. Bu durum insanı yalancı şahitliği kadar götürecektir. Yani, işitme, görme ve düşünme gibi insanın temel yeteneklerini doğru kullanması elzemdir.⁸¹

Göz organının sağlıklı olması, hakikati anlamada yeterli değildir. Kalbin ve aklın hakikati algılayamaması halinde, manevi bir körlük olarak ifade edilmektedir. Örneğin Kur'an'da; “*Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışız. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler, kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkınlıktadır. İşte asıl gafiller onlardır.*”⁸² buyrulmaktadır.

İnsan, yalnızca fiziksel duyularına dayalı bir varlık değildir. Gerçek anlamda görmek, duymak ve anlamak, kalbin ve aklın işlevselliğine dayalıdır. İnsanlar, doğruyu ararken bu manevi yetilerini kullanmazlarsa, hayvanlardan daha sapkın bir duruma düşebilirler. Âyette “hayvanlar gibidirler” ifadesi, bu kişilerin bencilce ve içgüdüsel bir hayat sürdüklerini, hakikatten tamamen uzak olduklarını gösterir.⁸³

Âyet, bu kişilerin gaflet içinde olmalarının ne kadar tehlikeli olduğunu, doğruyu görmemek ve anlamamakla beraber cehennem için yaratılmalarının, onların gönüllerindeki bu katılıktan ve hatalarında ısrar etmelerinden kaynaklandığını gösterir.⁸⁴ Göz, kulak ve kalp, yalnızca dışsal organlar değil, birer manevi araçtır.⁸⁵ Bunları kullanmak, doğruyu görmek ve doğruyu işitmek, insanın sorumluluğudur. Eğer bu organlar doğru bir şekilde kullanılmazsa, insan doğru yolu bulmaktan mahrum olur ve sapkınlık içinde kalır.

2.4.4. Nur

⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/667.

⁸² el-A'râf 7/179.

⁸³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 3/463.

⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/179.

⁸⁵ A.g.e., 2/178.

Kur'an'da "nur" kavramı hem fiziksel hem de manevi anlamda kullanılan bir kelime-
dir. Görmeyi sağlayan ve yaygın halde bulunan ışığa nur denir ve iki çeşitte ele alın-
maktadır.⁸⁶ Biri dünyevi nurdur, diğeri ise; uhrevidir. Dünyevi nur da iki kısma ayrılır.
Birincisi, basiret gözü ile anlaşılacak olan nur;⁸⁷ Kur'an nuru gibi ilahi konularla ilgili
olan nurdur. İkinci kısımda ise; baş gözü ile algılanan nurdur.⁸⁸ Ay, yıldızlar ve diğ-
er aydınlatıcı cisimler, ışık saçan varlıklar olarak tanımlanmaktadır.

İlahi nur ile ilgili Kur'an da birçok misal vardır.⁸⁹ Bir âyette şöyle buyrulmaktadır;
"Göğ-
e burçlar yerleştiren, orada bir ışık kaynağı (güneş) ve aydınlatıcı bir ay yara-
tanın şanı çok yücedir."⁹⁰ Burada, güneş ve ay, Allah'ın yaratmış olduğu iki büyük
ışık kaynağı olarak tanımlanır. Güneş, ışık kaynağı olarak, ay ise aydınlatıcı bir ışık
kaynağı olarak tarif edilir. Güneşin ışığı doğrudan parlak ve güçlü, ayın ışığı ise dolaylı
ve daha yumuşak bir ışık kaynağıdır. Bu da ayın Allah'ın yaratmasındaki özel düzeni
ve hikmeti yansıtır. Âyet, Allah'ın hem gökyüzündeki devasa varlıkları hem de yeryü-
zündeki düzeni nasıl yarattığını ve bu yaratılışta Allah'ın her türlü yüceliğini ve gü-
cünü vurgulamaktadır.⁹¹

Kur'an da uhrevi nurla ilgili şöyle buyrulmaktadır: "Ey iman edenler! Allah'a içten-
likle tövbe edin. Umulur ki, Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, peygamberi ve onunla
birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan
cennetlere sokar. Onların nurları önlerinden ve sağlarından aydınlatır, gider. "Ey
Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü senin her şeye hakkıyla
gücün yeter" derler."⁹²

Âyette müminlere, günahlarından pişmanlık duyup Allah'a tövbe etmeleri, geçmişteki
hatalarını affettirmeleri ve Allah'tan bağışlanma dilemeleri tavsiye edilir. Bu tövbe,

⁸⁶ el-İsfahâni, "نور", *el-Müfredât*, 827.

⁸⁷ el-İsfahâni, "بصر", *el-Müfredât*, 128.

⁸⁸ el-İsfahâni, "عين", *el-Müfredât*, 597.

⁸⁹ Bkz. el-En'âm 6/1, 122; Mâide 5/15; en-Nûr 24/35; ez-Zümer 39/22,69; eş-Şûrâ 42/52.

⁹⁰ el-Furkân 25/61.

⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 6/110.

⁹² el-Hadîd 57/12, 13; et-Tahrîm 66/8.

onları Allah'ın lütuflarıyla affedip, kıyamet günü yüzlerini ak, kalplerini huzurlu kılacak ve onları cennete, altlarından ırmaklar akan bahçelere koyacak bir yolu açar. Âyetin sonunda, müminlerin, bu tövbe ile Allah'tan aldıkları nurun, kıyamet gününde onlara rehberlik edeceği bildirilmektedir.⁹³

“Nur”un karşıtı olarak karşımıza “zulmet” kelimesi çıkmaktadır.⁹⁴ Kur'an da bu konuyu Allah Teala şöyle ele almaktadır: “Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğûttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar.”⁹⁵ Bu âyet-i kerîmede de gördüğümüz üzere mecazi anlamda hidâyete nur, delalete ise; zulmet denilmiştir. Âyet, doğru yolun bir olduğunu ve her türlü sapmanın ise farklı şekillerde ortaya çıktığını vurgular. Allah'ın yolu bir, fakat küfrün ve sapkınlığın çeşitleri çoktur.⁹⁶ Bu nedenle “aydınlık” tek bir doğru yolu simgelerken, “karanlıklar” çoğul kullanılarak sapkınlıkların çeşitliliğine dikkat çekilmiştir.⁹⁷

Nur, özü gereği hem kendini hem de başkalarını aydınlatan varlık olarak tanımlanmaktadır. Varlık ve yokluk karşılaştırıldığında, varlık nur olarak, yokluk ise zulmet yani karanlık olarak görülmektedir. Allah'u Teala, her şeyi yokluktan varlığa çıkararak onları nuruyla aydınlatmaktadır.⁹⁸ Bu nur, Allah'ın zatından gelen bir tecelli olarak tüm varlıklara yansır. Kur'an-ı Kerim'in bir adı da nurdur ve nitekim Allah'ın kelamı olması bakımından hidâyet meşalesidir.⁹⁹ Bununla ilgili Kur'an'da birçok âyet yer almaktadır.¹⁰⁰

⁹³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 6/110.

⁹⁴ Süleymân Uludağ “Nur”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007), 33/245-246.

⁹⁵ Bakara 2/257.

⁹⁶ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 5/424.

⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/524.

⁹⁸ en-Nûr 24/35; ez-Zümer 39/69.

⁹⁹ Ömer Çelik, “Kur'an-ı Kerim'de en-Nûr Kavramı”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 16-17. (1998): 158-160.

¹⁰⁰ Bkz. el-Mâide 5/15,44; el-En'âm 6/91; ez-Zümer 39/22.

Kur'an'da "göz" kavramının ve "nur" kavramının ilişkisi, metaforik bağlamda derin anlamlar taşımaktadır. "Göz" bilginin, anlayışın, görmenin sembolü olarak kullanılırken, nur ise görmeye sebep olacak olgudur. Bir yerde nur yoksa orada görme eylemi madden ve manen gerçekleşmemektedir. Nur görmeye rehberlik yapan temel araçtır. İnsanın ruhsal aydınlanma gerçekleri görmesi için nur gereklidir. Nitekim nur, Müslüman olan insanların inançlarının şekillenmesine ışık tutarak, karanlıkları aydınlığa çıkarmaktadır.

2.4.5. Kalp

"Kalp" kelimesi, Arapçada "tersine çevirmek, dönüştürmek ve değiştirmek" gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰¹ Vücuttaki kan dolaşımını sağlayan et parçası olarak bilindiği gibi, dinî ve tasavvufî bağlamda kalp; bilgi ve düşüncenin kaynağı ya da aracı olarak kabul edilmektedir.¹⁰² Manevi anlamda kalp, fiziksel organla bağlantılı olmakla birlikte, "rabbânî bir latife" ve "ilâhî bir öz" şeklinde, ruhsal algının merkezi olarak tanımlanmaktadır.¹⁰³ İnsanın kalbi çokça değişkenlik gösterdiği için bu adı almıştır.¹⁰⁴ Allah her insana bir kalp vermiştir. Bu kalp yaratılırken inşa edilmeyi bekleyen birçok yeteneklerle donatılmıştır. Yapısal ve işlevsel yönü ile insanın hizmetine sunulmuştur.

Âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır; "وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ" "*Hâlbuki O, sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri yaratandır. Ne kadar az şükrediyorsunuz!*"¹⁰⁵ Âyette ifade edilen duyma, görme ve kalp gibi yetenekler Allah tarafından insana, sorumluluğu ile verilmiştir.¹⁰⁶ Nitekim insan, bu duyular sayesinde hakikatle bağlantı kurabilir ve iman edebilir. Fakat âyette belirtilen "*Ne kadar da az şükrediyorsunuz*" ifadesi, insanların Allah'a karşı duydukları şükürün yetersizliğine dikkat çekmektedir. Bu, insanın doğasında bulunan nankörlük eğilimine bir göndermedir ve

¹⁰¹ el-İsfahânî, "قلب", *el-Müfredât*, 681.

¹⁰² A.g.e., 682.

¹⁰³ Uludağ Süleymân, "Kalb". *DİA*. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001), 24/392-394.

¹⁰⁴ el-İsfahânî, "قلب", *el-Müfredât*, 681.

¹⁰⁵ el-Mü'minûn 23/78.

¹⁰⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/203.

son derece dikkat edilmesi gerekmektedir.¹⁰⁷ Nitekim her nimetin şükürü, o nimetin kendine özgü özellikleriyle uyumlu bir şekilde yerine getirilmesiyle olur. Yani, sahip olunan her türlü nimet, ancak o nimetin doğasına uygun bir şekilde kullanılarak şükredilebilir. Örneğin, mal ve mülkün şükürü, onu hayır yollarında harcamakla; sağlık nimetinin şükürü, bedenini iyiliğini koruyarak Allah'a ibadet etmekle yerine getirilir.

“Fuad” yalnızca bir organ değildir, aynı zamanda fuad (kalp) düşünme, idrak merkezi olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁸ İnsan; inanan, idrak edebilen, kavrayabilen bir canlı olduğu için ilahi hitaba da muhatap kılınmıştır. Dinî ve insani hayatın merkezinde kalbin yer aldığı, Kur'an'da birçok âyette açıkça ifade edilmiştir.¹⁰⁹ Kalplerimiz duygu, düşünce ve inanç bakımından çok çeşitli renklere, hallere girmektedir.¹¹⁰ İman etmemiz için kalben tasdik etmemiz gerekmektedir.¹¹¹

İslam'da takva, kişinin Rabbine karşı duyduğu saygı ve sorumluluk bilincini ifade eder.¹¹² Bu bilincin kökeni ve merkezi ise kalptedir. İnsanın davranışlarını yönlendiren, onu kötülüklerden sakındıran ve iyiliklere sevk eden bir irade olarak kalp, takva duygusunun şekillendiği yerdir.¹¹³ Kur'an-ı Kerim'de kalp ve göz kavramı arasında ilişki, manevi anlayış, basiret kavramları üzerinde ele alınmaktadır. Nitekim kalp olumsuz yönde de değişir ve türlü renklere girebilir. Kur'an'da kalp körlüğünden de söz edilmektedir.¹¹⁴ Hac Sûresi 46. âyette görsel algı ile içsel idrak arasındaki fark vurgulanmaktadır. Gözler fiziksel olarak görme işlevini yerine getiriyor olsa da içsel algı ve anlayışa sahip olması gereken kalp, kör olduğunda insan gerçek bilgiye ulaşamaz. İnsanın yalnızca fiziksel duyularıyla hakikati anlayamaz, kalbiyle de hakikati

¹⁰⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 23/289.

¹⁰⁸ el-İsfahânî, “قلب”, *el-Müfredât*, 681.

¹⁰⁹ Bkz. el-A'râf 7/179; el-İsrâ 17/36; el-Hacc 22/46; el-Ahzâb 33/5.

¹¹⁰ el-Hucurât 49/7, 14; el-Mücâdele 58/22.

¹¹¹ el-Mâide 5/41; el-Ahzâb 33/53

¹¹² el-İsfahânî, “وقى”, *el-Müfredât*, 681.

¹¹³ el-Hacc 22/32;

¹¹⁴ el-Hacc 22/46 Bakara 2/7. el-İsrâ17/72.

anlaması gerekmektedir. Bir başka açıdan Kur'an-ı Kerim'de kalp kasvetinden ve taşlanmış yürekli insanların hallerinden de söz edilmektedir.¹¹⁵ Kalpleri mühürlenmiş olan insanlar Kur'an'da âyetlerle ele alınmakta ve bu insanların halleri anlatılmaktadır.¹¹⁶ Yine başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır; “İşte o ülkeler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Andolsun ki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Fakat onlar önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. İşte kâfirlerin kalplerini Allah böyle mühürler.”¹¹⁷ Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirinde, geçmiş ümmetlerin peygamberlerin açık delillerle gönderildiği halde inkâra devam ettiği, bu yüzden kalplerinin hidâyete kapandığı açıklanmaktadır. Buradaki bahsi geçen mühürleme durumu, bir tür manevi ceza olarak anlaşılır ve inkâr edenlerin artık hidâyeti kavrayamayacakları anlatılmaktadır.¹¹⁸ Râzî “kalp mühürleme” kavramını insanların önce kendi inkârları sebebiyle kalplerini kapattıklarını, daha sonrasında Allah'ın da bu kişilerin kalplerini mühürleyerek onların üzerindeki gazabını bahsetmektedir.¹¹⁹ Bu âyetler insanın manevi körlüğünün Allah'ın mesajından ve doğru yoldan sapmasına yol açabileceğine işaret etmektedir.¹²⁰ Kalbin manevi işlevinin yitirilmesi çeşitli âyetlerde belirtilmektedir.¹²¹ Bu âyetlerde doğru yoldan sapmış kişilerin kalplerinin hakikate kilitlendiğini, ilahi mesaja karşı idraklerinin zayıfladığı vurgulanmaktadır. Kalp fiziksel bir kilit halinde değil sadece manevi bir kilit halindedir.

Kibir, önyargı gibi kötü huylarda kalbi kilitlenmiş kişilerde meydana gelmektedir. Allah'ın mesajına karşı duyarsızlaşma meydana gelir duyu organları maddi olarak çalışsa dahi manen kilitlenmiş işlevini yitirmiş olur.¹²²

2.5. Gözün Anatomik Yapısı ve Yaratılışı

¹¹⁵ Bakara 2/74; el-Mâide 5/13; el-En'âm 6/43; ez-ez-Zümer 39/22.

¹¹⁶ Bakara 2/7; en-Nahl 16/108; el-Câsiye 45/23.

¹¹⁷ el-A'râf 7/101. Ayrıca Bkz. Yûnus 10/74

¹¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/ 98-99.

¹¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 14/323.

¹²⁰ A.g.e., 14/323.

¹²¹ el-Bakara 2/88; el-En'âm /25; el-İsrâ 17/46; Muhammed 47/24; el-Mutaffifin 83/14.

¹²² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 14/323.

Gözün anatomik yapısının ele alındığı bu başlığı hazırlarken, yaratıcımıza ve yaratılana karşı hayretimiz daha da çok artmıştır. Nitekim ruhumuzun dünyaya açılan pencereleri, vücudumuzun en uygun yerine yerleştirilmiştir. Son derece karmaşık bir sistem olan göz organı, ışık enerjisini hissedip beynin görsel kabuğuna gönderilen, elektriksel bilgiyi aktarmak amacıyla yaratılmıştır.¹²³ Bilimsel kaynaklardan elde edilen veriler ışığında, bu karmaşık ve gizemli organın yaratılışına olan ilgimiz sandığımızdan daha fazla olmuştur. Nitekim bu kadar karışık ve mükemmel bir denklemin tesadüfi olması akla aykırıdır. İnsan; yeryüzünde yaşarken, psikolojik ve sosyolojik bir çevrede var olan canlıdır. İnsan aynı zamanda etrafında olup bitenleri akledecek, varlık alemini temaşa edip, var olduğu alemle ve yaratıcısı ile ünsiyet kurabilecek nitelikte olan bir varlıktır. Bu ünsiyeti kurabilmesi için ona verilen en güzel nimetler arasında gözü ele almamız kaçınılmazdır. Nitekim havas-ı hamse diye bilinen duyu organlarımızdan; tatma, işitme, dokunma, koklama gibi organımızdan biri olan göz, yeryüzünde varlığımız devam ederken hayatın kolaylaşmasına, etrafı tanımamıza, yaratılanları anlamamıza vesile olan en önemli rızıklardandır. Görme eylemini gerçekleştirdiğimiz göz organının anatomik yapısı çeşitli kaynaklardan incelenmiştir.

Görme organı (organum visus); yüzümüzün sağ- sol göz çukurlarına yerleşmiş olup, görsel dünya ile buluşmamızı sağlar. İnsan gözü, kameralı bir göz yapısına sahiptir. Bu yapı vücuttaki reseptörlerin yüzde yetmişini içeren özel bir görme tabakasına sahiptir.¹²⁴ Göz iki kısımda ele alınır. Bunlar; göz küresi ve gözün yardımcı oluşumlarıdır.¹²⁵ Göz etrafını çevreleyen yapının tamamını oluşturan alana orbita adı verilmektedir ve yaklaşık 2,5 cm çapında 10 gr. ağırlığında olan bu yapı yuvarlak bir biyokameradır.¹²⁶ Gözün iç boşluğu üç odacığa ayrılmıştır ve bu küre üç tabakalı bir duvar yapısına sahiptir.¹²⁷ Göz küremiz üç aşamalı olarak dışarıdan gelen tehlikelere karşı korunmuştur. Destek tabası (Fibröz tabaka) dış tabaka olarak ele alınmaktadır. Göz

¹²³ Langford, *Anatomi 101*, 134.

¹²⁴ Mehmet Yıldırım, *İnsan Anatomisi*, 5.bs. (İstanbul: Nobel Tıp Kitapevi,2000), 312-313.

¹²⁵ Tahir Hatipoğlu, *Anatomi ve Fizyoloji*, 16. bs. (Ankara: Hatipoğlu Yayınevi,2012), 260.

¹²⁶ Okan Bilge, *Anatomi Ders Notları*, 1.bs. (Konya: İstanbul Tıp Kitapevleri,2019), 169.

¹²⁷ Yıldırım, *İnsan Anatomisi*, 312-313.

küresinin şeklini muhafaza etmeye yardımcı olur. Bu tabakanın 5/6 arka bölümü beyazdır, 1/6 ön bölümü ise saydam şeffaf olarak görülür. Göze ışık kornea yolu ile girmektedir. Korneanın kan ve lenf damarları yoktur. Göz küresinin terkedildiği yerde delikli bir yapı vardır. Sağ gözdeki ışık girişi beynin sol kısmında, sol gözdeki ışık girişi ise beynin sağ kısmında algılanmaktadır. Bu çapraz bilgi geçişi beynin derinlik algısı dahil, farklı boyutları algılamasını sağlamaktadır.¹²⁸ İkinci tabakada ise; damarlar vardır. Önden arkaya doğru olmak üzere; iris (ortası delik halka şeklindedir) ışığı ayarlayan diyafram şeklinde ve gözün rengini veren oluşumdur. Burası gelen ışıklara göre daralıp açılır. Daha sonra gelen yerde corpus ciliare denen kısım bulunur. Burası dalgalı kabartı şeklindedir ve aynı zamanda geçit yeridir. İç tabakada retinada iki kısım vardır. Ön kısım duyu almamakla beraber arka kısım görme duyusunu alır ve beynin uzantısı olarak kabul edilir.¹²⁹ Fotoğraf makinasında olduğu gibi gözün ışığı toplayan ve geçiren cama benzeyen yerin adı korneadır. Görüntüyü kaydeden fotoğraf makinasındaki film yapısına benzeyen retinadır.¹³⁰ Korneanın dairesel çapı 11-12 mm, kalınlığı ise 0.8 mm kadardır. Görme gerçekleşmesi için iris uzantıları lensin önünde duran perdeye benzer ve ışık miktarının ayarlanması önemlidir. Görme için gerekli olan ışık miktarı pupillanın daraltılması ya da genişletilmesi ile kontrol altına alınır. Eğer ışık miktarı çok olursa ve pupilla ışığı ayarlayamaz durumda olursa, iris refleksi olarak pupillayı daraltıp ışığı göze göndermez. Eğer ışık yetersiz olursa iris geri çekilerek pupillanın çapını genişletir. Bu yönü aynı bir fotoğraf makinasına benzer. İrisin bu şekilde çalışması çeşitli sinirlerle sağlanır. Görmeye duyarlı olan retina on tabakadan oluşur. Herhangi bir objeden yansıtılarak korneadan ve pupilden geçen ışık dalgaları birbirine yaklaşır ve lenste birleşir, birleşmeden sonra kırılarak “vitroz humordan” (retinanın arkasında bulunan sıvı) ilerler retinanın sarı nokta (fovea, görme, ayrıntılı görme) bölgesinde odaklanır. Görüntü sarı noktaya varmadan algılanırsa miyop, sarı noktanın ilerisinde algılanırsa göz hipermetrop olur. Işık dalgalarının kırılarak ters yönde ilerlemesi nedeni ile sarı noktaya düşen görüntünün hayalide ters yönde oluşur.

¹²⁸ Langford, *Anatomi 101*, 134.

¹²⁹ Büyükmumcu, *Sistemik Anatomi*, 199.

¹³⁰ Mehmet Özden, *Anatomi ve Fizyoloji Ders Kitabı*, 18. bs. (Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2012), 440-442.

Bu ters görüntü görme sinirlerinin yardımı ile beyne ulaşma sırasında düzeltilir ve görüntü düz olarak algılanır. Kaşlar, göz kapakları, kirpikler, göz yaşı, göz kasları ve gözün zarı olarak bahsedilen “konjonktiva” gözün yardımcı organları olarak bilinmektedir.¹³¹ Göz kapakları gözleri yabancı cisimlerden ve fazla ışıktan muhafaza eder. Göz kapaklarının dış yüzü deri ile kaplı olurken iç kısmı ise conjunctiva adında zar ile kaplıdır.¹³²

Gözyaşı olarak bilinen salgı, 5-12 adet boşaltma kanalcığı ile üst keseciğe aktarılır. Gözyaşı salgısı hareket ettiği andan itibaren göz kapakları sayesinde tüm göz yapısına dağıtılır. Gözyaşı, göz küresinin konjonktival yüzünü sürekli olarak nemli tutar. Gözyaşı aynı zamanda konjonktival yapıyı ve gözü temizler. Gözyaşı içinde bulundurduğu antibakteriyel yapısı sayesinde konjonktival yapıya ulaşan bakterileri öldürür.¹³³

Göz organı, varlıkları ve olayları doğru algılayabilmesi için tam anlamıyla sağlıklı olması gerekmektedir. Göz sağlığını olumsuz etkileyen birçok hastalık mevcuttur ve bu hastalıklar, görme yetisini olumsuz yönde etkiler. Varlıkları ve olayları net bir şekilde algılamadaki sorunlar, gözün ileteceği bilginin doğruluğunu ve bu bilginin önemini azaltabilir. Bu nedenle, göz sağlığının korunması büyük bir öneme sahiptir.¹³⁴

Bu çalışmada, gözün anatomik yapısı farklı bilimsel kaynaklar ışığında ele alınmış ve bu yapı üzerinden yaratılıştaki estetik, işlevsellik ve düzenin incelikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan bu incelemeler sonucunda gözün sahip olduğu karmaşık ve kusursuz yapının sahibi ve yaratıcısı muhakkak ki büyük bir kudret ve ilim sahibi olan Allah'tır. Bu kadar güzellik, ilim ve mucizenin bir araya gelmesi tesadüfi olması mümkün değildir. Yaratıcımız olan Rabbimiz bunca detayı, kusursuz ve akli şaşırtacak derecede mükemmel olarak yaratması sadece kulları yeryüzünü görebilsin ve idrak edebilsin diyedir.

¹³¹ Yıldırım, *İnsan Anatomisi*, 312-313.

¹³² David Morton, *İnsan Anatomisi Atlası*, 2. bs. Çev. Mustafa Büyükmumcu (Konya: Nobel Tıp Kitapevi, 2015), 250.

¹³³ Yıldırım, *İnsan Anatomisi*, 315.

¹³⁴ Nejdet Karakaya, “Kur’ân’da Beş Duyu ve Algı” (Yayımlanmış Doktora Tezi. Y.Y.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 34-35.

Yaratılan bunca güzellik karşısında inkâr eden insan ise; varlık alemini zahiren gördüğü halde gözlerine perde inmek sretiyle gerçekleri görmemek için kr taklidi yaparak ömrünü heba etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM' DE GÖZ KAVRAMI

Kur'anî perspektiften bakıldığında göz, sadece görme işlevi gören bir organ olmanın ötesinde; ibret alma, derinlemesine düşünme, hikmeti kavrama ve hakikati sezme gibi çok boyutlu anlamları da bünyesinde barındırmaktadır.¹³⁵ Tam anlamıyla sağlıklı görme, gözlerle değil, kalp gözüyle (basiretle) hakikati kavramaktır.¹³⁶ Bu bağlamda, Kur'an'ın mesajını anlamak ve Allah'ın âyetlerinden ders almak, insanın gerçek manada görmesini sağlar.

Kur'an-ı Kerim'de görme organını ifade eden kavramlar arasında *بصر* / basar ve *عين* / ayn yer alır. “Basar” kavramı aynı zamanda; “görme yetisi” anlamında da kullanılmaktadır.¹³⁷ Râgıb el-İsfahânî, (ö. 322/934) *Müfredat* adlı eserinde göz organının görme gücüne “basar”, kalbin anlamayı sağlayan kuvvetine ise “basiret” denildiğini açıklamaktadır.¹³⁸ Görme, yalnızca göz organı ile sınırlı bir eylem olmayıp, aynı zamanda zihinsel bir etkinlik, derinlemesine bir algılama ve anlam arayışıdır. Gözle görülenin ötesine geçebilmek, yüzeysel gözlemlerden daha derin bir farkındalık geliştirmek ve varlıkların özüne dair içsel bir sezgiye ulaşmak anlamına gelir.¹³⁹

بصر /Basar kelimesinin çoğulu *ابصار* / ebsâr' şeklindedir.¹⁴⁰ *عين* / Ayn yani göz organını ifade eden kelime ise tekil ve çoğul olarak farklı şekillerde kullanılır; çoğulları arasında *اعين* / a'yun, *اعيان* / a'yân ve *اعينات* / a'yinât bulunmaktadır.¹⁴¹ *بصر* basar ve bunun

¹³⁵ Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb el-İsfahânî, “بصر”, *el-Müfredât fi ġaribi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvedî (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1412), 127.

¹³⁶ el-İsfahânî, “بصر”, *el-Müfredât*, 128.

¹³⁷ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “بصر”, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 4/64.

¹³⁸ el-İsfahânî, “بصر”, *el-Müfredât*, 128.

¹³⁹ İbn Manzûr, “بصر”, *Lisânü'l-'Arab*, 4/66.

¹⁴⁰ el-İsfahânî, “عين”, *el-Müfredât*, 597

¹⁴¹ el-İsfahânî, “عين”, *el-Müfredât*, 597.

çoğul formu olan ابصار ebsâr kelimelerinin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımına şu âyetleri örnek olarak gösterebiliriz:

“Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyamet'in kopması, bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”¹⁴²

Kur'an'da عين / ayn kelimesi de birçok âyette önümüze çıkmaktadır.¹⁴³ Kur'an-ı Kerim'de görmenin fonksiyonlarını anlatan başka kelimelerde mevcuttur. Bunlar; “رأى, رأي, نظر ve شهد” kelimeleridir. Bu kelimelerin anlam derinliklerinin bilinmesi Kur'an-ı Kerim'in daha doğru anlaşılmasını sağlayacaktır.¹⁴⁴

“Görme” anlamında kullanılan kavramlardan biri “رأى” kelimesidir. Ragıp el-İsfahânî (ö. 322/934) “رأى” kelimesini gözün görüntüyü idrak etmesi olarak ele almaktadır.¹⁴⁵

Görme duyumu anlamında kullanılsa da farklı bağlamlarda kullanıldığında edat ve harflere bağlı olarak görmek¹⁴⁶, gözlemlemek, anlamak, sezmek, idrak etmek, kabul etmek, görüşünde olmak¹⁴⁷ anlamlarında kullanılabilir. رأى fiili Kur'an da farklı şekillerde önümüze çıkmaktadır.¹⁴⁸ Örneğin; Hz. Nuh'un kavmi, onun peygamberliğini kabul etmediklerinde, inkârlarını şu düşüncelerle gerekçelendirmeye çalışmışlardı: “Kavminin inkâr eden ileri gelenleri, “Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret

¹⁴² Bkz. en-Nahl 16/77; el-Kamer 54/50; el-Ahzâb 33/10; en-Necm, 53/17.

¹⁴³ Bkz. Yâsîn 36/66; et-Tevbe 9/92; el-Kasas 28/9; Tâ-Hâ 20/135; et-Tûr 52/48; el-Kamer 54/14; Hûd 11/37; el-Mâide 5/45,83; el-A'râf 7/116.

¹⁴⁴ Karakaya, *Kur'ân'da Beş Duyu ve Algı*, 41.

¹⁴⁵ Bkz. el-İsfahânî, “رأى”, *el-Müfredât*, 375.

¹⁴⁶ Bkz. el-A'raf, 7/27; et-Tevbe 9/40; en-Necm 53/11-12; et-Tekâsür 102/7.

¹⁴⁷ el-En'âm 6/40.

¹⁴⁸ Bkz. en-Nisâ 4/105; el-En'âm 6/40; el-A'râf 7/27; el-Enfâl 8/48, 50; et-Tevbe 9/105; el-İsrâ 17/60, 62; el-Kehf 18/63; Meryem 19/26; el-Furkân 25/45; eş-Şu'arâ 26/61; el-Kasas 28/71; Sebe' 34/6; ez-Zümer 39/60; Fussilet 41/29; el-Ahkâf 46/4.10; el-Fetih 48/27; en-Necm 53/11.13; el-Alak 96/9; et-Tekâsür 102/6-7.

olduğunu görüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Aksine sizin yalancı kimseler olduğunuzu sanıyoruz” dediler.”¹⁴⁹ Hz. Nuh (as)’ın, onlara verdiği cevap: “Nûh dedi ki: “Ey Kavmim! Söyleyin bakalım; şâyet ben Rabbimden gelen apaçık bir delil üzerinde isem ve O, kendi katından bana bir rahmet vermiş de siz ona karşı kör kalmışsanız, onu istemediğiniz hâlde, biz sizi ona zorlayacak mıyız?”¹⁵⁰

Âyette Hz. Nuh (a.s.), kavmini Allah’tan başkasına ibadet etmeleri konusunda uyarak, onları acı bir azapla karşılaşmamaları için uyarmaktadır.¹⁵¹ Ancak kavminin ileri gelen kâfirleri, Hz. Nuh’a ve ona uyanlara itiraz etmiş, onları sıradan insanlar ve en aşağılık kimseler olarak görmüşlerdir.¹⁵²

Kur’an-ı Kerim’de görme duyusunun farklı bir işlevsel boyutunun anlatan kavramlardan biri de “نظر” kelimesidir. Bu kelime, bir şeyi, görmek için gözü bakılan şeye yönelmek, basar ve basireti o şeye yoğunlaşması olarak ele alınmıştır.¹⁵³ Arap filolojisinde bakmak, göz atmak, düşünme helak etme hayrete düşme, geciktirme, hayrı umulan şey, araştırmadan sonra elde edilen bilgi olarak ele alınmaktadır.¹⁵⁴ Günlük kullanımda gözlemde bulunmak bu kelimenin en yakın karşılığında biri olabilmektedir.¹⁵⁵ Gözlem yapmak; bir varlığın, bir nesnenin, olayın veya hakikatin bilinmesi, planlı olarak incelenmesi demektir.¹⁵⁶ Kur’an-ı Kerimde bu kelime genel olarak kullanım şekli

¹⁴⁹ Hûd 11/27.

¹⁵⁰ Hûd 11/28.

¹⁵¹ Ebû’l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrî ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. M. Hüseyin Şemseddîn, 1. bs (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1419), 4/275.

¹⁵² Nâsırüddîn Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, thk. M. Abdurrahman el-Maraşlî, 1. bs (Beyrut: Dâru İhyâu’t-Turâsi’l-A’rabî, 1997), 3/133.

¹⁵³ el-İsfahânî, “نظر”, *el-Müfredât*, 812-813.

¹⁵⁴ A.g.e., 813; İbn Manzûr, “نظر”, *Lisânü’l-‘Arab*, 5/219.

¹⁵⁵ Karakaya, *Kur’ân’da Beş Duyu ve Algı*, 43.

¹⁵⁶ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2009), 1430.

gözlem yapmak incelemek anlamlarını yansıtabilecek şekilde ele alınmaktadır.¹⁵⁷ Bu konuda Allah Teala şöyle buyurmaktadır:

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ

“Sizden önce(ki milletlerin başından) nice olaylar gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün.”¹⁵⁸ Âyet-i kerîme de geçen فَانظُرُوا kelimesi derinlemesine inceleyerek, araştırma, gözlem yapma anlamlarını taşımaktadır.¹⁵⁹ Burada hedef bakmak değil inceleyerek görmek olarak ele alınmıştır.¹⁶⁰ Âyette de bahsedildiği üzere aslında geçmiş milletlere ait bilgi ve belgeler, ancak kapsamlı araştırmalar ve detaylı incelemeler sonucunda ortaya çıkarılabilir.¹⁶¹ Eski medeniyetlerden günümüze ulaşan saraylar, kaleler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar ve mezarlar gibi yapılar, arkeoloji ve tarih gibi bilim dallarının uzun süreli çalışmalarıyla incelenebilir.¹⁶² Bu yapıların araştırılması, öncelikle yazıtlar ve yazılı belgeler üzerinde yapılan titiz analizlerle mümkün hale gelir.¹⁶³

¹⁵⁷ Karakaya, *Kur’ân’da Beş Duyu ve Algı*, 43.

¹⁵⁸ Âl-i İmrân 3/137. Ayrıca bkz. Bakara 2/50, 55, 104, 259; Âl-i İmrân 3/143; en-Nisâ 4/50; el-En’âm 6/11, 46, 65, 99; el-A’râf 7/84, 86, 103, 129, 185; Yûnus 10/14, 39, 73, 101; Yûsuf, 12/109; en-Nahl 16/36, el-İsrâ, 17/21; el-Kehf 18/19; en-Neml, 27/14, 27, 41, 51, 69; el-Kasas 28/40; el-Ankebût 29/20; er-Rûm 30/9, 42, 50; Fâtır 35/44; ez- ez-Zümer 39/68; el-Mü’min 40/21, 82; eş-Şûra 42/45.

¹⁵⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed er-Râzî, *et-Tefsîrû’l-kebîr / Mefâtîhu’l-ğayb*, 3. bs (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420), 9/371.

¹⁶⁰ Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, 2/39.

¹⁶¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 9/369.

¹⁶² Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et- Taberî, *Câmiü’l-Beyân an Te’vili âyi’l-Kur’ân*, (Mekke: Darü’t-Terbiyyeti vet-Türâs), 7/231.

¹⁶³ Karakaya, *Kur’ân’da Beş Duyu ve Algı*, 44.

Görme işlevini anlatan diğer bir kelime ise “شهد” dir. Göz veya basiret ile görerek hazır olmak,¹⁶⁴ şahit olmak,¹⁶⁵ varlığa ve olaylara birden çok duyu organıyla tanık olmak anlamında kullanılmaktadır.¹⁶⁶ شهد kelimesinin geçtiği birçok âyet mevcuttur.¹⁶⁷

Son olarak bir başka kelime ise; أنس / üns kavramıdır. Sözlük anlamı olarak el-üns, korku, ürkme ve kaçınmanın zıttı olarak kullanılır. Bu nedenle Araplar, insanlara alışkın olup onlardan kaçmayan hayvanlara “insî”, insanlardan uzak duran ve ürkek olan hayvanlara ise “vahşî” adını vermişlerdir. Bağlamına ve hareke farklılıklarına göre yakınlık hissetmek, alışmak, samimi ve cana yakın olmak, görmek, fark etmek, tespit etmek ve izin istemek gibi çeşitli anlamlar taşıyabilir.¹⁶⁸ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, görme anlamı taşıyan bu kelime, yalnızca fiziksel bir görme eylemini değil aynı zamanda psikolojik bir aşinalık ve yakınlık hissini de ifade etmektedir.

Bu kelime için şu âyeti örnek verebiliriz;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Ey iman edenler! Kendinizi tanıtip izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız.”¹⁶⁹

Bu âyette İslam hukukunda, bir kimsenin başkasının evine girmeden önce alması gereken izinle ilgili kuralların detaylı bir şekilde ele alınmıştır.¹⁷⁰ Âyetteki “Bu sizin için daha hayırlıdır” ifadesi ile izinsiz girmenin neden olabileceği yanlış anlamalar veya

¹⁶⁴ es-Secde 32/6; el-Hacc 22/28; en-Nûr 24/2; el-Furkân 25/72; ez-Zuhruf 43/19; el-Kehf 18/51; et-Tevbe 9/17; Fussilet 41/21.

¹⁶⁵ Âl-i İmrân 3/70; el-Bakara 2/282.

¹⁶⁶ el-İsfahânî, “شهد” el-Müfredât, 465.

¹⁶⁷ شهد kelimesi için Bkz. el-Bakara 2/23, 133, 143, 282; Âl-i İmrân 3/99, 140; en-Nisâ 4/135; el-Mâide 5/8,44; el-En’âm 6/144, 150. en-Nûr 24/4, 6, 13.

¹⁶⁸ el-İsfahânî, “أنس” el-Müfredât, 94; İbn Manzûr, “أنس”, Lisânü'l-‘Arab, 6/16.

¹⁶⁹ en-Nûr 24/27.

¹⁷⁰ Râzî, Mefâtihu'l-ğayb, 23/356.

rahatsızlıkların önüne geçilmiş olur.¹⁷¹ Bu davranış, Allah'a itaatın bir göstergesi olarak Müslümanların birbirlerine saygı ve zarafette bulunmalarını sağlamıştır.¹⁷²

Âyette geçen “üns” kelimesi, içeri girmeden önce ev halkı ile doğru şekilde iletişim kurmayı “izin isteyinceye kadar”, “izin alana kadar” şeklinde ele alınmaktadır.¹⁷³

Başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

“ *إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدٍ عَلَىٰ النَّارِ هُدًى* “ *“Hani o bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: “Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum.”*¹⁷⁴ Âyette Hz. Musa (a.s.), karanlık bir gecede zor bir durumda bir ateş görür ve ailesine “Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim” diyerek ateşe doğru gitmeye karar verir.¹⁷⁵ Bu ateş, sadece bir ışık kaynağı değil aynı zamanda ona rehberlik yapacak bir ilâhî işaret olarak görülmektedir. Ateşin yanında “hidâyet rehberi” bulunması, Hz. Musa'nın bu ateşi sadece fiziksel bir nesne olarak değil aynı zamanda bir ilahi rehberlik ve yol göstericilik kaynağı olarak algılamasını ifade eder.¹⁷⁶

3.1. Basar- Basiret Görme ve Sezme

Basar kelimesi göz, görme organı, gözün iyi görmesi anlamını ifade etmektedir.¹⁷⁷ Bu kelime aynı zamanda dikkatle bakmak “ibsar” etmek olarak, tetkik etmek, düşünme, anlama, tabassur تَبَصَّرَ anlatma, göz açıklığı ile basiretle bakıp işin esasını kavrama, künhüne varma gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁷⁸ Basiret önden görebilme, sezme, kalbin ve aklın anlama gücü, kalbin ve aklın olayları görmesi ve hatırlaması, kalbin

¹⁷¹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 19/148.

¹⁷² Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi (Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1419), 2/497.

¹⁷³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 23/356.

¹⁷⁴ Tâhâ 20/10.

¹⁷⁵ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, 2/358.

¹⁷⁶ A.g.e., 3/54.

¹⁷⁷ el-İsfahânî, “بصر” *el-Müfredât*, 167

¹⁷⁸ Ayverdi ve Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 4.

inanması yahut sezgisi olarak ele alınmaktadır.¹⁷⁹ Basar kelimesi Kur'an'da birçok yerde farklı şekillerde önümüze çıkmaktadır. 135 yerde göz olarak, 12 yerde kalp gözü, 3 yerde açıklık, 1 yerde de şahitlik etme anlamında toplamda 154 yerde önümüze çıkmaktadır.¹⁸⁰

“بَصْرَ” kelimesi görme organı için kullanılmaktadır.¹⁸¹ Allah Kur'an-ı Kerimde şöyle buyurmaktadır: “وَأِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ” “O zaman gözler kaymıştı”¹⁸³ Göz organının görme gücüne de بَصْرَ (basara) denmektedir. Kalbin anlamayı sağlayan kuvvetine ise, بَصِيرَةٌ ve بَصْرَ adı verilmektedir.¹⁸⁴ Allah şöyle buyurmaktadır: “فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ” “işte senden gaflet perdesini kaldırdık, bugün artık görüşün keskindir denir”¹⁸⁵ bir başka âyette ise; “مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى” “Göz ne yana kaydığı ne de öteye geçti.”¹⁸⁶ buyrulmaktadır.

Kâf sûresinin 22. Âyetinde insanın ahirette tüm amelleriyle, delilleriyle ve tanıklarıyla hesaba çekileceğini, dünyadaki gafletin yerini o gün sarsıcı bir fark edişin alacağını bildirmektedir.¹⁸⁷ Âyette vurgulanan şey şudur; insan, dünya hayatında iken ahiretten, hesaptan ve hakikatin gerçekliğinden gaflet içindeydi. Ancak Allah, bu gaflet perdesini kıyamet günü kaldıracak ve kişi artık her şeyi net ve berrak biçimde görecektir.¹⁸⁸ “Görüşün keskinleşmesi” ifadesi ile o vakit geldiğinde artık inkâr ve tereddüt için bir mazeretin olmayacağı bildirilmektedir.¹⁸⁹

¹⁷⁹ İbn Manzûr, “بَصْرَ”, *Lisânü'l-'Arab*, 4/66.

¹⁸⁰ Necati Kara, *Kur'an'da Beden Dili*, (İstanbul: Bilge Yayınları, 2004), 334-335.

¹⁸¹ İbn Manzûr, “بَصْرَ”, *Lisânü'l-'Arab*, 4/66.

¹⁸² en-Nahl 16/77.

¹⁸³ el-Ahzâb 33/10.

¹⁸⁴ el-İsfahânî, “بَصْرَ”, *el-Müfredât*, 167

¹⁸⁵ Kâf 50/22.

¹⁸⁶ en-Necm 53/17.

¹⁸⁷ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 5/142.

¹⁸⁸ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 22/352.

¹⁸⁹ A.g.e., 22/352.

Başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır: *وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ* “O günahkârların, Rableri huzurunda başlarını öne eğecekleri, «Rabbimiz! Gördük duyduk, şimdi bizi (dünyaya) geri gönder de, iyi işler yapalım, artık kesin olarak inandık» diyecekleri zamanı bir görsen!”¹⁹⁰

Âyet-i Kerîmede; mahşer günü günahkârlar, hakikati görüp işittiklerini itiraf ederek başlarını utançla eğip, dünyaya dönüp salih amel işlemek için yalvaracakları ve artık kesin olarak iman ettiklerini söyleyecekleri ele alınmaktadır.¹⁹¹

Âyet hidâyetin Allah’ın takdiriyle mümkün olduğunu, ancak insanın sorumluluğunun da bu ilâhî düzende belirleyici bir rol oynadığını, dolayısıyla ahiretteki pişmanlığın geri dönüş imkânı olmayan bir gerçekle karşılaşmak anlamına geldiğini ortaya koymaktadır.¹⁹² Yine başka bir ayette ise; *وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ* “Onların arasında sana bakanlar da var; ama eğer görmüyorlarsa körlere doğru yolu sen nasıl göstereceksin?”¹⁹³ buyrulmaktadır.

Âyet, insanın körlüğünün ve sağırlığının sadece fiziksel değil, manevi bir durum olduğuna ve hakikatlerin ancak kalp ve akıl yolu ile gerçek manada anlaşılabilmesine işaret etmektedir.¹⁹⁴ Aynı zamanda, peygamberi gözleriyle gördükleri ve işittikleri halde bazı insanların gerçeği kabul etmeyip inkâr ettiklerin de ele almaktadır.¹⁹⁵ “Görme-yen” ve “sağır” kelimeleri, bedensel bir engeli değil, aynı zamanda kalp ve akıl yoluyla hakikati algılayamayan içsel körlük ve sağırlık yaşayanları ele almaktadır.¹⁹⁶

Saffat Sûresi’nin 179. âyetinde, müşriklerin, azabın ne zaman geleceğini sorarak acele etmelerini istemişlerdir. Bu soruya cevap olarak; Allah, azabın zamanının gelmesinin kendisinin takdirine bağlı olduğunu ve sonunda o azabı kesin olarak göreceklerini bil-

¹⁹⁰ es-Secde 32/12.

¹⁹¹ Taberî, *Câmiü’l-Beyân*, 20/177.

¹⁹² Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzil*, 4/220.

¹⁹³ Yûnus 10/43.

¹⁹⁴ Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzil*, 3/114.

¹⁹⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 17/259.

¹⁹⁶ A.g.e., 17/259.

dirmektedir. Allah Teala şöyle buyurmuştur: ”(Bekle ve) gör. Onlar da yakında görecekler.”¹⁹⁷ “Görecekler” ifadesi hem dünyadaki hem de ahiretteki azabı kapsar ve bu durum, inkarcıların inatçılığının ve inkârlarının doğal sonucudur.¹⁹⁸

Âyet, bu inkarcıların azap karşısında nasıl bir pişmanlık yaşayacaklarını ima eder, fakat artık bu azap onların kaçamayacağı bir gerçek haline gelecektir. Yani, müşrikler dünyada da ahirette de yaptıklarının sonuçlarını göreceklerdir.¹⁹⁹ Başka bir ayette ise;

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ

De ki: “İşte bu benim yolumdur. Ben, ne yaptığımı bilerek Allah’a çağırıyorum; ben ve bana uyanlar (bunu yapıyoruz). Allah’ı ortaklardan tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim.”²⁰⁰ buyrulmuştur.

Bu âyet, Peygamber Efendimiz’ in (s.a.v.) tevhid mücadelesindeki temel yöntemini ve duruşunu açıklamaktadır.²⁰¹ Peygamber Efendimiz ‘in (s.a.v.) insanları basiretle yani açık bir bilinç, ilim ve sağlam bir anlayışla Allah’a çağırılmaktadır.²⁰²

Kalp görüşü (kalp gözü) basar kökünden gelen basiret kavramı ile ifade edilmektedir.²⁰³ Gözde basar kelimesi ne ise kalp için de basiret aynı anlama gelmektedir.²⁰⁴ Buradan anlaşılacağı üzere basar kelimesi göz ile görme refleksine denildiği gibi basiretle de kalp gözüne ve kalp gözünün görebilmesine ve sezebilmesine işaret edilmektedir. Kalp ve gönül gözü basirettir ancak kafada bulunan organın ismi ise basar olarak adlandırılmaktadır.²⁰⁵ Basirete, basardan geçilmektedir.

¹⁹⁷ es-Sâffât 37/179.

¹⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/41.

¹⁹⁹ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 5/21.

²⁰⁰ Yûsuf 12/108.

²⁰¹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 16/291.

²⁰² Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 3/178.

²⁰³ İbn Manzûr, “بصر”, *Lisânü'l-'Arab*, 4/66.

²⁰⁴ el-İsfahânî, “بصر”, *el-Müfredât*, 128.

²⁰⁵ A.g.e., 128.

Allah Teala şöyle buyurmuştur: *قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِخَفِيظٍ* “Doğrusu size rabbiniz tarafından basiretler (idrak kabiliyetleri) verilmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendine, kim de görmezse zararı kendinedir. (De ki:) “Ben üzerinize bekçi değilim.”²⁰⁶ Âyette geçen “basiretler geldi” ifadesi Allah’ın gönderdiği âyetler, mucizeler, peygamberler ve hakikat rehberlerini kapsamaktadır.²⁰⁷ Kim bu delillerle görüp ibret alıp ve iman ederse, bu kendisine fayda sağlayacaktır. Kim de kör kalır delillere rağmen inkâr eder ve yüz çevirirse, bu da yalnızca kendi aleyhinedir.²⁰⁸ Burada “görmek” sadece fiziksel bir görme değil; hakkı tanımak, anlamak ve ona yönelmektir. “Körlük” ise hakikate karşı duyarsızlık ve inkâr anlamına gelir.

3.1.1. Allah’ın Basîr İsm-i Celili

“Basîr” ismi görmek, bilmek ve sezme anlamlarına gelen “بصر” kökünden türemiştir.²⁰⁹

Esmâü’l-Hüsna’dan biri olan “Basîr” ismi, görülebilecek her şeyi tüm özellikleriyle birlikte idrak eden ve gören olarak tanımlanır.²¹⁰ Ancak bu idrakin oluşması için insanlarda gerekli olan fiziksel, sosyolojik ve psikolojik şartlar, Basîr sıfatına sahip olan Allah için geçerli değildir.²¹¹ Allah’ın görmesine ne madde ne karanlık ne aşırı aydınlık ne de karışmışlık engel teşkil edebilir. Allah, her an, her şekli ve her hali görmektedir.²¹²

²⁰⁶ el-En’âm 6/104.

²⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/57.

²⁰⁸ A.g.e., 7/57.

²⁰⁹ el-İsfahânî, “بصر”, *el-Müfredât*, 128.

²¹⁰ A.g.e., 128.

²¹¹ İbn Manzûr, “بصر” *Lisânü’l-‘Arab*, 4/66.

²¹² A.g.e., 4/66.

Kur’ân-ı Kerîm’de basar kelimesi mastar olarak Allah’ın sıfatı olarak kullanılmaz.²¹³ Ancak, Allah’a ait görme sıfatı, Arapça ‘da basar, nazar ve rü’yet kelimelerinin türevleriyle ifade edilmiştir.²¹⁴ Allah’ın basar sıfatı ile vasıflanmış olduğu, el-basîr isminin esmâ-i hüsnâdan biri olarak pek çok âyette zikredilmektedir.²¹⁵

Kur’an’da elli bir âyette geçen “basir” (البصير) ismi basar kökünden türetilmiş bir sıfattır ve aynı zamanda kırk âyette de Rabbimizin sıfatlarından biri olarak kullanılmıştır.²¹⁶

Konuya ilişkin kaynaklarda, Hz. İbrâhim’in babasıyla yaptığı konuşmayı anlatan âyet basar sıfatına dair en önemli naklî delillerden biri olarak kabul edilmektedir. Âyette şöyle buyrulmaktadır; اذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا

“Hani babasına şöyle demişti: “Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?”²¹⁷

Hz. İbrahim (a.s), babasına hitaben, ona tapmakta olduğu putların işitmeyen, görmeyen ve hiçbir fayda sağlamayan varlıklar olduğunu hatırlatarak, doğru yolu göstermeye çalışmaktadır. Hz. İbrahim (a.s), babasına, kendisine ulaşmayan bir ilmin Allah tarafından verildiğini ve bu ilme dayalı olarak doğru yola ileteceğini bildirir. Babasına, şeytana tapmamasını ve Rahman’dan korkarak doğru yolu seçmesini öğütler.²¹⁸

Âyette ifade edilen “işitmeyen ve görmeyen” şeylere tapma konusu, kullanılan bir dilsel strateji olarak, putperestliğin mantıksızlığına ve böyle bir inanç sisteminin birey

²¹³ Metin Yurdağür, “Basar” *Türk İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi 1992) 5/101.

²¹⁴ Bkz. Âl-i İmrân 3/77; Ayrıca “ayn” ve “a’yün” için Bkz. Hûd 11/37; Tâhâ 20/39, 46, 96; el-Mü’minûn 23/27; el-Hucurât 49/8; et-Tûr 52/48; el-Hadîd 57/4; el-Kamer 54/14; el-Mülk 67/19; el-Alak 96/14.

²¹⁵ Bkz. el-İsrâ 17/17, 30, 96; Fâtır 35/31; el-Mücâdele 58/1.

²¹⁶ Bekir Topaloğlu, “Basir”. *Türk İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992), 5/102.

²¹⁷ Meryem 19/42.

²¹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur’âni'l-‘azîm*, 5/208.

için fayda sağlamayacağına dikkat çekmektedir.²¹⁹ Hz. İbrahim âyette cansız ve işlevsiz varlıkların ilah edinilmesinin yanlışlığını vurgulayarak ve babasını düşünmeye teşvik etmektedir.²²⁰ Âyet aynı zamanda nazik ve saygılı bir üslup taşır: “Ey babacığım” şeklinde başlayan ifadeyle, Hz. İbrahim babasına saygıyı elden bırakmadan tebliğ görevini yerine getirir

Bu âyette zikredilen işitme, görme ve fayda sağlama üç temel nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir varlığın ilah olmaya layık olup olmadığını belirleyen en asgari düzey ifade edilmektedir. Nitekim hem duyulara hem de kudrete sahip olmayan bir varlık, kendi başına varlık sürdüremeyeceği gibi, başkalarına da hiçbir katkı sunamaz. Bu bağlamda Hz. İbrahim, babasına yönelttiği bu sualle, putperestliğin temelini oluşturan mantıksal zemini çürütmekte, insanın akıl ve tefekkür melekelerine hitap ederek sahte ilahların mahiyetini sorgulatmaktadır.²²¹ Böylece Kur’ân, tevhid akidesini yalnızca naklî değil, aynı zamanda aklî temeller üzerine de bina etmekte ve putların tapılmaya layık olmadığını onların mahiyetini deşifre ederek göstermektedir.

Başka bir âyette ise; *فَاطِرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهَا*; *“Gökleri ve yeri yaratan O’dur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır. O’na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür.”*²²² buyrulmuştur. İbn kesir bu âyette “O’na benzeyen hiçbir şey yoktur” ifadesinin, Yaratıcımızın, yarattıklarıyla kıyaslanamayacak kadar yüce olduğunun ve sıfatlarının da mahlûkata benzemediğinin bir kanıtı olarak yorumlamıştır.²²³ Aynı zamanda bu âyet, Allah’ın her türlü teşbihten, maddi özelliklerden uzak olduğunu da vurgulamaktadır.²²⁴ Nesefî (ö. 710/1310)’ye göre, Şûrâ Sûresi 11. Âyet aracılığıyla Allah’ın varlığı ve yaratıcı sıfatları hem yaratılışın düzeninde hem de Rabbimizin benzersizliğinde kendini göstermektedir.²²⁵ Başka bir

²¹⁹ Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil*, 2/338

²²⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 11/111

²²¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 21/543.

²²² eş-Şûrâ 42/11.

²²³ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 7/177.

²²⁴ A.g.e., 7/177.

²²⁵ Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil*, 3/248.

âyette ise; إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا عِندَهُ يَعْظُمُ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.”²²⁶ buyrulmuştur.

Bu âyet ile emanetin sadece fiziksel olarak bir nesneyi teslim etme değil, toplumdaki tüm görev ve sorumlulukların liyakatle ehline verilmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Nitekim emaneti ehline vermek ve adaletle hükmetmek toplumun refahı için son derece önemlidir.

Kur’an-ı Kerim’de, gözlerin Allah’ı görmesinin mümkün olmadığı ancak O’nun her şeyi gördüğü ifade edilir. Allah, gözlerin idrak edemediği şeyleri dahi görendir. Bu konuda âyette şöyle buyrulmaktadır: لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ “Gözler O’nu idrak edemez, fakat O, bütün gözleri idrak eder.”²²⁷ Bu, Allah’ın görme özelliğinin sınırsız ve sonsuz olduğunu gösterir.

Bu âyet, Allah’ın mutlak aşkınlığını ve sınırsız ilmini eşsiz bir belagatle ifade etmektedir. Âyette geçen “idrâk” kavramı, salt görme anlamında değil, görmeyi aşan kuşatıcı bir kavrayışı ifade etmektedir.²²⁸

Bu âyetin sonunda “O, Latîf’tir, Habîr’dir” ifadesi ile; Allah’ın varlıkların en ince sırlarına vakıf olduğunu ve hiçbir şeyin O’ndan gizli kalamayacağını vurgulanmaktadır. Buradaki “görme” de beşerî değil, mutlak bir ilmî kuşatmadır.²²⁹ Yani O, her şeyi, her yönüyle ve eksiksiz bir biçimde bilendir. Gözlerin Allah’ı idrak edememesi, O’nun bilinmediği ya da görülmediği anlamına gelmez; bilakis mahiyetinin sınırlandırılmaz, kuşatılmaz olduğunu ifade eder.²³⁰

²²⁶ en-Nisâ 4/58,134. Bkz. el-En’âm 6/103; el-Hacc 22/61; eş-Şu’arâ 26/218-220; Mü’min 40/20.

²²⁷ el-En’âm 6/103.

²²⁸ Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil*, 1/528.

²²⁹ Kurtubî, el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân, 7/56.

²³⁰ A.g.e., 7/56.

Nitekim insanların görme yeteneği, Allah'ın "Basîr" sıfatının sınırlı bir yansıması olarak düşünölmektedir. Bu bakımdan insanoğlu, sahip olduğu görme yeteneği ile Allah'ın her şeyi gören sıfatına kıyasla küçük bir tefekkür alanı kazanır. Kur'an-ı Kerim, insanlara çevrelerindeki yaratılış mucizelerine bakmalarını, göklerde ve yeryüzünde Allah'ın yarattıklarını gözlemlemelerini öğütlemektedir.

3.2. "نظر" Kelimesinin Kullanımı ve Farklı Anlamları

Görme duyusunun farklı bir işlevini anlatan kelimelerden biri "نظر" dır. "نظر" kelimesi, bir nesnenin hem dış görünüşünü hem de özünü kavrayabilmek için baş gözü ile görmeye denir.²³¹ Aynı zamanda, bir şeyin anlamını idrak edebilmek için onun ortaya çıkmasını istemek, düşünerek gözlemlemek gibi anlamlara da gelir.²³² Nitekim gözlem yapmak bir nesneyi, olayı veya gerçeği anlamak amacıyla bilinçli, sistemli ve dikkatli bir şekilde inceleme sürecidir.²³³ Görmek (نظر) sadece fiziksel bir eylem değil, aynı zamanda bilmek, farkında olmak anlamında da kullanılır.²³⁴ Nazar kelimesi aynı zaman daha çok cisimlerle ilgili bakışlarda kullanılmaktadır.²³⁵

Birçok anlamı içinde barındıran bu kelime Kur'an'da genel anlamıyla bakıldığında gözlem yapmak ve incelemek nazari bilgi-teorik bilgi irtibatı anlamlarını yansıtmaktadır.

3.2.1. "نظر" Kelimesinin İnceleme ve Düşünme Anlamında Kullanımı

Allah, yeryüzünü yaratıp insanın emrine sermiştir. İnsanoğlundan istediği ise; yaratılanı fark ederek şükretmesidir. Akıllı ve idrak sahibi kimseler maddeden manaya geçebilir. Manayı bulmak için maddeden fayda görmek, maddeye temas etmekte önemlidir. Bu nedenle insan var edildiği dünyanın nimetlerine büyük bir şuur ve idrak ile bakması gerekmektedir. Kur'an'da "نظر" kelimesi, gözlem yaparak incelemek ve derinlemesine düşünmek anlamında pek çok âyette geçmektedir. Âyet numaraları yukarıda verildiği için burada tekrarlanmamıştır. Bu kullanım, insanları olaylar, nesnelere

²³¹ el-İsfahânî, "نظر", *el-Müfredât*, 812-813.

²³² İbn Manzûr, "نظر", *Lisânü'l-'Arab*, 5/215.

²³³ Doğan ve Büyük, *Türkçe Sözlük*, 1430.

²³⁴ İbn Manzûr, "نظر", *Lisânü'l-'Arab*, 5/215.

²³⁵ el-İsfahânî, "نظر", *el-Müfredât*, 813.

ve evrendeki düzen üzerine düşünmeye ve ibret almaya teşvik etmektedir.²³⁶ Bu konuda Ankebût sûresi 29. âyet örnek gösterilir. *أَنْتُمْ لَتَأْتُونَ الرَّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّتِنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصَّادِقِينَ* “De ki: “Yeryüzünde dolaşın da Allah’ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığına bakın. Sonra Allah (aynı şekilde) sonraki yaratmayı da yapacaktır. (Kıyametten sonra her şeyi tekrar yaratacaktır) Şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.”²³⁷

Kur’an-ı Kerim’de Yûnus sûresinde “De ki: “Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza.” Fakat âyetler ve uyarılar, inanmayan bir topluma hiçbir fayda sağlamaz”²³⁸ buyurulmaktadır. Bu âyette ifade edilen yerde ve gökte olup bitenlere “bakın” ifadesi ile düşünmek kastedilmiştir. *فَلِأَنْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْآيَاتِ وَالنُّذُرَ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ* âyetinde geçen “unzurü” fiili, “nazara” kökünden türemiştir. Burada sadece fiziksel bir bakış değil, delilleri inceleme, düşünerek anlama ve hikmetleri keşfetme anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, nazara kelimesi; fiziksel gözlem yapmak ve tefekkür ederek değerlendirmek anlamlarında kullanılmaktadır.²³⁹

Başka bir âyette ise; “Peki onlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?”²⁴⁰ Kıyametin varlığı, hikmet sahibi bir yaratıcıya olan inançla temellendirilir. Evrenin düzeni ve insanın ihtiyaçlarına uygun şekilde yaratılan varlıklar, bir yaratıcıya işaret etmektedir. İnsanların toplu halde yaşaması ve ihtiyaçlarını karşılaması, düzenli bir sistemin varlığını gerektirmektedir. Bu düzen, öldükten sonra diriliş, hesap günü ve ahiretin varlığıyla anlam kazanır. Nitekim âyet-i kerîme de zikredilen deve, etinden sütüne, taşıma kapasitesinden binek olarak kullanılmasına kadar birçok fayda sağladığı için çok ibretliktir. Bu özellikler bir arada başka hayvanlarda bulunmaz. Deve, uzun mesafeleri dayanıklılıkla kat eder, az su ve basit yiyeceklerle yetinir. Ayrıca yük taşıma kapasitesi oldukça yüksektir. Araplar için deve, önemli bir zenginlik ve statü

²³⁶ İbn Manzûr, “نظر”, *Lisânü’l-‘Arab*, 5/215.

²³⁷ el-Ankebût 29/20.

²³⁸ Yûnus 10/101; Bakara, 2/133.

²³⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 17/307.

²⁴⁰ el-Gâşiye 88/17-20.

sembolüdür. Diyet hesaplarında ve armağan olarak sıkça kullanılmıştır.²⁴¹ Deve, çölde kaybolmuş bir topluluğa yol gösterebilecek hafızaya ve yeteneğe sahiptir. Deve, güçlü olmasına rağmen en zayıf insanlara bile boyun eğerek yük taşır ve çalışır. Devenin bu özellikleri hem fiziksel hem de işlevsel mükemmelliğiyle hikmet sahibi bir yaratıcıyı gösterir. Allah, devenin yaratılışını düşünmeyi emrederek, insanları O'nun varlığına ve kudretine şahit olmaya çağırır.²⁴² Allah'ın kudretini ve hikmetini görmek için devenin yaratılışına ibret nazarıyla bakılması istenir. Deve, büyüklüğü, gücü ve dayanıklılığıyla Allah'ın sanatını yansıtan bir varlıktır. Bu yaratılış, Allah'ın kıyameti gerçekleştirebileceğini de gösterir. Bu âyet, Allah'ın her şeyi kolaylıkla yapabileceğini ve insanları kıyamet gününde hesaba çekeceğini hatırlatır.²⁴³ Kur'an'da doğa olaylarına ve yaratılış delillerine işaret edilmesi, insanların düşünmeye teşvik edilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, gökyüzü, dağlar, yeryüzü ve özellikle develer gibi unsurlar, Allah'ın kudretini ve hikmetini anlamada birer vesiledir.²⁴⁴

İnsanı düşünmeye ve idrake yönelten bazı âyetler; *أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجْلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ* “Bunun üzerine İbrahim yıldızlara şöyle bir baktı.”²⁴⁵ “Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı? O halde Kur'an'dan sonra hangi söze inanacaklar?”²⁴⁶ Kur'an'da sıkça vurgulanan konulardan biri de göklerin ve yerin mülkü üzerine düşündürmektir. Bu düşünce, insanı Allah'ın varlığına ve birliğine götüren delillerle doludur. Çünkü göklerde, yerde ve yaratılmış her şeyde, Allah'ın hikmet ve kudretine dair açık işaretler bulunmaktadır. Allah'ın varlığı ve birliği yalnızca gökler ve yer ile sınırlı değildir. Madde ve mana âleminin en

²⁴¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 31/143.

²⁴² A.g.e., 31/145.

²⁴³ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, (Erkam Yayınları: İstanbul, 2013), 3/276-278.

²⁴⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 31/146.

²⁴⁵ es-Sâffât 37/88.

²⁴⁶ el-A'râf 7/185.

küçük zerresi bile, sonsuz yönlerden Allah'ın varlığını ispat eden bir delildir. Bir atomun belirli bir konuma, harekete veya şekle sahip olması tesadüfle açıklanamaz.²⁴⁷ Bu bağlamda insan yeryüzünde baktığı her şeyden Rabbini bulabilecektir.

3.2.2. “نظر” Kelimesinin İhsan ve Rahmet Anlamında Kullanımı

Kur'an'da “نظر” kelimesi, Allah'ın kullarına karşı gösterdiği ihsan ve rahmeti görerek ibret almak, düşünmek anlamında da kullanılmıştır.²⁴⁸ Âyetlerde kainattaki delillere bakarak Allah'ın rahmetini anlamamız gerektiği vurgulanır. Allah Teala şöyle buyurmaktadır: *إِنَّ الدِّينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ* “Allah'a verdikleri sözleri ve ettikleri yeminleri önemsiz bir dünya menfaatine satanlar var ya, işte onların âhirette hiçbir nasipleri yoktur. Allah kıyâmet günü onlarla konuşmayacak, onlara merhamet nazarıyla bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için can yakıcı bir azap vardır.”²⁴⁹

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), âyette geçen üç büyük cezanın üzerinde durmaktadır. Bunları; Allah'ın, konuşmaması, kullarına rahmet nazarıyla bakmaması ve temize çıkarmaması olarak ele alınmaktadır. Fahreddin Râzî Allah'ın konuşmamasını Allah'ın o kişilere rızasını ve sevgisini göstermemesi olarak ele alarak ve aynı zaman da bunu, en büyük mahrumiyet olarak değerlendirmektedir.²⁵⁰ Yine âyette bahsedilen “*Rahmet nazarıyla bakmaması*” Allah'ın rahmetinden mahrum kalarak, kişinin ilahi lütuflara kapalı kalması anlamında değerlendirmektedir.²⁵¹ Ruhul Beyan'da “*Allah onlara kıyamet günü merhamet nazarıyla bakmayacak*” ifadesi, manevi bir felaket olarak değerlendirilmektedir. Allah'ın merhamet nazarından mahrum kalmak, insanın ilahi huzurdan uzaklaştırılması ve rahmetten dışlanması anlamına gelir. Bu durum, cehennem azabından daha dehşet verici bir sonuç olarak tasvir edilmektedir.²⁵²

²⁴⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 15/422.

²⁴⁸ İbn Manzûr, “نظر”, *Lisânü'l-'Arab*, 5/215.

²⁴⁹ Âl-i İmrân: 3/77.

²⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 8/265.

²⁵¹ A.g.e., 8/265.

²⁵² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 3/129-130.

3.2.3. “نظر” Kelimesinin Beklenti Anlamında Kullanımı

Kur’an’da “نظر” kelimesi bazen görmek, bakmak anlamında, bazen de beklemek, sonucu gözlemek anlamında kullanılmıştır.²⁵³ Özellikle kıyametle ilgili âyetlerde ilahi azabın veya olayların beklendiğini ifade etmek için bu kelimenin türevleri geçmektedir.

Sonucun gelmesini bekleme ile ilgili; *وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا*; *“Ona (peygambere) Rabbinden bir mucize indirilse ya!”* diyorlar. De ki: *“Gayb ancak Allah’ındır. Bekleyin, şüphesiz ben de sizinle bekleyenlerdenim!”*²⁵⁴ Âyette geçen “نظر” kökünden gelen (انتظروا) fiili, “bekleyin” anlamında kullanılmıştır. Mekke’li müşrikler, peygamberlik iddiasının doğruluğunu kanıtlamak için farklı mucizeler talep etmişlerdir. Ancak Kur’an, bunun gereksiz olduğunu vurgulamış ve peygamberliğin delili olarak Kur’an’ın kendisinin yeterli olduğunu belirtmiştir.²⁵⁵ Âyetlerde geçen *“Gayb ancak Allah’a aittir. Siz bekleyin, ben de bekleyenlerdenim”* ifadesi, mucizelerin veya gaybî bilgilerin insanın isteğine bağlı olmadığını, bunların tamamen Allah’ın iradesine tabi olduğunu vurgulanmaktadır. Âyet bizlere peygamberliğin ispatı için Kur’an’ın yeterli bir delil olduğunu ortaya koyarken, gaybî meselelerin insanın tasarrufunda olmadığını ve Allah’ın dilediğini vahyetme yetkisine sahip olduğunu vurgulamaktadır.²⁵⁶ Bu bağlamda âyet, müşriklerin isteklerine karşılık peygamberin (s.a.v) verdiği cevap niteliği taşımaktadır.

İlahi azabın gelmesi ile ilgili Kur’an da şöyle buyrulmaktadır; *هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلْ إِنَّا مُنْتَظِرُونَ* *“(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya rabbinin gelmesini ya da rabbinden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar?”*

²⁵³ el-İsfahânî, “نظر”, *el-Müfredât*, 812-813.

²⁵⁴ Yûnus 10/20.

²⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 17/231.

²⁵⁶ A.g.e., 17/231.

*Daha önce inanmamış yahut inancı kendisine iyilik kazandırmamış kimseye, rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: “Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz.”*²⁵⁷

Mahşerde insanların beklemesi ile ilgili; *وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَبَقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ (O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah’ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar.*²⁵⁸ Âyette geçen (ينظرون) “bekliyorlar, sonucu gözlüyorlar” anlamında kullanılmıştır.

Başka bir Âyette ise; *يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ الَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتِسِبْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ (O gün münafik erkekler ve münafik kadınlar, mü’minlere: “Ne olur, bizi bekleyin, bizden tarafa bakın da nûrunuzdan istifade edelim” derler. Onlara: “Başarabilerseniz dünyaya geri dönün de orada bir nûr edinin!” denilir. Derken, mü’minlerle aralarına bir duvar çekilir. Bu duvarın aralığında münafikların pişmanlık içinde mü’minleri izleyecekleri bir kapısı vardır; o kapının mü’minlerin bulunduğu iç tarafında rahmet, münafiklara bakan dış tarafında ise azap vardır.*²⁵⁹ Fahreddin Râzî, Hadîd Sûresi 13. Âyeti ayrıntılı bir şekilde ele alarak dil, anlam ve kıyamet sahnelerindeki olaylar bağlamında analiz etmektedir. Âyette ifade edilen “Bize bakın ki sizin nurunuzdan bir parça alalım” ifadesi, münafikların kıyamet günü müminlerle aynı konumda olmadıklarını fark ettiklerinde düştükleri çaresizliği yansıtmaktadır. Münafiklar, dünyada müminlere yakın görünse-lerde, kalplerinde iman olmadığından, kıyamette bu fark belirgin hale geleceği haber verilmektedir.²⁶⁰ Yine âyette geçen “Arkanıza dönün” ifadesi ile münafiklara verilen bu cevap, onların dünyada fırsat varken iman etmeyip gaflette kalmalarını ima etmektedir. Râzî, bu ifadenin, onlara dünyada iman edip salih amel işleme fırsatını hatırlattığını, ancak artık geri dönüşün imkânsız olduğunu belirtmektedir. Âyette geçen “nur”, müminlerin dünyada yaptıkları iman ve salih amellerin ahiretteki tecellisi olarak ele alınmaktadır. Bu ışık, müminlerin kıyamet gününde karanlıkta yollarını bulmalarını

²⁵⁷ el-En’âm 6/158.

²⁵⁸ ez-Zümer 39/68.

²⁵⁹ el-Hadîd 57/13.

²⁶⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 29/456.

sağlayacaktır. Ancak münafıklar, iman ve amelleri olmadığı için bu nura sahip değildir. Kendi içlerinde nur olmadığı gibi, başka birinin nurundan faydalanmaları da mümkün değildir. Bu durum, münafıkların dünyadaki boş iddialarının ahirette nasıl açığa çıktığını gösterir. Râzî, bu âyette münafıkların kıyamet günündeki çaresizliğini anlatmaktadır. Bu âyeti hem dilsel hem de manevi boyutuyla detaylı şekilde yorumlayarak müminlere imanlarını ve ihlaslarını koruma çağrısında bulunmaktadır.²⁶¹ Başka bir âyette Allah şöyle buyurmaktadır: *“هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ”* “Onlar (bu tavırlarıyla) ancak, kıyamet gününün kendilerine ansızın gelmesini beklemektedirler, hâlbuki bunun farkında değildirler.”²⁶² Âyette “kıyamet gününün kendilerine ansızın gelmesini beklemektedirler. İnsanlar gaflet içindeyken, kıyamet beklenmedik bir anda geleceği ifade edilmektedir.”²⁶³ Allah Teala'nın insanı, yeryüzünde halife olarak yaratması Kur'an'da şekilde geçmektedir

“ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ” “Sonra, nasıl davranacağınızı görelim diye, onların ardından yeryüzünde sizi onların yerine getirdik.”²⁶⁴ Bu âyet, insanın yeryüzünde halife kılınması ve imtihanın bir parçası olarak sorumluluk bilinciyle davranması gerektiğini ifade etmektedir.²⁶⁵ Âyette geçen “Bakalım diye” ifadesi, Allah'ın kesin ilmini, insanın sınırlı algısına benzeterek anlatmak için istiâre yoluyla kullanılmıştır. Allah'ın ilmi, insanın gözlem yapmasına benzemez; bu benzetme, insanın anlamasına yönelik bir teşbihtir. İnsanlar yeryüzünde fiilleriyle imtihan edilmektedir. Yapılan iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığı ahirette kesin olarak verilecektir. Bu bağlamda, her fiil kişinin ahiretteki durumunu belirlemektedir. İnsan, yeryüzünde sadece malın ve mülkün sahibi değil, Allah'ın vekili konumundadır. Hilafet aynı zamanda insana hem zahiri hem batını sorumluluklar içerir. Böylelikle zahiri olarak adaletle hükmetmek, batını olarak nefisini kontrol etmek ve manevi olarak Allah'a yaklaşmak

²⁶¹ A.g.e., 29/457.

²⁶² ez-Zuhruf 43/66.

²⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27/642.

²⁶⁴ Yûnus 10/14.

²⁶⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili (inceleme-tenkitli metin)*, haz. Murat Kaya ve Asım Cüneyd Köksal, (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: İstanbul, 2022), 3/503.

hilafetin gereği olarak değerlendirilmektedir.²⁶⁶ Âyette geçen “bakmak” ifadesi, Allah’ın önceden bilmiyor olduğu anlamına gelmez; aksine, kulların fiillerine göre değerlendirilmesi gerektiğini anlatan mecazi bir kullanımdır. Allah, insanları yeryüzünde imtihan etmek için halife kılmış, onların amellerine göre mükafat veya ceza vereceğini bildirmiştir.²⁶⁷

3.2.4. “نظر” Kelimesinin Mühlet Verme Anlamında Kullanımı

“نظر” kelimesi, Arapçada bakmak, düşünmek, gözlemlemek gibi anlamlara gelir. Ancak bazı âyetlerde “beklemek, mühlet vermek, ertelemek” anlamında da kullanılmıştır.²⁶⁸ Kur’an’da âyetlerde “نظر” kelimesi farklı şekillerde münafıklara mühlet verme, kıyametin ertelenmesi ve sürenin dolması²⁶⁹ şeytana verilen süre²⁷⁰ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Nitekim Kur’an da Allah şöyle buyurmaktadır: *“Iblis: قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ”* “Rabbim! Öyle ise onların tekrar diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver” dedi.”²⁷¹ Hicr Sûresi 36. âyetinde geçen *فَأَنْظِرْنِي* ifadesi, iblisin Allah’tan kıyamet gününe kadar süre talebini ifade etmektedir. Kur’an’daki ifadelerden, iblisin kıyamete kadar insanları saptırmayı amaçladığı ancak Allah’ın ona mutlak anlamda bir mühlet vermediği, belirli bir vakitle sınırladığı anlaşılmaktadır. Bu vaktin ilk sūra üfürülme anı mı yoksa kıyamet günü mü olduğu hususunda farklı yorumlar bulunsa da her iki durumda da Allah’ın, iblisi sınırsız bir yaşama hakkı ile değil, belirlenen bir zamana kadar yaşama izniyle sınırladığı açıktır.²⁷² Şeytana verilen mühlet, ilahi iradenin bir gereğidir ve insanın iradesiyle doğruyu ve yanlış seçmesini sağlayan bir imtihan unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷³

²⁶⁶ Bursevî, *Rûhu ’l-Beyân*, 8/43.

²⁶⁷ Râzî, *Mefâtîhu ’l-ğayb*, 17/223.

²⁶⁸ el-İsfahânî, “نظر”, *el-Müfredât*, 812-813.

²⁶⁹ en-Nahl 86/17.

²⁷⁰ el-Hicr 15/37.

²⁷¹ el-Hicr 15/36. Ayrıca Bkz. el-A’râf 7/14; Sâd 38/79.

²⁷² Râzî, *Mefâtîhu ’l-ğayb*, 19/141.

²⁷³ A.g.e., 19/142.

3.2.5. “نظر” Kelimesinin Gözleme ve Seyretme Anlamında Kullanımı

Kur’an’da geçen “نظر” kelimesi farklı bağlamlarda bakmak, gözlemlemek, düşünmek, dikkatle incelemek, yönelmek gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²⁷⁴ Kur’an’da “نظر” fiili, bazen fiziksel bir bakışı (seyretme, gözleme) ifade ederken, bazen de düşünsel bir bakışı (tefekkür, akletme) ifade etmektedir.

Allah Teala bu konuda şöyle buyurmaktadır: *وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ* “*Hani, sizin için denizi yarmış, sizi kurtarmış, gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk.*”²⁷⁵ Râzî bu âyeti açıklarken, “نظروُن” kelimesinin bir şeyi doğrudan gözleme veya tanık olma eylemini ifade ettiğini açıklamaktadır.²⁷⁶ Bu bağlamda, İsrailoğullarının Firavun’un ordusu boğulurken Allah’ın gücüne ilk elden tanıklık ettiği Kızıldeniz’in yarılmasının mucizevi olayına işaret etmektedir. Razi, bu “görmenin” yalnızca fiziksel değil aynı zamanda ruhsal olduğunu vurgulayarak, ilahi müdahalenin açık bir göstergesine işaret etmektedir.²⁷⁷ İsrailoğullarının Firavun’un zulmünden kurtuluşu sırasında denizin yarılması ve Firavun’un boğulması, sadece fiziksel bir olay olmanın ötesinde, gözle görülmeyen bir ilahi müdahale ve takdirin işareti olarak da anlaşılmaktadır.²⁷⁸

“*Peki onlar, Allah’ın yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu ardarda sürdürdüğünü görmezler mi? Kuşkusuz bu, Allah için kolaydır.*”, “*De ki: “Yeryüzünde dolaşın da Allah’ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığını bakın. Sonra Allah (aynı şekilde) sonraki yaratmayı da yapacaktır. (Kıyametten sonra her şeyi tekrar yaratacaktır) Şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.*”²⁷⁹ Bu âyetlerde Allah, insanların yaratılışı ve yeniden dirilmeyi idrak etmeleri için hem çevrelerinde (afakî deliller) hem de kendi nefislerinde (enfüsî deliller) düşüncelerini ve yaratılışın evvelini tefekkür etmelerini

²⁷⁴ el-İsfahânî, “نظر”, *el-Müfredât*, 812-813.

²⁷⁵ el-Bakara 2/50. Ayrıca Bkz. el-Bakara 2/55.

²⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 3/518

²⁷⁷ A.g.e., 3/518

²⁷⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/162.

²⁷⁹ el-Ankebût 29/19-20.

istemektedir.²⁸⁰ İlk âyette “Görmediler mi?” ifadesiyle sezgisel, doğrudan fark edilen bilgiye dikkat çekilirken, ikinci âyette “Yeryüzünde gezin ve bakın” ifadesiyle akli bilgiye yönlendirme yapılır. Yani birincisi doğrudan idrak edilen hakikati, ikincisi ise gözlem ve akıl yürütme yoluyla ulaşılabilecek bilgiyi ele alır. Âyetlerde yaratılışın Allah’a ait olduğu, başlangıçtan itibaren bu sürecin O’nun tarafından yönetildiği ve tekrarının da O’nun için kolay olduğu ifade edilmektedir.²⁸¹

3.2.6. “نظر” Kelimesinin Göz Atma Anlamında Kullanımı

Kur’an-ı Kerimde “فَنظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ” “Bunun üzerine İbrahim yıldızlara şöyle bir baktı” diye buyrulmaktadır.²⁸² Âyet-i kerîmede Hz. İbrahim’in yıldızlara bakması fiziksel bir eylemi ifade etmektedir. Râzî, Hz. İbrahim’in bu bakışıyla iki şeyi amaçladığını söylemektedir. Hz. İbrahim (a.s.), kavminin yıldızlara ve gök cisimlerine tapıtığını bildiği için, onların inançlarını sorgulamak ve zayıflıklarını ortaya koymak amacıyla yıldızlara yönelmiştir.²⁸³ Bu bakış, yalnızca bir göz atma değil, derin bir tefekkür ve hikmet içeren bir sorgulama niteliğindedir. İbrahim (a.s.), yıldızları gözlemleyerek kavminin sapkın inancını çürütmek için bir yol aramış ve onların akıllarını kullanarak hakikati idrak etmelerini sağlamaya çalışmıştır.²⁸⁴ Bu süreç, sadece bir münazara değil, aynı zamanda insan zihnini tevhid hakikatine yönlendiren bir düşünce yolculuğudur. Râzî’ye göre, Hz. İbrahim’in yıldızlara bakışı, İlahi bir işaret arayışı ve Allah’ın bir mesajını kavrama çabası olarak yorumlanmaktadır.²⁸⁵ Âyette geçen yıldızlar, yalnızca gök cisimleri değil, aynı zamanda kâinatın düzenini ve yaratılışın inceliklerini

²⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 25/42.

²⁸¹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 25/42.

²⁸² es-Sâffât 37/88.

²⁸³ Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eķāvil fi vücûhi’t-te’vil*, 3. bs (Beyrut: Dâru’l-Kitâbu’l-Arabî, 1407), 4/49.

²⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26/342.

²⁸⁵ A.g.e., 26/343.

temsil etmektedir. Hz. İbrahim (a.s.), bu düzenin ardındaki gerçeği keşfetmek ve kavmine hakikati göstermek amacıyla bu yöntemi kullanmıştır.²⁸⁶ O, kavmini kendi inançları üzerinden düşünmeye sevk etmiş, onların tapındıkları varlıkların aslında hiçbir güce sahip olmadığını göstermiştir.²⁸⁷

Sonuç olarak, Hz. İbrahim'in yıldızlara bakışı, onun tefekkür ve hikmet anlayışını yansıtan önemli bir olaydır. Bu olay, insan aklının kullanılarak doğruya ulaşması gerektiğini vurgulayan güzel bir örnek olup, tevhid inancının akıl ve hikmetle temellendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

3.2.7. İlahi Emirler Karşısındaki Tutum

İnsanların ilahi emirler karşısındaki tutumları Kur'an da bazı âyetlere konu olmuştur. Nitekim bir âyette Allah Teala şöyle buyurmaktadır: وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَاذًا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذِكْرٌ فِيهَا الْقِتَالِ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَى لَهُمْ *“İnananlar, “Keşke bir sûre indirilse!” derler. Fakat hükmü apaçık bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince; kalplerinde hastalık olanların, ölüm baygınlığına girmiş kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün. O da onlara pek yakındır.”*²⁸⁸ Bu âyet, münafıkların ve iman edenlerin savaşa ve ilahi emirlerin tecellisine nasıl farklı tepkiler verdiğini açıklamaktadır. Râzî, münafıkların savaş ve cihad gibi ağır emirler geldiğinde tedirgin olduklarını, kalplerinde bulunan hastalığın bu gibi durumlarda açığa çıktığını söyler. Onların bu tepkisi, içlerindeki korku ve ikiyüzlülüğün göstergesidir.²⁸⁹ Âyette geçen “Ölüm baygınlığı” ifadesi ile münafıkların Allah'ın emirlerine duydukları korkunun ve hakikati kabul etmedeki acizliklerinin sembolik bir ifadesidir.²⁹⁰ İbn Kesîr (ö. 774/1373), bu âyeti daha çok tarihsel bağlamda ele alarak şöyle detaylandırmaktadır; münafıklar, yeni bir sûre inmesini isterken aslında ciddi bir

²⁸⁶ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 5/14.

²⁸⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/342.

²⁸⁸ Muhammed 47/20.

²⁸⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/53.

²⁹⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 19/186.

sorumlulukla karşılaşmak istemediklerini ifade etmektedir. Ancak savaş gibi mühim bir emir geldiğinde, gerçek yüzlerini ortaya koymaktadırlar.²⁹¹

Ayrıca bu âyette düşüncelerimizin beden dili ile karşı tarafa nasıl yansıtıldığını da görebilmekteyiz.

3.2.8. “نظر” Kelimesinin Hayret ve Değerlendirme Anlamında Kullanımı

Kur’an’da “نظر” kelimesi hayret, şaşkınlık, etkilenme ve değerlendirme (düşünme, akıl yürütme bağlamında kullanılmaktadır.²⁹²

Allah şöyle buyurmaktadır: *وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ* “Hani siz, “Ey Mûsâ! Biz Allah’ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.”²⁹³ Bu âyette İsrailoğulları’nın, istekleri ve arzuları, Allah’a açık bir şekilde görmeden inanmayı reddetmeleri, bunun sonucunda yıldırım ile cezalandırılmaları olayı ele almaktadır. İsrailoğulları, Allah’ın varlığını; mucize görmeden ve maddi bir gözlemlerle kanıtlamadan reddettiklerinden bahsetmektedir. Bu olay, imanın sadece fiziksel gözle görmekle değil, kalp gözüyle idrak etmekle mümkün olduğunu göstermektedir.²⁹⁴ Âyette İsrailoğulları’nın Allah’ın zatını görmek istemesinin imkânsızlığı üzerinde durulmuş ve insanların sınırlarını bilmeleri gerektiğine dikkat çekmektedir. İsrailoğulları’nın Allah’ı gözle görme isteği, imanın sadece fiziksel kanıtlara dayanamayacağını gösteren bir örnektir.²⁹⁵

Başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır: *وَإِذَا مَا أَنْزَلْنَا سُورَةً نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرِيكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ أَنْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ* “Ne zaman bir sûre indirilse, “Sizi biri görüyor mu?” diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri

²⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/293.

²⁹² el-İsfahânî, “نظر”, *el-Müfredât*, 812-813.

²⁹³ el-Bakara 2/55. Ayrıca Bkz. el-A'râf 7/143.

²⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/166.

²⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/141.

*için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir.*²⁹⁶ Bu âyet-i kerîme münafıkların, vahiy karşısındaki tavırlarını ele almaktadır. Bu âyette, her yeni vahiy indirildiğinde münafıkların birbirlerine bakarak “*Bizi gören var mı?*” diye işaretleştikten sonra sessizce ortamdaki uzaklaştıkları belirtilmektedir. Onların bu davranışı, iman etme konusunda samimiyetsizliklerini ve anlayışsızlıklarını göstermektedir.²⁹⁷ Âyetin sonunda Allah, bu kimselerin kalplerini haktan çevirdiğini ifade eder; çünkü hakikati anlamak istememektedirler ve münafıklar iman etmek yerine sürekli şüphe içinde kalmayı, alaycı bir tavır sergilemeyi seçmiştir.²⁹⁸ Bu tutum, onların kalplerindeki nifakın derinleşmesine sebep olmuştur.²⁹⁹ Allah, onların niyetlerini bildiğinden dolayı hidâyetten uzaklaştırmıştır. Münafıklar, içlerindeki nifak hâlini gizlemeye çalışırken, vahyin kendilerini ifşa edeceğinden korkarak meclislerden gizlice ayrılma eğiliminde olmuşlardır. Ruhul Beyan tefsirine göre, bu âyet, münafıkların dışarıdan Müslüman gibi görünmelerine rağmen içlerindeki nifakı ve gerçek niyetlerini açığa çıkarır. Onların kaçması, iman eksikliklerinin ve hakikati kabul etmeye olan dirençlerinin bir sonucudur.³⁰⁰

Kur’an da Allah şöyle buyurmaktadır: *قَالُوا أَوْدِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمَنْ بَعْدَ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ* “Onlar da “*Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da bize işkence edildi” dediler. Mûsâ, “Umulur ki rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve nasıl hareket edeceğinizi görmesi için onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar” dedi.*”³⁰¹

Hz. Musa (a.s.), Firavun’un zulmü altında ezilen kavmini sabretmeye ve Allah’tan yardım istemeye teşvik etmiştir. Yeryüzünün mutlak sahibi olan Allah, dilediğini ona mirasçı kılmaktadır ve en güzel son, takva sahiplerinin olacaktır. Bu âyet, İsrailoğullarına zafer müjdesi vermekte ve Firavun’un helak edileceğini ima etmektedir.³⁰²

²⁹⁶ et-Tevbe, 9/127 Ayrıca Bkz. el-Müddessir 74/21; el-Bakara 2/259; el-Kıyâmet 75/22-23.

²⁹⁷ Beyzâvî, *Envârü’-t-Tenzîl*, 3/103.

²⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/325.

²⁹⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/477-479.

³⁰⁰ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 7/ 492-493.

³⁰¹ el-A’râf 7/129.

³⁰² Beyzâvî, *Envârü’-t-Tenzîl*, 3/30.

Başka bir âyette ise; *مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبِ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ* “Her kim Allah’ın ona (peygamberine) dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa, bir çaresini bulup göğe uzansın da (ona yapılan yardımı) kessin, sonra baksın, bulduğu çare öfkelendiği şeyi ortadan kaldırabilecek mi?”³⁰³ buyrulmaktadır.

Bu âyet-i kerîme, Allah’ın Peygamberi Muhammed (s.a.v.)’in yardımını engellemeye çalışanların, Allah’ın kudreti karşısında aciz kalacaklarını anlatmaktadır. Allahu Teala öfke ve haset içinde olanların, Allah’ın Rasûlü’ne ve onun yüceliğine zarar vermeye çalışsalar da, Allah’ın yardımını engelleyemeyecekleri vurgulanmaktadır. Âyette insanın, öfkesine kapılarak kendisini boğmaya kalkışması örneği verilir; burada, kişinin kendine zarar vermesi ve gerçekte Allah’ın yardımını engelleyemeyecek olması anlatılmaktadır. Allah’ın yardımına inanmayan veya O’na karşı mücadele etmeye kalkışan kimse, kendi öfkesiyle baş başa kalır ve hiçbir şey elde edemez.³⁰⁴ Kâfirlerin ve düşmanların, Allah’ın nurunu söndürmek için çabaları olsa da Allah her zaman Rasûlü’ne yardım eder ve zafer kazandırır. Ayrıca, bir Yahudi’nin, Ebû Bekir (r.a.)’a Allah’ın bilmediği şeyler hakkında sorular sorması ve Ali (r.a.)’ın ona verdiği cevaplarla, Allah’ın her şeyin bilicisi ve her şeyin sahibinin olduğu açıklanır. İmanın ve sabrın önemi vurgulanarak, Allah’a güvenmenin ve sabırla düşmanların eziyetine karşı durmanın, nihâyetinde zaferi getireceği ifade edilir.³⁰⁵

Âyet-i kerîmenin ilk kısmında yer alan “Allah’ın yardımı” ifadesini, her türlü zorluk ve sıkıntı karşısında, bir insanın veya toplumun Allah’ın desteğini ve yardımını alması olarak açıklanmaktadır. Allah’ın yardımına mazhar olan bir kimse, hiçbir dış etkenin onu engelleyemeyiz ve zayıflatamaz. Bursevi’ye göre, bu yardım, yalnızca dünya ve ahiret işlerindeki değil aynı zamanda kalpteki huzuru ve iman gücünü de kapsamaktadır. Allah’a güvenip teslim olan kişinin, İman edenlerin, kalbini Allah’a teslim ettikleri zaman, Allah’tan gelecek olan yardım ve zaferin kesin olduğunu idrak etmeleri kaçınılmazdır. Allah, evrende olan her şeyin mükemmel bir plan dahilinde işlediğini ve her şeyin O’nun iradesine göre şekillendiğini ifade etmektedir. Bursevi, bunun insanın

³⁰³ el-Hacc: 22/15; Ayrıca Bkz. el-Kehf 18/19.

³⁰⁴ Beyzâvî, *Envârü ’t-Tenzîl*, 3/148

³⁰⁵ Bursevî, *Rûhu ’l-Beyân*, 13/ 30-32.

iradesini de kapsadığını, ancak insanın özgür iradesinin yine de Allah'ın hikmetine uygun bir şekilde çalıştığını belirtir. Âyetin sonunda geçen “kimse zayıf düşüremez” kısmını da açıklarken, Bursevi, Allah'ın yardımıyla desteklenen bir kişinin ne dünyadaki zorluklarla ne de içsel sıkıntılarla yıkılmayacağını ifade eder. Bursevi, bu anlamda, müminlerin, Allah'a güvenerek her türlü zorluk ve musibetin üstesinden gelebileceklerine inanır.³⁰⁶

Râzî bir kimse, Allah'ın yardımını ve Resulüne olan desteği inkâr ediyorsa, göğe bir ip uzatıp kendi kendini asmaya çalışsın, ama bu, Allah'ın takdirine karşı gelmenin boş bir çabasıdır. Semaya ip uzatmak, bir insanın imkânsız olan bir durumu simgeler. Bu, Allah'ın yardımının insanlar için ne kadar kıymetli ve kaçınılmaz olduğunu anlatan bir uyarıdır.³⁰⁷

3.2.9. “نظر” Kelimesinin “Gizli Bakma” Anlamında Kullanımı

Kur'an'da bazı âyetlerde “نظر” kelimesi gizli bakma bağlamında kullanılmaktadır.³⁰⁸ Kur'an da Allah şöyle buyurmuştur: **وَتَرِيَهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الدَّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ** “Ateşe sunulurken onların zilletten başlarını öne eğmiş, göz ucuyla gizli gizli baktıklarını görürsün. İnananlarda, “İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır” diyecekler. İyi bilin ki zalimler, sürekli bir azap içindedirler.”³⁰⁹

İnsanların cehenneme sunulmaları sırasında duydukları korku ve utanç, başlarını öne eğerek ve göz ucuyla gizlice bakmalarıyla tasvir edilmiştir. Günahkârların içine düşükleri zillet, onları hakir ve zelil bir duruma sokar. Kalp gözleriyle veya kör bir şekilde endişeli bakışlarla cehennem azabını izlerler.³¹⁰ Bu, dünyevî hüsrandan farklı olarak,

³⁰⁶ A.g.e., 13/ 30-32.

³⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 23/211

³⁰⁸ el-İsfahânî, “نظر”, *el-Müfredât*, 812-813.

³⁰⁹ eş-Şûra 42/45.

³¹⁰ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 5/84.

ahiret sermayesinin tamamen tükenmesi anlamındadır.³¹¹ Âyette geçen **يَنْظُرُونَ** kelimesinin, cehenneme sunulanların “göz ucuyla bakışını” ifade ettiği belirtilmektedir. Bu bakış, korku ve ümitsizlik içinde gerçekleşen bir bakıştır. İnsanlar cehennemin dehşeti karşısında bakışlarını tam anlamıyla yöneltemez, sadece göz ucuyla ve gizlice bakabilirler.³¹² Bu, içlerindeki derin korkunun ve zilletin bir göstergesidir. Burada bakış; dehşet, pişmanlık ve çaresizlik gibi ruh hallerini temsil eder.³¹³ Bu bakışın sadece fiziksel bir eylem olmadığını, kişinin kalbindeki durumların da bu bakışa yansıdığı vurgulanmaktadır.³¹⁴ Cehennem ehlinin bu korkulu bakışı, onların kalplerindeki pişmanlık ve acziyetin dışı vurumudur. **يَنْظُرُونَ** fiil yapısı, sürekli ve çaresiz bir gözlem durumunu ifade eder; yani zalimler, kaçamayacaklarını bilirler ama yine de bakmadan edemezler.³¹⁵ **يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ** Burada zalimlerin, ateşe doğrudan bakmaya cesaret edemeyip gizlice, korkuyla, göz ucuyla ateşe baktıkları anlatılmaktadır ve bu bakış, korku ve mahcubiyetin bir göstergesidir.³¹⁶

Kur'an'da göz kavramı bağlamında bu âyet, zalimlerin bakışlarının nasıl bir ruh hâlini yansıttığını etkileyici bir şekilde ortaya koymaktadır.

3.2.10. “نظر” Kelimesinin “Yüzüne Bakmama”yı İfade Ederken Kullanılması

Kur'an'da “نظر” kelimesi genel olarak bakmak, görmek, yönelmek, dikkat kesilmek gibi anlamlarda kullanılır. Ancak bazı âyetlerde birine doğrudan bakmamak, yüz çevirmek veya göz temasından kaçınmak anlamına da gelebilir.³¹⁷ Allah Teala şöyle buyurmaktadır: **إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْأَجْرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ** “Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların ahirette bir payı yoktur. Kıyamet

³¹¹ Bursevî, *Rûhu 'l-Beyân*, 18/ 238-241.

³¹² Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb*, 27/607.

³¹³ A.g.e., 27/610.

³¹⁴ Taberî, *Câmîü 'l-Beyân*, 21/554.

³¹⁵ Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb*, 27/608.

³¹⁶ Nesefî, *Medâriku 't-Tenzil*, 3/260.

³¹⁷ el-İsfahânî, “نظر”, *el-Müfredât*, 812-813.

günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır.”³¹⁸

Bu âyette, Allah’a verilen sözün bozulması ve yeminlerin dünya menfaati uğruna terk edilmesi ağır bir şekilde kınanmaktadır. Burada kastedilen, özellikle peygamberi tasdik etme ve ona destek olma konusunda verilen sözlerin, makam, rüşvet veya dünyevi zevkler karşılığında bozulmasıdır. Allah’ın onlarla “*konusmaması*”, onların ilahi merhametten mahrum bırakılacağını; “*onlara bakmaması*”, rahmet ve lütuf nazarıyla yönelmeyeceğini; “*onları temize çıkarmaması*”, günahlarını bağışlamayacağını ve onları övgüye layık kılmayacağını göstermektedir.³¹⁹ “*Acı bir azap*” ifadesi ise onların ahirette en büyük pişmanlık ve elem içinde olacaklarını haber vermektedir.³²⁰ Bu âyette, bazı Yahudi liderlerinin Tevrat’ı tahrif ederek, Peygamber’in (s.a.v.) vasıflarını değiştirdiklerini, bunun karşılığında rüşvet aldıklarını ve dünya menfaatleri uğruna Allah’a verdikleri sözü bozdukları anlatılmaktadır.³²¹ Bu yüzden Allah, kıyamet günü onlara rahmet nazarıyla bakmayacak, onları arındırmayacak ve onlar için acı bir azap olacaktır. “*Allah onlara bakmaz*” ifadesi, onların ilâhî rahmetten mahrum bırakılacağını mecazi bir dille ifade etmektedir.³²²

3.3. رأى - Görme- Görüş

رأى kelimesi; gözle gözle görmek, gözle beraber kalple de görmek anlamında kullanılmaktadır.³²³ İsfahânî (ö. 322/934)’ye göre rey kelimesini farklı başlıklarda ele almaktadır. Bu başlıklar; duyu ve duyu organlarının yerine geçen şeylerle görmek, hayal ve tasavvur ile görmek, tefekkür ile görmek, akıl ile görmek şeklinde başlıklarda رأى kelimesini ele almaktadır.³²⁴ Gramer açısından değerlendirildiğinde رأى kelimesi; iki

³¹⁸ Âl-i İmrân 3/77.

³¹⁹ Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil*, 1/267.

³²⁰ A.g.e., 1/267.

³²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/376.

³²² Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzil*, 2/24.

³²³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 14/291.

³²⁴ el-İsfahânî, “رأى”, *el-Müfredât*, 375.

nesneyle geçişli kullanılırsa bilgi anlamına gelmektedir.³²⁵ Bu konuda Sebe' sûresi 6. Âyet örnek gösterilebilir. *وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقُّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ* “Kendilerine bilgi verilenler, rabbinden sana indirilenin, gerçeğin ta kendisi olduğunu ve çok güçlü, her türlü övgüye lâyık olan Allah'ın yolunu gösterdiğini çok iyi bilirler.”³²⁶

أَرَأَيْتَ gördün mü? Sorusu ise; düşünmeyi teşvik eder ve uyarıcı bir anlam taşımaktadır. Bazı âyetlerde رأى ile kastedilen göz organıyla görmek değil akılla kavramaktır.³²⁷ Kur'an رأى kelimesinin kullanıldığı birçok âyet mevcuttur.³²⁸

3.3.1. Duyularla Görmek

Duyularla görme, gözün fiziksel olarak ışığı algılaması ve beyne iletmesiyle gerçekleşen doğal bir süreçtir. İnsan gözü, ışık dalgalarını alıp sinir sinyallerine çevirerek nesnelere, renkleri ve hareketleri algılar.³²⁹ Kur'an'da duyuşal görmeye dair örnekler mevcuttur.³³⁰ Bu konu da Allah şöyle buyurmaktadır:

“And olsun, o cehennemi muhakkak göreceksiniz.”³³¹ “Sonra kuşkusuz onu gözünüzle ayan beyan göreceksiniz.”³³² “لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ” âyet-i kerîmesinde geçen geçen “لَتَرَوُنَّ” kelimesi Arapça bir fiildir ve kökü “رأى” (görmek) anlamına gelir. Bu görme eylemi,

³²⁵ A.g.e., 374-375.

³²⁶ es-Sebe' 34/6.

³²⁷ el-İsfahânî, “رأى”, *el-Müfredât*, 375.

³²⁸ Meryem 19/26; Fussilet 41/29; et-Tekâsür 102/7; ez-Zümer 39/60; et-Tevbe 9/105; el-A'râf 7/27; el-Enfâl 8/43, 48, 50; en-Necm 53/11, 13; el-Kehf 18/39, 63; el-İsrâ 17/62; el-En'âm 6/40; el-Alak 96/9; el-Ahkâf 46/4, 10; el-Kasas 28/71; Lokmân 31/29; el-Fil 105/1; et-Tekâsür 102/5-6.

³²⁹ Kevin Langford, *Anatomi 101*, çev. Berna Asuman Uzun (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 134.

³³⁰ et-Tekâsür 102/7; ez-Zümer 39/60; et-Tevbe 9/105; el-A'râf 7/27; el-Enfâl 8/48, 50.

³³¹ et-Tekâsür 102/6.

³³² et-Tekâsür 102/7.

ister istemez gerçekleşecektir.³³³ İnsanlar cehennemi iki şekilde göreceklerdir. Müminler, cehennemi uzaktan görüp onun dehşetini ibret alacaklardır. Kafirler ise hem cehennemi görecek hem de içine gireceklerdir.³³⁴ Âyette “görme” fiilinin iki kez tekrarlanması, tehdidin daha güçlü bir şekilde ifade edilmesi içindir. İlk görme, cehennemi işitme ve zihinsel bir farkındalık; ikinci görme ise bizzat fiziki bir şahitliktir.³³⁵ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ifadesinde ki “لَ” harfi, kesinlik (tekit) anlamı katmaktadır ve yeminin cevabı olduğuna delalet etmektedir. Sonundaki “نَّ” kuvvetli bir vurgu yaparak, bu olayın mutlaka gerçekleşeceğini ifade etmektedir.³³⁶ Âyet, ahiretteki kesin bir sahneyi tasvir etmektedir. Bu görme iki şekilde olabilir. Âyetteki “eğer” edatının cevabının belirtilmemesi, sözün etkisini artırmak için kullanılan bir üsluptur.³³⁷ Cehennemi görme vurgusu, kesinlik ifade eder ve ahiret günü herkesin cehennemi bir şekilde göreceğini anlatır. Bu tehdit hem müminler için bir uyarı hem de kâfirler için kaçınılmaz bir kaderin habercisidir.³³⁸ “Görme” fiilinin tekrarı, dehşetin büyüklüğünü ve kaçınılmazlığını pekiştirmektedir. Diğer yandan “عَيْنَ الْيَقِينِ” kavramı ile birinci görme ile bilgi edinme (marifet) ikinci görme ile de doğrudan şahitlik etme (müşahede) ele alınmaktadır.³³⁹ “Ayne’l-Yakîn”, kesin bilgiye dayalı görmeyi ifade eder.³⁴⁰ Görme, kesin bilgiye ulaşmanın en yüksek derecesidir. Bu ifade, yanlış veya yanıltıcı algıları dışlar ve cehennemin görülmesinin tam bir gerçeklik olduğunu vurgulamaktadır.³⁴¹ Nitekim Allah

³³³ el-İsfahânî, “رأي”, *el-Müfredât*, 375.

³³⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 32/274.

³³⁵ A.g.e., 32/274.

³³⁶ Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, 5/334.

³³⁷ Ebü’l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Tefsîrü’l-Şur’âni’l-azim*, thk. Musa Ali Musa Mes’ud, Eşref Muhammed Abdullah el-Kassâs, 1. bs (Kahire: Dârü’n-Neşr li’l-Câmiat, 1430), 2/628.

³³⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 32/272.

³³⁹ Sehâvî, *Tefsîrü’l-Şur’âni’l-azim*, 2/629.

³⁴⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 32/274.

³⁴¹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 23/486-487.

Kur'an da şöyle buyurmaktadır: **وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْمُتَكَبِّرِينَ**

“Kıyamet günü Allah’a karşı yalan söyleyenleri görürsün, yüzleri kapkara kesilmiştir. Büyüklük taslayanlar için cehennemde bir yer mi yok!”³⁴² Zümer Sûresi 60. Âyette kullanılan “تَرَى” ile ahiretteki dehşet verici sahnelerin apaçık görüleceği vurgulanmaktadır. Bu fiil hem fiziksel görme hem de hakikatin idrak edilmesi olarak ele alınmaktadır. İbn Kesîr’e göre, bu âyet, kibir ve Allah’a karşı yalan söylemenin korkunç sonuçlarını gözler önüne sermektedir.³⁴³ Yüzlerin kararması, azabın dehşeti ve cehennemin kaçınılmazlığı gibi ifadeler, insanları tevazuya ve Allah’ın emirlerine boyun eğmeye çağıran güçlü bir uyarı olarak kabul edilmektedir.³⁴⁴

3.3.2. Hayal ve Tasavvur ile Görmek

Kur’an’da رَأَى fiili sadece fiziksel bir görmeyi değil, aynı zamanda hayal, tasavvur, kalp gözüyle idrak ve rüya yoluyla görmeyi de kapsar.³⁴⁵

Bu ifade Kur’an’da şu şekilde geçmektedir; **وَلَوْ تَرَى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ** “Melekler, kâfirlerin yüzlerine ve artlarına vura vura ve “haydi tadın yangın azabını” diyerek canlarını alırken bir görseydin.”³⁴⁶

Râzî, “terâ” kelimesinin hem fiziksel bir görme hem de zihinsel bir şahitlik olarak anlaşılabilirliğini söylemektedir.³⁴⁷ Âyetteki bağlam, iki yönü de kapsayabilecek şekilde ele alınmıştır. Eğer bu sahne fiziksel olarak görülebilseydi, meleklerin azap anındaki tasarruflarının ve kâfirlerin yaşadığı dehşetin insan gözünde çok net bir şekilde ortaya çıkacağı belirtilirdi. Ancak âyetin bağlamında, olayın kıyametle ilgili bir sahne olduğu düşünülürse, bu görmenin bir temsili ifade olduğu, yani bu durumun tasavvur edilip ders alınması gerektiği yorumu da yapılabilmektedir.³⁴⁸ Râzî’ye göre, bu âyette

³⁴² ez-Zümer 39/60.

³⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/100.

³⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/139.

³⁴⁵ el-İsfahânî, “رأى”, *el-Müfredât*, 375.

³⁴⁶ el-Enfâl 8/50.

³⁴⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 15/495.

³⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/229.

geçen “terâ” fiili, muhataba hitap eder gibi görünse de olayların mahiyetini görebilecek insanın fiilen mevcut olmadığı bir durumu ifade eder. Bu nedenle Âyetteki “bir görseydin” ifadesi, muhatabı bir hayal ve tasavvur yoluyla bu korkunç manzarayı anlamaya davet eder. Burada kastedilen, insanın hayal gücüyle o sahneyi canlandırması ve meleklerin o anki kudretini zihninde canlandırmasıdır. Bu âyetlerde “görme” “رَأَى” fiili duyu, tasavvur ve yakîn ile görme olarak üç farklı düzeyde ele alınmaktadır.³⁴⁹ Gözle görmenin ötesinde zihinsel ve manevi bir idraki de kapsayan geniş bir görme anlayışını ortaya koymaktadır.

3.3.3. Tefekkür İle Görmek

Kur’an’da “رَأَى” fiili, çoğunlukla “görmek” anlamında kullanılsa da, zaman zaman tefekkür ve idrak anlamlarına da kullanılmaktadır.³⁵⁰

“Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de: Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım, dedi. Fakat iki ordu birbirini görünce ardına döndü ve: Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi (melekleri) görüyorum, ben Allah’tan korkuyorum; Allah’ın azabı şiddetlidir, dedi.”³⁵¹

Bu âyet, şeytanın insanları nasıl aldatıp en zor anlarında terk ettiğini güçlü bir şekilde vurgular. İnsanın şeytanın vaatlerine karşı uyanık olması ve yalnızca Allah’a güvenmesi gerektiği dersini verir. Şeytanın, melekleri görmesi ve Allah’tan korktuğunu söylemesi ise, Allah’ın mutlak gücünü ve adaletini gözler önüne serer.³⁵²

Allah şöyle buyurmaktadır: *وَإِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌّ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَآءَتِ الْفَتَنَانَ نَكَصَ عَلَى عَقَبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكُمْ إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ* “İbrâhim “Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!” deyince, rabbi “Yoksa inanmıyor musun?” demişti. O “Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye” cevabını verdi. Rabbi “Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır,

³⁴⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 15/494.

³⁵⁰ el-İsfahânî, “رَأَى”, *el-Müfredât*, 375.

³⁵¹ el-Enfâl 8/48.

³⁵² Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 15/493.

sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir” buyurdu.”³⁵³

Âyette ifade edilen Hz.İbrahim (a.s.)’ın, “Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster” şeklindeki duası, derin bir tefekkür ve bilgi arayışı ile ilgilidir. İbrahim (a.s.), Allah’ın kudretini daha iyi kavrayabilmek ve kalbini rahatlatabilmek amacıyla ölülerin diriltilmesi sürecini görmek istemiştir. “Kalbimi rahatlatmak için” ifadesi, derin bir tefekkür sürecini başlatır. Burada, İbrahim (a.s.)’ın Allah’a olan inancı ve O’nun kudretine olan teslimiyeti net bir şekilde vurgulanmıştır. O, zaten inandığı bir gerçeği görmek istemiş, ancak kalbinin tatmin olması için bir işaret beklediği ifade edilmektedir.³⁵⁴ İbrahim (a.s.)’ın tefekkürde bulunarak istediği somut delil, Allah’ın kudretinin sadece bir kısmını gösterir; çünkü Allah, her şeyin hükmü ve hikmetiyle her an yaratmaya, diriltmeye ve öldürmeye kadir.

3.3.4. Akıl İle Görme

Kur’an’da “رَأَى” fiili, çoğunlukla akıl ile “görmek” anlamında kullanılmaktadır.³⁵⁵ bu konuda birçok âyet vardır.³⁵⁶

Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: “Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı.”³⁵⁷ “ مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى”

Hz. Peygamber Efendimiz ‘in Miraçta gördüğü şeylerin bir hayal, aldaticı bir görüntü ya da yanılsama olmadığı vurgulanmaktadır. “Gözün gördüğü” fiziksel bir şahitliği, “kalbin yalanlamaması” ise bu şahitliğin hakikat olduğunu kabul eden bir ruhsal hu-

³⁵³ Bakara 2/260.

³⁵⁴ Râzî, *Mefâtiḥu’l-ğayb*, 1/157.

³⁵⁵ el-İsfahânî, “رَأَى”, *el-Müfredât*, 375.

³⁵⁶ en-Necm 53/11,13; el-Kehf 18/39,63; el-İsrâ 17/62; el-En’âm 6/40; el-Alak 96/9; el-Ahkâf 46/4,10; el-Kasas 28/71.

³⁵⁷ en-Necm 53/11.

zuru ifade eder. Peygamber'in kalbi, gördüklerini tam bir kesinlikle kavramış ve doğrulamıştır.³⁵⁸ Burada bahsedilen görmenin, sadece fiziksel bir görme olmadığını; Allah'ın nuruna ve hakikatine şahitlik eden bir "manevi görme" olarak değerlendirilmektedir.³⁵⁹

وَيَرَى fiili iki mef'ul aldığı anda ilim anlamında kullanılmaktadır.³⁶⁰ Bir Âyette şu şekilde geçmektedir. "Kendilerine ilim verilenler, Rabbinden sana indirilen Kur'an'ın gerçek olduğunu ve onun, mutlak güç sahibi ve övgüye lâyık Allah'ın yoluna ilettiğini görürler."³⁶¹

“وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ” İlim sahiplerinin Kur'an'a ve Allah'ın yoluna dair doğru ve kesin bir bilgiye sahip olduklarını vurgulamaktadır. İlmin, sadece akıl yoluyla edinilen bilgilerle sınırlı olmadığı, gönül ve imanla da desteklenen bir hakikat olduğu belirtilir. “وَيَرَى” fiili, burada kesin bilgi ve tanıklık anlamında kullanılır. Bu görme, fiziksel değil, zihinsel ve manevi bir algıdır.³⁶²

3.4. Rüya

“Rü'yâ”, sözlükteki manası ile “görmek” anlamındaki rü'yet kökünden türemiştir ve uyku sırasında zihinde beliren görüntülerin bütünü ifade eder.³⁶³ Benzer şekilde, “hulm” kelimesi de aynı anlama gelir, ancak genellikle korkunç düşleri ifade etmek için kullanılır.³⁶⁴ Bu, fiziksel gözle değil, zihinsel bir algıyla gerçekleşen görme biçimidir. Rüyalar, bazen ilahi mesajların taşındığı bir yol, bazen de sembolik anlatımların ifade edildiği bir araç olarak görülür.³⁶⁵ Peygamberlerin rüyaları vahiy hükmünde ka-

³⁵⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 5/158.

³⁵⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 20/ 163.

³⁶⁰ el-İsfahânî, “رأى”, *el-Müfredât*, 375.

³⁶¹ Sebe' 34/6.

³⁶² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 4/242.

³⁶³ el-İsfahânî, “رأى” *el-Müfredât*, 383.

³⁶⁴ el-İsfahânî, “حلم” *el-Müfredât*, 253.

³⁶⁵ İlyas Çelebi. “Rüya” *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2008), 35/309-310.

bul edilir ve gerçekleşmesi beklenir. Kur'an'da rüya, ilahi mesajların ve sembolik anlatımların bir aracı olarak ele alınmaktadır.³⁶⁶ Hem peygamberlerin hem de sıradan insanların gördüğü rüyalardan bahsedilir ve bu rüyalar genellikle önemli olaylara işaret etmektedir. Kur'an-ı Kerimde Hz. Yûsuf'un, Hz. İbrahim'in ve Hz. Muhammed (s.a.v) 'in ve sıradan insanların gördüğü rüyalardan bahsedilmektedir.

3.4.1. Peygamberlerin Rüyası

Hz. Yûsuf'un Rüyası

Kur'an da bu konuda Allah şöyle buyurmaktadır: إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ “Hani Yûsuf, babasına “Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı” demişti.”³⁶⁷

Bu âyette, Hz. Yûsuf'un (a.s.) küçük yaşta babası Yakub'a (a.s.) gördüğü bir rüyayı anlatması konu edilmektedir. Hz. Yûsuf'un rüyasında 11 yıldız, güneş ve ayın kendisine secde ettiğini görmesi, onun gelecekteki üstün konumuna işaret eder. Peygamberlerin gördüğü rüyalar vahiy mahiyetindedir.³⁶⁸ Hz. Yakub'un rüya sonrası Hz. Yûsuf'a kardeşlerine bunu anlatmamasını öğütlemesi³⁶⁹, rüyanın ciddiyetine işaret etmektedir.³⁷⁰

Âyette “gördüm” ifadesinin iki kez kullanılmasının hem rüyanın anlamına hem de secde eylemine vurgu yapmak amacıyla olduğu tefsirlerde ifade edilir.³⁷¹ Bu, rüyanın derinliğini ve Hz. Yûsuf'un gördüğü şeylerin önemini dikkat çekicidir. Hz. Yûsuf'un (a.s.) gördüğü bu rüya, sembolik bir anlam taşımakta ve ileride gerçekleşecek olan yüksek makama ulaşmasının ilahi bir habercisi niteliğindedir.³⁷² Rüya, Kur'an'da peygamberlere verilen sadık rüyaların (*rüya-i sâdıka*) bir örneği olarak sunulmuştur.

³⁶⁶ Şevki Yavuz, “Vahiy” *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2012), 42/440-443.

³⁶⁷ Yûsuf 12/4.

³⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 18/418.; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 9/15-20.

³⁶⁹ Yûsuf 12/5.

³⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 18/420.

³⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/217.

³⁷² A.g.e., 4/417.

Âyette “gördüm” fiilinin iki kez tekrar edilmesi, bu görünün hem kuvvetine hem de vurgulanan yönüne işaret eder.³⁷³ *Rûhu'l-Beyân*'da rüyalar; *Hadîsü'n-Nefs*; şeytanın korkutması, Allah'tan gelen mesajlar olarak ele alınmaktadır. Misal Âlemi, ruhlar ile cisimler arasında bir köprü görevi görür ve rüyalar, bu âlemden alınan sembolik görüntülerdir. Rüyaların yorumu ise kalbin arınmışlık ve safiyet derecesine bağlıdır.

Yusuf Sûresi'nin dördüncü âyeti, sadece bir çocuk rüyasının aktarımı değil; sembolik açıdan yoğun, dil ve tefsir yönleriyle çok katmanlı bir anlatıdır. Rüya, zahirî anlamda on bir yıldız, güneş ve ayın secdesi olarak anlatılsa da bâtinî (içsel) anlamda Yusuf'un gelecekteki yüce makamına, ailesiyle yaşanacak bir buluşma ve uzlaşma sürecine işaret etmektedir.³⁷⁴

Peygamberlerin rüyaları mutlak hakikati yansıtır. Onlar, ilahi mesajları alırken insani zaafılardan etkilenmezler.³⁷⁵

Nitekim Allah Kur'an da şöyle buyurmaktadır: “*Anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar; Yûsuf dedi ki: “Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş; rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu rabbim bana lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı, sizi çölden (çıkartıp buraya) getirdi, üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra! Şüphesiz rabbim dilediğine çok lütüfkârdır. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.*”³⁷⁶

Hiz. İbrahim'in Rüyası

Allah Kur'an da şöyle buyurmaktadır:

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ آتِيكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمُرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ; فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ; وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

“Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, “Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?” dedi. O da, “Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın” dedi.” Her

³⁷³ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 3/155.

³⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/443.

³⁷⁵ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 9/15-20.

³⁷⁶ Yûsuf 12/111.

*ikisi de (ilâhî buyruğa) teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca, “Ey İbrâhim!” diye ona seslendik; “Tamam, rüyayı gerçekleştirmiş oldun.” İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz.”*³⁷⁷

Âyette Hz. İbrahim, oğlunu kurban etmesi gerektiğini bir rüyada görmektedir. Bu rüyadan sonra gerçekleşen olaylar, âyetler ışığında gözler önüne serilmektedir.

Âyette, Hz. İsmail’in hem fiziksel yeterliliğe hem de zihinsel olgunluğa eriştiği, yani babasıyla birlikte sorumluluk üstlenebilecek bir aşamaya geldiği ifade edilmektedir.³⁷⁸

Bu aşamada Hz. İbrahim (a.s.) oğluna rüyasında onu kurban ettiğini gördüğünü söyler ve onun fikrini sorar ve bu soru, bir danışma gibi görünse de aslında oğlunun sabrını ölçme, gönlünü hazırlama, O’na teslimiyetin ne olduğunu öğretme amacı taşımaktadır.³⁷⁹ Hz. İbrahim’ (a.s.) in gördüğü rüyayı sadece yorumlamakla kalmayıp uygulamaya geçirdiğini, yani fiilen yerine getirdiğini göstermektedir.³⁸⁰

Hz. İbrahim’in başına gelen bu olay, büyük bir fedakârlık ve teslimiyet örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. İbrahim’in rüyası bir vahiy niteliğindedir. Peygamberlerin rüyaları sıradan insanların gördüğü rüyalar gibi değildir ve vahyin bir türü olarak kabul edilmektedir.³⁸¹ Bu yüzden Hz. İbrahim, rüyasında aldığı emrin kesin olarak Allah’tan geldiğini bilmiştir. Hz. İsmail’in, bu olayı büyük bir teslimiyetle kabul etmesi, sabrın ve tevekkülün zirvesi olarak değerlendirilmektedir.³⁸² Ayrıca oğlunun, babasının bu rüyayı “*emrolunduğun şeyi yap*” şeklinde yorumlaması da onun imanındaki olgunluğun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Razi, bu olayda rüyanın sembolik bir anlamı olmadığını, doğrudan ilahi bir emir olduğunu vurgular.³⁸³

Bursevî’nin bu âyet üzerinden rüyaya yaklaşımı ise; hem zahiri (dış anlam) hem de batını (iç anlam) olmak üzere iki boyutta olmuştur.

³⁷⁷ Sâffât 37/102-105.

³⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/33.

³⁷⁹ A.g.e., 4/33.

³⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 15/102.

³⁸¹ el-İsfahânî, “رأى” *el-Müfredât*, 860.

³⁸² Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, 5/15.

³⁸³ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 26/351.

İbrahim'in rüyası, bir emir olarak açıkça görülmelidir. Ancak Bursevî'ye göre, bu rüya aynı zamanda bir teslimiyet sınavıdır. Bu sınavda asıl vurgu, İbrahim'in ve oğlunun Allah'a olan tam teslimiyetidir. Bursevî, bu rüyanın sembolik bir anlam taşıdığını belirtmektedir. Oğlunu kurban etme hadisesi, nefsin kurban edilmesi olarak da yorumlanır. Burada Hz. İbrahim'in oğlunun, insanın dünyadaki en değerli varlığı olan nefsini temsil ettiğini vurgulamaktadır. Oğlun teslimiyeti, nefsin Allah'a tam anlamıyla teslim olmasını simgelemektedir.³⁸⁴

Hz. Muhammed (s.a.v) Rüyası

Allah Kur'an da Peygamber (s.a.v)'in rüyası hakkında şöyle buyurmaktadır: **لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّعْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُخْلَقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا** *“Allah, resulüne gerçeğe uygun doğruyu rüyasında bildirmiştir. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Harâm'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur.”*³⁸⁵

Âyet-i kerîme Allah'ın, Peygamberi Muhammed'in (s.a.v.) rüyasını doğru çıkardığını bildirmektedir. Peygamber, rüyasında müminlerle birlikte güven içinde Mescid-i Harâm'a girdiklerini, başlarını tıraş edip saçlarını kısalttıklarını görmüştü. Bu rüya, Hudeybiye yılı için zannedilmişti; fakat Allah'ın muradı, bu olayın daha sonra Fetih yılında gerçekleşmesiydi.³⁸⁶ Ancak Hudeybiye Antlaşması gereği o yıl değil, bir yıl sonra umre yapılması kararlaştırılınca bazı sahabeler bu vaadin tehir edilmesini anlamakta zorlanmış, Hz. Ömer gibi isimler durumu açıkça sormuşlardır. Peygamber

³⁸⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 16/435-437.

³⁸⁵ el-Fetih 48/27.

³⁸⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/331.

(s.a.v.), rüyanın zaman belirtmediğini ifade etmiş ve Allah'ın vaadinin mutlaka gerçekleşeceğini belirtmiştir.³⁸⁷ Münafıklar, bu gecikmeden dolayı alaycı sözler sarf etmiş, rüyanın gerçekleşmediğini iddia etmişlerdi. Allah ise; rüyanın doğru olduğunu, onun zamanının ertelenmiş olduğunu bildirmiştir.³⁸⁸

Âyette geçen “*Allah doğru söyledi*” ifadesi, rüyanın ilahî bir vahiy ve hakikat olduğunu, sözde bir yanıltma bulunmadığını vurgular.³⁸⁹ Zemahşeri (ö. 538/1144) âyette geçen “*Allah dilerse*” ifadesi ile rüyanın Allah'ın dilemesiyle gerçekleşeceğine işaret ettiğini belirtip aynı zamanda güzel bir edep cümlesi olarak da değerlendirmektedir.³⁹⁰ Bu ifade, Mekke müşriklerinin “*siz, ancak biz istersek girebilirsiniz*” iddiasına da bir reddiyedir.

“*Allah sizin bilmediğinizi bilmekteydi*” ifadesi, Hudeybiye'nin kısa vadede bir geri adım gibi görünmesine rağmen, uzun vadede büyük fetihlerin habercisidir.³⁹¹

Fetih sûresi 27. Âyette kısaca; Peygamberin gördüğü rüya gerçeğe uygundur ve bir ilahi vaadi temsil etmektedir. Bu, peygamber rüyalarının sıradan bir rüya değil, vahiy boyutunda olduğuna işaret etmektedir. Peygamberlerin gördüğü rüyaların, insanlara yol gösteren bir ilahi planın parçası olduğu bu örnek üzerinden anlaşılabilir.³⁹²

3.4.2. Diğer İnsanların Rüyaları

Rüya; insanın uyku sırasında yaşadığı görsel, işitsel ve diğer duyuşsal algılar ile zihinsel deneyimleridir. Genellikle bilinçaltının yansıması, günlük yaşantının etkisi veya daha derin psikolojik, biyolojik ve manevi boyutları olan bir olgu olarak değerlendirilmektedir.³⁹³

³⁸⁷ A.g.e., 7/332.

³⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 28/87.

³⁸⁹ A.g.e., 28/88.

³⁹⁰ Bkz. el-Kehf 18/23-24.

³⁹¹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 22/258.

³⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 28/87.

³⁹³ Carl. G. Jung, *Man and His Symbols*, çev. Hatice Mukaddes İlgün (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016), 35.

İnsan yaşamı boyunca birçok nimete ihtiyaç duyan bir varlıktır. Hiç şüphesiz bunların temelinde uyku gelmektedir. İnsan, uyku süreci boyunca birtakım olgular bedensel ve zihinsel faaliyetler içerisindedir. Yaratıcısı tarafından her an gözetim altında olan insan,³⁹⁴ uyku halinde de gözetim altındadır.

Nitekim Allah Kur'an da şöyle buyurmaktadır: *قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ*
“Dediler ki: “Bunlar karma karışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu bilmiyoruz.”³⁹⁵

Bu âyet, Yusuf Sûresi 44. âyetidir ve Hz. Yûsuf'un zindandayken yorumladığı rüyalarla ilgili bir olay anlatılmaktadır. Âyette, Mısır'ın rüya tabircilerinin, “*kralın gördüğü karmaşık rüyayı*” yorumlamaktan aciz oldukları anlatılır. Onlar bu rüyayı “*karma karışık düşler*” olarak nitelendirirler ve anlamını çözemeyeceklerini ifade ederler.³⁹⁶ Onlar sadece sıradan rüyaları yorumlayabilmektedir; Yusuf'un ilahi bilgiyle yorumladığı türden derin ve anlamlı rüyaları anlayamazlar.

Râzî, burada kâhinlerin “karma karışık düşler” demesini onların rüyayı anlayacak bilgi ve hikmetten yoksun olmalarına bağlar. Kâhinler, rüyayı anlamadıkları için kendilerini haklı çıkarmak adına “*Bunlar karma karışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu bilmiyoruz*” ifadelerini kullanmışlardır. Râzî, bu tavrı “*bilgisiz kişilerin zorlandıkları meselelerde gerçeği küçümsemek için gösterdikleri bir tutum*” olarak değerlendirmektedir. Rüya tabiri ciddi bir ilimdir ve herkes tarafından anlaşılabilir. Bu durum, Hz. Yûsuf'un hikmet ve ilim açısından diğer insanlardan üstünlüğünü ortaya koymaktadır.³⁹⁷

Bursevî, rüyaların katmanlı olduğunu belirtir. Ona göre bazı rüyalar nefsin, bazıları ise ruhun bir tezahürüdür. Kralın gördüğü rüya, ruhani bir boyut taşır ve bu yüzden sıradan tabirciler tarafından anlaşılammıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerimde Hz. Yûsuf'a (a.s.)

³⁹⁴ Bkz. el-Mücâdele 58/1; en-Nisâ 4/1; Hûd 11/57.

³⁹⁵ Yûsuf 12/44. Ayrıca Bkz. Yûsuf 12/43.

³⁹⁶ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 16/119

³⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 13/247-250

rüyaların yorumunun öğretildiği ifade edilmiştir.³⁹⁸ Hz. Yûsuf'un ilmi ve manevi derinliği, bu rüyayı anlamasını mümkün kılar.³⁹⁹

3.5. Kur'an'da "Göz Kavramının" Deyim ve Atasözü Olarak Kullanımı

3.5.1. Gözünün Önünde Olmak

Gözünün önünde olmak ifadesi; birini dikkatle takip etmek, uzaklaşmasına meydan vermemek, hesaba katmak dikkate almak gibi anlamları içinde barındırır.⁴⁰⁰

Hud Sûresi 25-36. âyetlerde Hz. Nuh'un (a.s) kavmi tarafından nasıl yalanlandığını, nasıl hor görüldüğünü ve Hz. Nuh'un (a.s) etrafında toplanan sayıca az Müslümanın da kovulması istendiği anlatılmaktadır. Bunun üzeri Hz. Nuh (a.s) ise öğütleri daha arttırır. Âyetler şu şekilde önümüze çıkmaktadır:

وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلَكِنِّي أَرَىٰكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ *“Ey kavmim! Buna karşı ben sizden herhangi bir mal da istemiyorum. Benim mükâfatım ancak Allah'a âittir. Ben o iman edenleri (teklifinize uyararak) kovacak da değilim. Çünkü onlar Rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizin bilgisizce davranan bir toplum olduğunuzu görüyorum.”*⁴⁰¹

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *“Dediler ki: “Ey Nûh! Bizimle tartıştın ve tartışmayı uzattın. Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi kendisiyle bizi tehdit ettiğin azabı getir.”*⁴⁰² وَأَصْنَعِ الْفُلَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرَفُونَ *“Gözetimimiz altında ve vahyimize göre gemiyi yap. Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır.”*⁴⁰³

Hûd sûresi 37. Âyeti Hz. Nuh'a Allah tarafından verilen bir emir olduğunu ve bu emrin Hz. Nuh'un yapacağı geminin Allah'ın sürekli gözetimi ve rehberliği altında yapmasını içerdiğini açıklar. Burada üç ana temayı vurgulanır: birinci temada Allah'ın gözetimi, ikinci temada vahiy ile yönlendirme, üçüncü temada ise zalimler hakkında dua

³⁹⁸ Yûsuf 12/6, 21.

³⁹⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 9/127-128.

⁴⁰⁰ Kara, *Kur'an'da Beden Dili*, 346-347.

⁴⁰¹ Hûd 11/29.

⁴⁰² Hûd 11/32.

⁴⁰³ Hûd 11/37.

etmeme uyarısında bulunmayı vurgulamaktadır.⁴⁰⁴ “Gözlerimizin Önünde” ifadesi ile Allah’ın, Hz. Nuh’u doğrudan kontrolü ve koruması altında tuttuğunu belirtmektedir. Bu koruma, yalnızca fiziksel bir korumayı barındırmadığını, aynı zamanda manevi bir rehberlik ve himaye anlamına geldiğini belirtmektedir. Aynı zamanda bu ifade, Allah’ın Hz. Nuh’a olan desteğini ve gemiyi inşa ederken onu sürekli gözlem altında tuttuğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁵ “Vahyimiz Doğrultusunda” ifadesi ile Hz. Nuh’un; gemiyi Allah’ın vahyi ve talimatları doğrultusunda inşa etmesi gerektiğine ve vahiy ile yönlendirildiğine dikkat çekmektedir. Bu, geminin yapım aşamasının tamamen ilahi bilgiye dayanması aynı zamanda Hz. Nuh’un, Allah’ın emirlerine sıkı sıkıya bağlı kalması gerektiğini göstermektedir.⁴⁰⁶ Bu yönlendirmenin, Allah’ın koruması, gözetmesi ve desteğinin somut bir kanıtı olarak değerlendirmektedir.⁴⁰⁷ Bu âyet, Allah’ın planına teslimiyetin ve zalimlere karşı sabır göstermenin önemini öğretmektedir. Nuh (a.s)’ın, Allah’ın hükmüne saygı göstererek, sadece iman edenleri kurtarmakla yükümlü olduğunu ve zalimlerin sonu ise Allah’ın iradesiyle şekilleneceğini bilmektedir. Bu da insanlara, imansızlık ve zulüm karşısında ne kadar dikkatli olmaları gerektiğini hatırlatmaktadır.⁴⁰⁸ Başka âyette ise: *تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءَ لِمَنْ كَانَ كُفِرًا* “Gemi, inkâr edilen kimseye (Nuh’a) bir mükâfat olarak gözetimimiz altında yüzyordu.”⁴⁰⁹ buyrulmaktadır.

Hz. Nuh’un gemisinin Allah’ın gözetimi altında yol aldığını ve Hz. Nuh’un sadakati karşısında ona verilen bir ödül olarak nitelendirmektedir. Aynı zamanda âyette geçen “gözlerimizin önünde” ifadesinin ilahi korumanın fiziksel bir gözlemden daha fazlası olduğunu, Allah’ın kudreti ve bilgisiyle her an her şeyi denetlediğini ifade etmektedir.⁴¹⁰

Nitekim Allah Teala Kur’an da Hz. Nuh’a, Rabbine güvenip sabretmesi konusunda şu şekilde öğüt vermektedir: *وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ* “Rabbinin

⁴⁰⁴ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, 3/135.

⁴⁰⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 17/241.

⁴⁰⁶ A.g.e., 17/241.

⁴⁰⁷ A.g.e., 17/242.

⁴⁰⁸ Taberî, *Câmiü’l-Beyân*, 15/308.

⁴⁰⁹ el-Kamer 54/14.

⁴¹⁰ Taberî, *Câmiü’l-Beyân*, 22/581.

hükümüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin, kalktığında Rabbini hamd ile tesbih et."⁴¹¹

Bu âyetler, Hz. Nuh'a Allah'ın himayesini ve sabrını hatırlatarak, zorluklar karşısında Rabbinin takdirine güvenmesini ve O'na yönelmesini öğütlemektedir. Ayrıca gece ibadetinin özel bir değeri olduğu belirtilir, çünkü gece namazı ve zikri, kişinin ruhsal yoğunlaşmasını artırır ve riyadan uzak olmasını sağlayan en özel anlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹² Âyet-i kerîmede sabır ve tesbihin sürekli bir hale getirilmesi gerektiği vurgulanır. Allah'a güvenmek, zorluklar karşısında sabır göstermek, gerçek manada bir teslimiyetin göstergesidir⁴¹³

Hz. Musa ve annesinin başına gelenler Kur'an da şu şekilde anlatılmaktadır: أَنْ أَذْفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَأَذْفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُنْفِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوُّ لِي وَعَدُوُّ لَهٗ وَالْقَيْثُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عُنُقِي "Onu (bebek Mûsâ'yı) sandığın içine koy ve denize (Nil'e) bırak ki, deniz onu kıyıya atsın da kendisini hem bana düşman hem de ona düşman olan birisi (Firavun) alsın. Sana da ey Mûsâ, sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmıştım."⁴¹⁴ Âyette Hz. Musa'nın hayatının erken dönemlerine dair önemli bir hatırlatma ve Allah'ın ona lütuflarını vurgulamaktadır. Âyetler, Musa'nın annesi ve onun oğlunun Firavun'un evine nasıl gittiği ve Allah'ın planı doğrultusunda nasıl korunduğu üzerine durmaktadır.⁴¹⁵ Elmalılı ise; bu âyeti tefsir ederken, Allah'ın Hz. Musa'nın annesine vahiy yoluyla ilham ettiğini ve Musa'yı tehlikelerden koruyarak güvenli bir şekilde büyümesini sağladığını ifade etmektedir. Allah'ın "gözümün önünde" ifadesi, Hz. Musa'nın sürekli olarak ilahi gözetim ve himaye altında olduğunun bir işareti olarak ele alınmaktadır. "Gözümün önünde" ifadesi ile hem fiziksel koruma hem de manevi rehberliği olduğu⁴¹⁶

⁴¹¹ et-Tûr 52/48.

⁴¹² Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 5/156.

⁴¹³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/228.

⁴¹⁴ Tâhâ 20/39.

⁴¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/251.

⁴¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/98.

Aynı zamanda Allah'ın Hz. Musa'yı (a.s) "gözümün önünde" büyüttüğünü söylemesi, onun mühim bir görev için hazırlandığını ve Allah'ın sürekli koruması altında olduğunu ortaya koymaktadır.⁴¹⁷

3.5.2. Ölü Bakış

İnsan büyük bir korku ile karşılaştığında gözleri iyice zayıflayarak baygın baygın bakmaya başlar. Kur'an-ı Kerim'de bu bakışı ölü bakış olarak ele almaktadır. وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نَزَّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُنظُرُونَ إِلَيْكَ مِنْ أَلْفِ مِيلَةٍ سَابِقِينَ وَإِنْ يَأْتِيهِمْ آيَةٌ مِنْ رَبِّكَ يَقُولُوا هَذَا مَا خَلَقْنَا بِهِ قَدْرًا كَثِيرًا نَحْنُ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ "İnananlar, "Keşke bir sûre indirilse!" derler. Fakat hükmü apaçık bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince; kalplerinde hastalık olanların, ölüm baygınlığına girmiş kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün. O da onlara pek yakındır."⁴¹⁸

Âyette geçen "ölüm baygınlığı" ifadesi bizlere insanın gözü ile ne kadar çok şey ifade ettiğini bir kez daha vurgulamıştır. Nitekim sözle ifade edilemeyen birçok duygu düşünce gözlerimiz ile ortaya konulmaktadır. Âyette geçen bu ifade aslında aşılması mümkün olmayan korkuyu, zayıflığı, baygınlık sınırına ulaşmış bir bitkinliği tasvir etmektedir. Âyette ifade edilen "ölüm baygınlığı" terimi, münafıkların savaş emri karşısındaki kayıtsızlıklarını ve korkularını ifade eden bir mecazdır. Onlar, imanlarını ve sadakatlerini test eden bu zor emirle karşılaştıklarında, fiziksel ya da ruhsal bir baygınlık gibi etkisizleşirler.⁴¹⁹

Yine başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır; قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا؛ وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا أَسْحَةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يُنظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ ; وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا مِنْ الْمَوْتِ فَإِذَا دَهَبَ الْخَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِالسِّنَةِ جَدَادٍ أَسْحَةً عَلَى الْخَيْرِ أَوْلَيْكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَبَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا "İçinizden engelleyicileri ve size karşı nekeslik (cimrilik) içinde arkadaşlarına, "Bize katılın" diyenleri Allah çok iyi bilmektedir. Zaten bunların pek azı savaşa gelir. Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün, tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri

⁴¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 22/47.

⁴¹⁸ Muhammed 47/20.

⁴¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/53.

dillerini uzatırlar. Bunlar gerçekte iman etmemişlerdir, Allah da onların yaptıklarını geçersiz saymıştır. Bunu yapmak Allah için çok kolaydır.”⁴²⁰

Âyetler münafıkların savaş ve zorluklar karşısındaki tavırlarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu âyetler, onların iman eksikliklerini ve müminler karşısındaki ikiyüzlülüklerini ortaya koymaktadır. Münafıkların savaşa katılmak için gönülsüz oldukları, ölüm korkusu yüzünden “baygınlık geçiren biri” gibi oldukları ve bu durumdan sonra, savaştan kaçtıktan sonra dillerinin sivrildiği ve keskin eleştirilerde buldukları anlatılmaktadır.⁴²¹ Baygınlık, genellikle bir kişinin bir duruma tepkisiz kaldığı veya bilincin devre dışı kaldığı hale denir. Burada ise, savaş gibi zorlayıcı bir durumu ifade ederken, münafıkların korku içinde nasıl bir “bilinç kaybı” yaşadıklarını anlatan bir benzetmedir. Bu kişiler, fiziksel olmasa da manevi bir “baygınlık” yaşarlar.⁴²²

3.5.3. Korkudan Gözlerin Yuvasından Fırlaması

Kur’an-ı Kerim’de gözlerin yuvadan fırlaması ile ilgili birçok âyet bulunmaktadır.⁴²³ Kur’an’da insanların aşırı korku, dehşet ve çaresizlik anlarında gözlerinin yuvalarından fırlaması veya donuk bakışlarla bakmaları, özellikle kıyamet günü ve savaş sahanelerinde tasvir edilmiştir. Bu ifadeler, insanın korku karşısındaki çaresizliğini, ne yapacağını bilememe halini ve psikolojik sarsıntıyı ele alan ifadelerdir.

Korku, sıkıntı, darlık anlarını anlatan bir âyette ve gözlerin bu halden nasıl etkilendiği ve ne nasıl bir hal aldığı şu şekilde geçmektedir; *إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا* “Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah’a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz. Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz.”⁴²⁴ Bu âyette, Hendek Savaşı sırasında müminlerin içine düştüğü aşırı korku ve çaresizlik anlatılmaktadır.

⁴²⁰ el-Ahzâb 33/18-19.

⁴²¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 25/162.

⁴²² A.g.e., 25/162.

⁴²³ Bkz. el-Me’âric 70/4; el-Kamer 54/6-8; el-Ahzâb 33/10; Enbiyâ:21/97; İbrâhim 14/42-13.

⁴²⁴ el-Ahzâb 33/10.

günü yaşanacak büyük korku ve dehşeti tasvir etmektedir. Özellikle, insanların kabirlerinden çıkıp darmadağın bir şekilde hesap yerine doğru yönelmeleri, çekirge sürüsüne benzetilerek anlatılmaktadır.⁴³¹

3.5.4. Göz Aydınlığı

“*Kurratu ayn*” ifadesi, “kurra” ve “ayn” kelimelerinden oluşan bir ifadedir.

Göz bebeğinin hareketleri ile insan birçok duyguyu karşı tarafa iletmektedir. Göz organının ışıdayarak bir şeye yönelmesi o halden hoşnut olmanın ve mutlu olmanın bedensel ifade biçimi olarak algılanmaktadır.⁴³² Kur’an da bazı âyetlerde “göz aydınlığı” ifadesi geçmektedir.⁴³³ Göz aydınlığı ifadesinde “kurre” kelimesi serinlik anlamında kullanılmaktadır.⁴³⁴ Kur’an-ı Kerim’de gözlerin neşesi, içsel duygu durumunun; mutluluğun ve sevincin ifadesi olarak birçok âyette geçmektedir. Bunlardan; Hz. Meryem’in çocuğunun dünyaya gelmesi⁴³⁵, peygamber (s.a.v) eşleri⁴³⁶ Hz. Musa’nın denize atıldıktan sonra annesine döndürülmesi⁴³⁷, Firavunun hanımını hakkında⁴³⁸, aile mutluluğu⁴³⁹ cennet nimetleri⁴⁴⁰ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu âyetler şu şekilde فَكُلِّي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا فَمَا تَرَيْنَ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا “Ye iç, gözün aydın olsun! İnsanlardan birini görürsen de ki: Ben, çok

⁴³¹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 7/441.

⁴³² Mustafa Büyükmumcu, *Sistemik Anatomi*, 2. bs. (Konya: Nobel Tıp Kitapevi, 2014), 199.

⁴³³ Meryem 19/23-26, 29-33; Tâhâ, 20/40; el-Furkân 25/74; el-Kasas 28/13; Secde 32/17; el-Ahzâb, 33/28, 29, 51.

⁴³⁴ el-İsfahânî, “قر” *el-Müfredât*, 662.

⁴³⁵ Meryem, 19/24-26

⁴³⁶ el-Ahzâb, 33/51.

⁴³⁷ Tâhâ, 20/40; el-Kasas 28/13

⁴³⁸ el-Kasas 28/9.

⁴³⁹ el-Furkân 25/74.

⁴⁴⁰ es-Secde 32/17

esirgeyici olan Allah'a adakta bulundum; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.”⁴⁴¹ Hz. Meryem'in doğumdan sonraki ruh hali ve Allah'ın ona verdiği teselli vurgulanmaktadır “Yiyin, için, ferahlayın” ifadesi, Hz. Meryem'in doğum sonrası toparlanması için ona verilen ilahi bir destek olarak ele alınmıştır. Âyette kimseyle konuşmayacağım cümlesi ile Hz. Meryem'in insanlara karşı kendisini savunmak yerine sabırla Allah'a güvendiğini ortaya koymaktadır.⁴⁴² Meryem Sûresi 25-26. âyetlerinde, Hz. Meryem'e hurma ağacını sallaması emredilmektedir ve ona taze hurma düşeceği bildirilir. Bu durumda Hz. Meryem, hem fiziksel bir besin kaynağı hem de manevi bir teselli ile göz aydınlığına kavuşmuştur.⁴⁴³ Başka bir âyette ise; **فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ**

*“Böylece biz, anasının gözü aydın olsun ve üzülmesin, Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük. Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler.”*⁴⁴⁴

Allah, Hz. Musa'yı annesine, gözü aydın olsun, üzüntüsü dinsin ve Allah'ın vaadinin gerçekleştiğini bizzat görerek imanı pekişsin diye geri vermiştir. Allah'ın verdiği sözün yerine gelmesi, Musa'nın annesi için hem göz aydınlığı hem de imanının kuvvetlenmesi sebebi olmuştur.⁴⁴⁵ Bu âyetlerde de görüldüğü gibi annelerin evlatlarına kavuştuğu an gözlerin nasıl sürurla dolacağı belirtilmektedir.

Başka bir âyette ise Hz. Musa'nın Firavun sarayına götürülünce eşinin neşelenmesini ifade etmektedir. *“Firavun'un karısı şöyle dedi: “Bana da, sana da göz aydınlığı (bir çocuk)! Sakın onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur, ya da onu evlat ediniriz.” Oysaki onlar (olacak şeylerin) farkında değillerdi.”*⁴⁴⁶ Firavun başlangıçta Musa'nın öldürülmesini istemiş, ancak karısı *“Bana ve sana göz aydınlığı olur”* diyerek onu ikna etmeye çalışmıştır. Firavun, *“Benim için değil, senin için”* diyerek bu sevince

⁴⁴¹ Meryem 19/26.

⁴⁴² Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, 2/332.

⁴⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/14.

⁴⁴⁴ el-Kasas 28/13.

⁴⁴⁵ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, 2/632.

⁴⁴⁶ el-Kasas: 28/9

ortak olmamıştır.⁴⁴⁷ Asiye'nin samimi bir şekilde Musa'yı sevmesi, onu hidâyete erdirirken; Firavun'un bencilliği ve gafleti sebebiyle hidâyetten mahrum kaldığı vurgulanmıştır.⁴⁴⁸

Başka bir âyette de cennette müminlerin gözlerini neşelendiren şeylerin saklandığı haber verilmiştir; *“Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.”*⁴⁴⁹

*“Orada altın tepsiler ve bardaklar cennetliklerin çevrelerinde dolaştırılacaktır. Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır ve siz orada sonsuza kadar kalıncısınız.”*⁴⁵⁰

Çocuklar ve eşler Kur'an-ı Kerim'de neşe kaynağı olarak zikredilmektedir. *“Onlar, “Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle” diyenlerdir.”*⁴⁵¹ Müminlerin göz aydınlığı dilekleri, yalnızca dünyada değil, ahirette de kendilerine İslam'a uygun nesiller yetiştirmektir. Bu dua, eşlerin ve çocukların Allah'a itaat eden kimseler olmasını ve onlara göz aydınlığı olmaya vesiledir.⁴⁵²

3.5.5. Gözünü Dikmek

Bir şeyi ele geçirmek isteği ile gözü tam olarak o yöne doğru çevirmenin bedensel ifadesidir. Bu bakışın sözlü ifadede karşılığı ise; “keşke benim olsa” bir gün mutlaka ele geçireceğim şeklinde ifadelerin göz ile ima edilmesi haline denmektedir. Bu bakışlar sözlü ifadeden çok daha etkili bir mesaj barındırmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de *لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ* gözlerini dikme/ gözlerini uzatma ifadesi iki yerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri şu ayet-i kerimedir: *“Sakın ola ki, onlardan bazı gruplara verdiğimiz*

⁴⁴⁷ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, 2/631.

⁴⁴⁸ A.g.e., 2/631.

⁴⁴⁹ es-Secde 32/17.

⁴⁵⁰ ez-Zuhruf 43/71.

⁴⁵¹ el-Furkân 25/74.

⁴⁵² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 6/120.

*geçici dünya nimetine göz dikmeyesin! Onlardan yana üzülme, müminlere karşı da alçakgönüllü ol!*⁴⁵³

Allah Teâlâ, Peygamberine dünyaya ve onun süsüne, halkın geçici nimetlerine özenmemesini, bu nimetlere bakarak üzüntü duymamasını öğütler. Peygamber, müminlere kanat gererek yumuşak davranmalıdır. Bu, Peygamberin şefkatini ve merhametini, müminlere karşı olan düşkünlüğünü ifade etmektedir. Başka bir ayette ise;

وَلَا تُمَدِّدْ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زُخْرًا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهَا وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ

*“Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”*⁴⁵⁴ buyrulmaktadır. Bu âyetlerde karşımıza çıkan “göz” den maksat göz organının kendisidir. Göz dikme ifadesinin karşılığı olarak “meddun” nazar ya da bakışı uzatma ifadesi kullanılmıştır. Âyetlerde geçen medd sözcüğü ile “çekmek, uzatmak” olarak ele alınmıştır.⁴⁵⁵ Bir şeye bakışın uzatılması, dikkat celb edilmesidir.⁴⁵⁶ Bu tür bir bakış ile aslında kastedilen beden diliyle temennide bulunulmasıdır. Âyette geçen “dünya malına göz dikme” ifadesi ise; dünya malını şerefli görüp, yalnız dünya ile meşgul olma, yaratana karşı ibadet görevlerini terk etme yahut ihmal etme hali engellenmektedir.⁴⁵⁷

3.5.6. Göz Değmesi

Arapçada “نظر” kelimesi bakmak, bakış, fikir, düşünme, mülahaza, niyet, göz ile görmek, dikkatle incelemek, anlamlarında açıklamaktadır.⁴⁵⁸ Kelimenin hem fiziksel bir bakışı hem de zihinsel bir incelemeyi ifade edeceği üzerinde de durulmaktadır.⁴⁵⁹ Araplar göz değmesi için “*isabetül-ayn*” ifadesini kullanmaktadır.⁴⁶⁰

⁴⁵³ el-Hicr 15/88.

⁴⁵⁴ Tâhâ 20/131.

⁴⁵⁵ İbn Manzûr, “مد” *Lisânü'l-'Arab*, 3/396.

⁴⁵⁶ el-İsfahânî, “مد” *el-Müfredât*, 763.

⁴⁵⁷ Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân, 11/271.

⁴⁵⁸ el-İsfahânî, “نظر” *el-Müfredât*, 812-813.

⁴⁵⁹ İbn Manzûr, “نظر” *Lisânü'l-'Arab*, 5/219.

⁴⁶⁰ el-İsfahânî, “عين” *el-Müfredât*, 127.

Kur'an'da “*kötü duruma düşürmenin*”, “*öfke*” ve “*kıskançlık*” gibi duyguların bedensel ifadesi olarak kullanılan “göz vermek” ifadesi, özellikle kıskançlık ve nazar bağlamında geçmektedir.⁴⁶¹ Bir kimsenin, başkasına ait olan herhangi bir şeye hayranlık, imrenme ya da kıskançlık duygularıyla baktığında, bu bakışların söz konusu kişi veya eşya üzerinde olumsuz bir etki yaratması durumuna “nazar” adı verilmektedir.⁴⁶²

Kur'an'da bu tür bakışlar ve bakışların etkileri, özellikle müşriklerin Peygamber Efendimize (s.a.v.) yönelik tutumları ele alınmaktadır. Kalem Sûresinde, müşriklerin Peygamber'e olan düşmanlıklarının bir göstergesi olarak, ona zarar vermek amacıyla gözleriyle nasıl bakacakları anlatılmaktadır ve âyette şöyle buyrulur;

*“Rabbi onu seçip iyilerden kıldı. Doğrusu inkâr edenler, zikri (Kur'an'ı) işittikleri vakit nerdeyse gözleri ile seni yıkıp devireceklerdi. Bir de durmuşlar, o herhalde bir delidir, diyorlardı.”*⁴⁶³ Bu âyetler birçok müfessir tarafından farklı şekilde ele alınmaktadır. Bu âyetler ile müşriklerin nefret ve kıskançlık dolu bakışları gözler önüne serilmektedir.

Bir rivayete göre, Arap bir adamın, birkaç gün boyunca çadırında kalarak hiçbir şey yemediği söylenmiştir. Daha sonra dışarı çıktığında, çadırının önünden geçen koyun ve develere bakarak, “Şimdiye kadar bu koyun ve deve sütünden daha iyisini görmedim” dediği aktarılmıştır. Bu olayın üzerine sürüde bulunan hayvanlar hastalanıp ölmüşlerdir.⁴⁶⁴ Nazar değdirmesi ile bilinen bu kişiye, Peygamberimiz (s.a.v.)'i çekemeyen Mekkeli müşrikler, Hz. Peygambere de nazar etme teklifinde bulunduğu rivayet edilmiştir ve nazar ehli bu kimsenin de bu teklifi kabul ettiği belirtilmektedir. Bu hadise üzerine Allah, Kalem sûresi 51-52. Âyet ile Resulünü korumuştur.⁴⁶⁵ Kâfirlerin

⁴⁶¹ el-Felâk 113/5.

⁴⁶² Salime Leyla Gürkan, “Nazar”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2006), 32/444-446.

⁴⁶³ el-Kalem, 68/50, 51

⁴⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/618.

⁴⁶⁵ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 23/565.

H.z. Muhammed'e (s.a.v.) duyduğu düşmanlık ve kin o kadar büyüktü ki, onların bakışları, gözleriyle bile zarar verme isteği doğurmuştur.⁴⁶⁶

Yûsuf sûresi 67. Âyette ise şöyle buyrulmaktadır; وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أُلْحَمْتُ إِلَّا اللَّهُ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ

*“Babaları: “Oğullarım! Tek bir kapıdan değil, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah katında size bir faydam olmaz, hüküm ancak Allah'ındır, O'na güvendim, güvenenler de O'na güvensinler” dedi.”*⁴⁶⁷

Yukarıda mealini yazdığımız Yûsuf Sûresi 67. âyette, H.z. Yakub'un oğullarına verdiği öğüt anlatılmaktadır. H.z. Yakub Peygamber, oğullarına Mısır'a girerken aynı kapıdan girmemelerini, farklı kapılardan girmelerini ve bu sayede insanların nazarını celb etmeye önlem olacağını söyler. Ancak bu tedbirin Allah'ın takdirinden onları koruyamayacağını da hatırlatır ve Allah'a tevekkül etmelerini de dile getirmektedir.⁴⁶⁸

H.z. Yakub, Mısır'a evlatlarının topluca girmesi durumunda dikkat çekeceklerinden ve kötü niyetli kişilerin onlara zarar verebileceğinden endişe etmektedir. Ancak almak istediği bu tedbirin, Allah'ın takdir ettiği şeyleri değiştirmeyeceğini de vurgulamaktadır. H.z. Yakub a.s.'in tedbir almasının önemli olduğunu, fakat sonuçların Allah'ın elinde olduğunu ifade etmektedir. Elmalılı, nazar ile kıskançlık arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş ve bu bağlamda şu değerlendirmeyi yapmıştır: Öfkenin insan bedeni üzerinde etkisi olduğu gibi, gözlerin de karşılarındaki nesne ya da kişiye yönelik bakışlarına bağlı olarak bir etkisi bulunmaktadır. Bu ifade, nazarın kıskançlıkla olan bağlantısını açıklamaya yönelik önemli bir perspektif sunmaktadır.⁴⁶⁹ Elmalılı Hamdi Yazır'a göre, bakışlar bazı durumlarda doğrudan etkileyici bir güce sahiptir. Bu güç, insan üzerinde mıknatıs etkisi yaratarak derin bir iz bırakabilir. Yazır, bakışların keyfiyetinden bağımsız olarak “isabet-i ayn” kavramını vurgulamıştır. Bu kavram, bakışların fiziksel ya da metafizik bir etkileşim oluşturabileceğini ifade eder.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ A.g.e., 2/564.

⁴⁶⁷ Yûsuf 12/67.

⁴⁶⁸ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 3/171.

⁴⁶⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/ 669.

⁴⁷⁰ A.g.e., 930-940.

Razi'ye göre Yakup (a.s)'ın bu uyarısı dünya hayatındaki tedbirin ne kadar mühim olduğunu işaret ederken, ancak bu tedbirden de teslimiyetten uzak olmayacağına da işaret etmektedir. Tedbir tevekkülsüz, tevekkül tedbirsiz olmamalıdır.⁴⁷¹

3.5.7. Gözünün Feri Gitmek

“Gözün ferî” ifadesi, gözdeki parlaklığın, bakma kudretinin ve dikkat odağının sembolü olarak kullanılmaktadır.⁴⁷² Bu parlaklık kaybolduğunda, mecazen kişi hayrete düşmüş, acizyet yaşamış veya korkuya kapılmış demektir. Gözün ferinin gitmesi, idraktan yoksun kalma, derin bir şaşkınlık yaşama ya da hakikat karşısında donakalma hâlini ifade eder.⁴⁷³ Kur'an-ı Kerim bu konuyu Mülk Sûresinde şöyle ele almaktadır; **ثُمَّ ارْجِعِ; الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُثٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبُ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِنًا وَهُوَ حَسِيرٌ**

“Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur. Rahmânın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü, tekrar tekrar çevir bak; göz (aradığı bozukluğu bulmaktan) âciz ve bitkin halde sana dönecektir.”⁴⁷⁴ buyrulmaktadır. Bu âyetlerle; Allah, yedi kat göğü, bir düzen ve gaye ile yaratması ve insanın ne kadar çabalarsa çabalasın kusursuz var edilen bu güzellikte, bir eksiklik bulamayacağı buyrulmaktadır.

Elmalılı Hamdi Yazır bu âyetlerde Allah'ın yaratma var etme gücünü ve yüceliğini ifade eder ve göz ne kadar bakarsa baksın, yaratılıştaki bir hata, düzensizlik, bozukluk veya bir eksiklik göremeyeceğini, aradığı eksikliği bulmayınca yorgun, güçsüz kalacağını belirtmektedir.⁴⁷⁵ Râzî ise; bu âyetlerle Allah'ın yaratmasının mükemmel oluşunun üzerinde durmaktadır. İnsanın sınırlı bakışı ile Yaratıcının sonsuz ilmi ve kudretini anlamakta ne kadar aciz kalındığını vurgulanmaktadır.⁴⁷⁶ Beyzavi (ö. 685/1286), bu âyetleri tefsir ederken, Allah'ın yedi göğü tabaka tabaka olağanüstü bir uyum içinde

⁴⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/582.

⁴⁷² Akalın ve Toparlı, *Türkçe Sözlük*, 976-979

⁴⁷³ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 5/228.

⁴⁷⁴ Mülk 67/3, 4.

⁴⁷⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/ 827.

⁴⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/583.

yarattığını, insanın da bu uyum ve yaratılışı gözlemleyerek Rabb'inin varlığını idrak etme çağrısını ifade etmektedir.⁴⁷⁷

Buradaki “bakışın yorgun ve bitkin olması”, insanın yaratılışta bir hata bulamaması ve sonunda hayal kırıklığına uğramasıdır. Yani, gözün yorulması ferinin gitmesi sadece fiziksel değil, aynı zamanda zihinsel ve ruhsal bitkinliktir.⁴⁷⁸

3.5.8. Gözlerin Hain Bakışı

Gözlerin hain bakışı; ahlakın düşük oluşunu, ruhsal bozukluğu ifade etmektedir.⁴⁷⁹ Allah, insanın organlarının dışa yansıyan eylemlerini ve başkalarından gizlenen hallerini bilmektedir.⁴⁸⁰ İnsan, hain bakışını gizlemeye çalışmaktadır. Ancak Allah, kalplerde gizlediklerimizi, açığa vurduklarımızı da çok iyi bilmektedir. Allah, yalnız insanın hallerini bilmekle kalmaz, gökte ve yerdeki zerreler de O'nun bilgisi dışına çıkmaz. Nitekim Lokman a.s, Lokman Sûresinde bu hususu; “(Lokmân, öğütlerine şöyle devam etti:) “Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır”⁴⁸¹ şeklinde dile getirmiştir. İnsanın yapacağı bütün eylemler önce kalpte planlanır daha sonra organlarla icra edilmektedir. Bu eylemlerin ne ile, nasıl yapıldığı, gizli-açık oluşu Allah için değişmemektedir. Kur'an'da gözlerin “hain bakışı” ifadesi doğrudan Mü'min Sûresi 19. Âyette geçmektedir. Âyette; “Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir.” buyrulmaktadır.⁴⁸² Zemahşerî'ye göre âyette ifade edilen “hiyanet”,

⁴⁷⁷ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 5/228.

⁴⁷⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 30/583.

⁴⁷⁹ Kara, Kur'an'da Beden Dili, 440.

⁴⁸⁰ en-Nahl 16/19; el-Ahzâb 33/54; el-Mümtehine 60/1; et-Teğâbun 64/4; el-Mülk 67/13.

⁴⁸¹ Lokmân 31/16.

⁴⁸² el-Mü'min 40/19.

bakışın sıfatı olarak ele alınmaktadır.⁴⁸³ Burada kastedilen helal olmayan bir şeye bakışların, hırsızlık yapması olarak ifade edilmektedir.⁴⁸⁴ “Gözlerin hain bakışı” ile birinin başkasına zarar vermeye ya da harama bakma amacı taşıdığı bakışlar olarak ele almaktadır.⁴⁸⁵ Allah, yalnızca fiziksel eylemleri değil, niyetleri ve gizli düşünceleri de bilir. Allah sadece eylemlerimizi değil, göz yoluyla yapılan gizli kötülükleri de bilmektedir ve insanın buna göre içsel bir hesaplaşma içinde olup kendini muhafaza etmesini gerektirmektedir.⁴⁸⁶

Beyzavi bu âyeti tefsir ederken, insanın gizli niyetlerini ve kötülük yapma arzusu, hain bakışlarını bastırıldığı anlar olarak yorumlamaktadır.⁴⁸⁷ İnsan gözünü, başkalarına zarar vermek veya günaha girmek amacıyla kötüye kullandığında, bu bakışların ve bu amel-lerin Allah’ın ilminden kaçmayacağını ve cezalandırılacağını bilmesi gerekmektedir.⁴⁸⁸

3.5.9. Gözü Haramdan Sakındırmak

Göz, sadece bir görme organı değil aynı zamanda kalbe açılan bir penceredir. Bu yüzden bakışın yönü, insanın iç dünyasını şekillendirir. “Mü’min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihdir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır.”⁴⁸⁹

Nur Sûresi 30. âyette, mümin erkeklere gözlerini haramdan sakınmalarını ve iffetlerini korumalarını emredilmektedir. Bakışları kontrol altında tutmak; ahlaki saflığın korunmasını sağlarken, iffetli olmak ise; zinaya ve kötü düşüncelere yol açabilecek her türlü davranıştan korunmaya vesile olacaktır. Gözünü koruyan kimseye Allah, iman lezzeti

⁴⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/159.

⁴⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/159.

⁴⁸⁵ A.g.e., 4/159.

⁴⁸⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/776.

⁴⁸⁷ Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzil*, 5/54.

⁴⁸⁸ A.g.e., 5/54.

⁴⁸⁹ en-Nûr 24/30.

ve manevi huzur ihsan eder ve aynı zamanda göz, kalbin aynasıdır; korunması hem bireyin hem toplumun ahlaki selameti için gereklidir.⁴⁹⁰

Âyette zikredilen bu emre uymak, insanın kalbini temiz tutar ve kötülüklerden uzaklaşmasını sağlar. Allah, insanların neye baktığını ve niyetlerini en iyi bilendir. Bu nedenle kişi, her hareketinde O'na karşı sorumlu olduğunu unutmamalı ve bu bilinçle hareket etmelidir.⁴⁹¹ Âyet-i kerîme, insanın iç dünyasını arındırmasını ve toplumsal ahlaki korumasını amaçlayan ilahi bir rehber niteliğindedir.⁴⁹² Âyette geçen “gözlerini sakınmak” ifadesinin anlamı açıklanarak, haram olana bakmanın kalbe giden en büyük kapıdır fitneye sebep olmaktadır.⁴⁹³ Gözleri haramdan sakınmak, kalbi kötülüklerden korumanın bir yolu olup, kişinin dini ve ahlaki gelişimi için önemli bir unsurdur.

Her anın doğru yolu vardır ve gözün doğru yolu ise; bakışı haramdan sakındırmaktır. Bunu Allah teâlâ şöyle emreder:

“Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zînet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Zinetlerini, kocalarından yahut babalarından yahut kocalarının babalarından yahut oğullarından yahut üvey oğullarından yahut erkek kardeşlerinden yahut erkek kardeşlerinin oğullarından yahut kız kardeşlerinin oğullarından yahut müslüman kadınlardan yahut sahip oldukları kölelerden yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri zinetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey mü'minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!”⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 6/40.

⁴⁹¹ A.g.e., 6/40.

⁴⁹² Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 4/104.

⁴⁹³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 12/255.

⁴⁹⁴ en-Nûr 24/31.

Bursevî, gözü haramdan sakınmayı kalbin tasfiyesi ve ruhani yükselişin bir yolu olarak değerlendirmektedir.⁴⁹⁵ Haram bakışların, insanın kalbini karartıp Allah'a olan yakınlığı azaltmaktadır ve aynı zaman da gözün, kalbin bir kapısı olduğunu vurgulanmaktadır.⁴⁹⁶ Âyette geçen emirlerin, insanın haya duygusunu güçlendirmeye yönelik ifadelerdir.⁴⁹⁷ Gözlerini harama kapatan kişi, Allah'ın murakabesini daha çok hisseder ve nefsanî arzularını kontrol altına alır.⁴⁹⁸ Aynı zamanda âyetlerde erkek ve kadın için getirilen buyrukların, toplumsal ahlakı korumak ve fitneye yol açmamak için uyarı olarak görülmektedir.⁴⁹⁹ Kadınlar süslerini yalnızca mahrem olanlara göstermesi gerekmektedir. Gözün kontrolünün, insanın iç dünyasını disipline etmek için ilk adım olarak görülmektedir. Haram bakışlar, insanı büyük günahlara sürükleyebilmektedir. Erkeklerin ve kadınların gözlerini haramdan sakınmalarının, toplumsal huzur ve düzen için son derece önemlidir. Haram bakış, insanı zinaya kadar götürebilmektedir. Göz, kalbin bir aynasıdır. Bu sebeple gözün haramla meşgul olması, kalbin Allah'a yönelmesini engelleyecektir. Gözü haramdan sakınmak, kalbin Allah'a olan yakınlığını arttıracaktır.

3.6. Gözün Yaratılış Gayesi

Kâinatın sahibi olan Allah; insanın emrine sunduğu yeryüzünü, temaşa etmesi, var olan güzelliklerin farkına varıp tefekkür etmesi, şükretmesi, ilim öğrenmesi, rızkını kazanması, O'na karşı görevlerini ifa etmesi için; kulak, göz ve kalbi yaratmıştır. İnsan; dış dünyadan bilgileri, duyu organları ile elde etmektedir. Dışardan edindiği bu bilgileri, etkisinde kaldığı birçok unsuru, hayatına yorumlayarak katmaktadır. Bu şekilde hikayesini ve anlam dünyasını inşa edecektir. Ancak her insanın yeryüzüne ve olaylara bakışı ve yorumlama biçimi birbirinden farklıdır. Kur'an-ı Kerim'in amacı, insanlara doğru bir bakış açısı kazandırarak tevhid inancını öğretmektir. Kur'an-ı Kerim, duyu organlarının anatomik yapısından ziyade fonksiyonları ve amaçlarına daha fazla yer vermektedir. Bu organların fiziksel yapıları, bilimsel açıdan incelenebilecek

⁴⁹⁵ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 13/306-310.

⁴⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/225

⁴⁹⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 13/306-310.

⁴⁹⁸ A.g.e., 307.

⁴⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/225

kadar belirgin ve düzenlidir; bu yüzden Allah, bu yönlerini insanlığın bilimsel çabalarına ve keşiflerine açık hale getirmiştir.

3.6.1. Şükretmek

Şükür, sözlükte yapılan iyiliği takdir etmek, iyilik edeni övmek ve minnettarlık göstermek anlamına gelir.⁵⁰⁰ Terim olarak ise, alınan nimetlere karşı minnettarlığı ifade etmek, bu nimetlere uygun davranışlarla karşılık vermek, Allah'a itaat ederek ve günahlardan sakınarak nimetin hakkını teslim etmek şeklinde tanımlanır.⁵⁰¹

İnsan, ilahî takdir gereği, kendi gücüyle elde edemeyeceği nimetlere hiçbir karşılık beklenmeksizin eriştirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de göz gibi duyuların insana verilmiş bir emanet olduğunu ve bu emanetlerin şükür ile karşılanması gerektiğini hatırlatarak; insanları, düşünmeye ve şükretmeye davet etmektedir. Rabbimiz Kur'an-ı Kerim de birçok âyet-i kerîme ile şükretmenin önemini vurgulayarak, inananlar uyarmaktadır.

*“Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne az şükrediyorsunuz?”*⁵⁰²

Âyet-i kerîme; Allah'ın, insanlara verdiği üç temel nimetten duyma, görme ve akletmekten bahsetmektedir. Bu nimetlerin, Allah'ın büyüklüğünü ve insana olan lütfunu gözler önüne sermektedir. Ancak insanlar, bu nimetleri Rabbinin rızasına uygun şekilde kullanmayarak, onları zayi etmektedir. İnsanoğlu bazı durumlarda kendisine verilen nimetlere şükretmeyi ihmal ederek, bu nimetleri doğru şekilde değerlendirememektedir.⁵⁰³ Şükür; verilen nimetleri doğru yerlerde kullanmakla gerçekleşecektir. *“De ki: “Ne dersiniz, eğer Allah sizin kulağınızı ve gözlerinizi alır, kalplerinizi de mühürlerse, Allah'tan başka onu size (geri) getirecek ilâh kimmiş?” Bak, biz âyetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz, sonra onlar nasıl yüz çeviriyorlar?”*⁵⁰⁴ Bu âyet,

⁵⁰⁰ el-İsfahânî, “شكر”, *el-Müfredât*, 461.

⁵⁰¹ A.g.e., 461; Mustafa Çağrıçı, “Şükür”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2010), 39/247-343.

⁵⁰² el-Mülk 67/23.

⁵⁰³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30/295.

⁵⁰⁴ el-En'âm 6/46.

insanın acziyetini, nimetlerin ilahî kaynağını ve hakikate karşı takınılan bilinçli inkârın vahametini çok yönlü olarak işlemektedir.

Âyet-i kerîmede insanın üzerindeki ilahi nimetleri vurgulanarak, Allah'ın varlığına ve yüceliğine dikkat çekmektir. İnsan için en kıymetli uzuvlar olan kulak, göz ve kalp, duyma, görme ve düşünme gibi temel yetilerin kaynağıdır. Bu uzuvlar zarar görürse hem dini hem de dünyevi menfaatler kaybolur. Bu yetileri yaratıp koruyan yalnızca Allah'tır, bu nedenle övgü ve ibadet yalnız O'na yöneltilmelidir. Âyette geçen “أَرَأَيْتُمْ” ifadesi, muhatabı düşünmeye, zihinsel bir muhasebeye sevk eder. Bu sorunun amacı, inkârcıların iddialarını sorgulatmak ve onların tutarsızlıklarını açığa çıkarmaktır.⁵⁰⁵ Âyetin devamında, “Allah sizin işitmenizi ve görmenizi alır, kalplerinizi mühürlerse...” ifadesiyle, insana verilen bu nimetlerin sürekliliğinin garanti altında olmadığı belirtilmektedir.⁵⁰⁶ İşitme ve görme, dış dünyadan bilgi almayı sağlarken, kalp, bu bilgiyi anlamlandırma ve hikmete dönüştürme merkezidir.⁵⁰⁷ Bu üç yeteneğin kaybı, insanın anlamlı bir şekilde düşünme, kavrama ve yön bulma imkânlarını kaybetmesi sebep olacaktır.

Âyetin sonunda yer alan “bak, âyetleri nasıl açıklıyoruz, sonra da onlar yüz çeviriyorlar” ifadesi, insanın Allah'ın mesajlarına karşı ne kadar da kayıtsız kalabildiğini gösterir. Allah'ın âyetleri ne kadar açık ve kesin olursa olsun, bazı insanlar hâlâ bu âyetleri kabul etmez ve yüz çevirirler. Bu, onların kalplerinin mühürlendiğini veya kalplerindeki inatçılığın onları gerçeği kabul etmekten alıkoyduğunu gösterir.

Şükretme ile ilgili bazı âyetler de şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: *Sizi kulaklar, gözler ve akıllarla donatan O'dur. Ne de az şükrediyorsunuz!*⁵⁰⁸

Âyet insanı kendisine verilmiş duyusal-akli yetilerin farkına varmaya, bunları ilahi iradenin izini süreceğ şekilde kullanmaya ve şükürü sadece sözle değil, eylemle yerine getirmeye çağmaktadır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 3/230.

⁵⁰⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 12/535.

⁵⁰⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 5/220.

⁵⁰⁸ Mü'minûn 23/78.

⁵⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/425.

“Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!”⁵¹⁰

Allah, insanı şekillendirip uzuvlarını hikmete uygun biçimde düzene koymuş, ardından ona kendi ruhundan üfleterek ona şerefli bir varlık olma niteliği kazandırmıştır.⁵¹¹ Buradaki “*kendi ruhundan üfledi*” ifadesi, mecazî olarak ilahi irtibatı ve insanın taşıdığı manevî cevheri ifade eder.⁵¹² Bu yönüyle insan, sadece fiziksel değil, aynı zamanda ruhani ve idraki bir varlıktır.

3.6.2. Doğru Yolu Bulmak

Allah, insanı yaratırken, onu birçok konuda bilgi edinebilecek, akledip, doğru yolu tercih edebilecek kabiliyette yaratmıştır. İnsan yeryüzüne doğru yol üzere gönderilmiştir.⁵¹³ Doğru yolda kalabilmesi için insana, birçok kabiliyet ve vesileler verilmiştir. Kulak, göz ve kalp doğru yolu bulma eylemindeki en büyük mihenk taşıdır. Kuran-ı Kerimde birçok âyette Allah, insanı yarattığını hak ve batılı ayırt etmesi için ona çeşitli nimetler verdiğini belirtmiştir. “*Biz ona iki göz, bir dil iki dudak vermedik mi? Ve ona iki yolu göstermedik mi?*”⁵¹⁴ Allah insana iki göz vererek gözlem ve ibret alma, dış dünyayı algılama yeteneği vermiştir. Bu yetenek hem maddi alemi görmeyi hem de hakikati fark etmeyi sağlar. Göz hem duyuşal bilgi elde etmenin hem de ibret almanın aracıdır. Âyette geçen “iki göz” ifadesi sadece fiziksel organ olarak değil, basîret ve gönül gözü olarak da yorumlanmaktadır.⁵¹⁵ Âyette geçen “dil ve iki dudak”, sadece konuşmak için değil; fikir beyanı, duygu paylaşımı, hakikati söyleme ve nimetleri sayma gibi daha derin işlevlere sahiptir.⁵¹⁶ Kalpte olanın dışa aktarılması ve tebliğ görevi bu organlarla mümkün olur. “*Ve ona iki yolu göstermedik mi?*” Bu âyet, insan

⁵¹⁰ es-Secde 32/9.

⁵¹¹ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 4/220.

⁵¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/509.

⁵¹³ El-Fâtiha 1/6.

⁵¹⁴ El-Beled 90/8-10.

⁵¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 8/394.

⁵¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/509.

iradesinin ve sorumluluğunun temellendirildiği merkezî bir ifadedir. “İki yol” ifadesinden maksat, hayır ve şer, doğru ve yanlış, iman ve küfür, taat ve isyan yolları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵¹⁷

3.6.3. İlim Öğrenmek

İlim; bir şeyi hakikati ile idrak etmek, bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat” gibi değişik şekillerde tarif edilmektedir. Nazari ilim ve ameli ilim olarak ikiye ayırmıştır.⁵¹⁸ Nazari ilim; bilindiğinde kişinin kendisi ile kemale erdiği ilim olarak değerlendirilmiştir. Ameli ilim ise; yerine getirilmediği takdirde tamamlanamayan ilim olarak ele alınmaktadır.⁵¹⁹

İlim kökünden türeyen kelimelerin Kur’an’da yaklaşık 750 kez geçtiği bilinmektedir.⁵²⁰ Bu sayı, nitekim Rabbimizin bilmeye ve bilgiye verilen önemi açısından ne kadar değerli görüldüğü açıkça ortaya koymaktadır. İnsan, vahyedilen ilahi hakikate dair bilgiyi ve kendi bilme yetenekleriyle kazandığı dünyevi ilmi ifade eden farklı anlamlarla çeşitli âyetlerde bu kavramla sıkça karşılaşır. “Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi.”⁵²¹

İnsan, annesinin karnından dünyaya bilgisiz bir varlık olarak gelir. Ancak, zaman içinde Allah, insana görme, işitme ve düşünme yeteneklerini verir. Bu da insanın dünyayı algılamasını, anlamasını ve sonuç olarak şükretmesini sağlar.⁵²² Allah, insanları bilgisiz bir şekilde doğrudan işitme, görme ve düşünme yetenekleriyle donatır ve bu yetenekleri, insanların dünyayı kavrayabilmesi, Allah’ın emirlerini duyup anlaması için vermiştir.⁵²³ Bu nimetlerin verilmesine insanın hiçbir dahli yoktur. İnsana, hiçbir

⁵¹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 8/394.

⁵¹⁸ el-İsfahânî, “علم”, *el-Müfredât*, 580.

⁵¹⁹ el-İsfahânî, “علم”, *el-Müfredât*, 580.

⁵²⁰ İlhan Kutluer. “İlim”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2000), 22/109-114.

⁵²¹ en-Nahl 16/78.

⁵²² Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 3/235.

⁵²³ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 10/151

katkısı olmadan, lütuf ve ihsan yoluyla verilen bu temel nimetler karşısında beklenen tutum; onların değerini idrak etmek, bu nimetleri yaratılış amacına uygun şekilde kullanmak ve bu fark edişin tabii bir neticesi olarak şükürle mukabelede bulunmaktır. Nitekim Allah, bu âyetin sonunda, bu nimetlere karşı insanlardan şükür beklediği ifade edilmektedir.

3.7. Gözyaşı

Gözyaşı, gözün çeşitli bezelerinden akan, maddi ya da ruhsal etkilerle çoğalabilen duru damlacıkların her birine denmektedir.⁵²⁴ Gözyaşı; hüznün, mutluluğun bedensel ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar sözle ifade edemeyeceği ölçüde etkilediklerinde; duygularını, gözyaşı ile en etkili şekilde aktarabilmektedir. Duyguları gözyaşı ile yansıtma biçimi; gerçeğin farkına varma, emeline ulaşma imkânını kaybettiğinde vuku bulabilmektedir. Kur'an'da ağlamak, yalnızca bir acının veya kaybın değil, bazen de kalbin yumuşamasının, hakikatin idrakinin bir sonucudur.⁵²⁵ Bu bağlamda, gözyaşı, kalbin huzura ermesiyle gelen bir yakîn halidir. Gözün işlevi sadece “görmek” değil, anlamak ve hissetmektir.⁵²⁶

Kur'an-ı Kerim'de gözyaşı genellikle Allah'a olan derin bağlılık, takva, pişmanlık, huşu ve duygusal bir teslimiyet bağlamında geçmektedir.⁵²⁷ Ağlamanın birçok sebebi vardır. Bunlar; Allah'a duyulan korku ve sevgi, kıyamet ve ölüm endişesi, cehennem azabına dair düşünceler ve cennet nimetlerinin tasavvuru, insanın manevi dünyasını şekillendiren önemli unsurlar arasında yer alır.⁵²⁸ Bu manevi unsurlar kadar, dünya hayatına ilişkin üzüntüler ve acılar da bireyin ruh halini etkileyebilir.⁵²⁹ İnsanı etkileyen ve etkisi altında bırakan birçok konuda olduğu gibi Kur'an'da gözyaşı da ele alınmaktadır.

⁵²⁴ İsmail Parlatır, Hamza Zülfikar ve Nevzat Gözaydın, *Okul Sözlüğü*, 2 . Bs. (Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları,2000), 409.

⁵²⁵ el-İsfahâni, “بكي”, *el-Müfredât*, 141.

⁵²⁶ A.g.e., 141.

⁵²⁷ A.g.e., 141.

⁵²⁸ Süleymân Uludağ “Ağlama”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1988), 1/473-474.

⁵²⁹ A.g.e., 474.

“Akşam ağlayarak babalarına geldiler.”⁵³⁰

Râzî bu âyeti Hz. Yûsuf (a.s)’un kardeşlerinin planlarını uygulayıp onu kuyuya attıktan sonra, hazırladıkları bahaneyle babaları Hz. Yakub’un (a.s) yanına döndükleri an olarak ele almaktadır.⁵³¹ Kardeşlerin yapay ağlayışı, bir suçun üstünü örtmek için duygusal bir tiyatro ele alınmıştır.⁵³² Âyetin sade ama çarpıcı dili, okuyucuda bu ikiyüzlülüğü açıkça dile getirmektedir. وَجَاءُوا أَبَاهُمْ ”Babalarının yanına geldiler.” Burada fiil, çoğul kipindedir ve kardeşlerin toplu halde dönüşünü bildirmektedir.⁵³³ عِشَاءً ”akşam vakti”: Bu kelime Arapçada günün son kısmı, karanlığa yaklaşılan vakti olarak ele alınır ve burada zaman zarfı olarak kullanılmıştır.⁵³⁴ يَبْكُونَ “Ağlayarak “ kelimesi hal zarfıdır; yani kardeşlerin ağlayarak geldiklerini göstermektedir. Kur’an’ın anlatımı burada özellikle ağlama halini vurgular; çünkü bu ağlayış, içten gelen bir pişmanlıktan çok, ikna amacı güden yapay bir ağlayıştır.⁵³⁵

3.7.1. Allah’a Karşı Huşu İle Ağlamak

Kur’an’da, Allah’ın âyetlerini duyduklarında veya onun büyüklüğü karşısında derin bir duygusal etkilenme yaşayanların ağlaması övülmektedir. Bu tür gözyaşları, iman edenlerin kalbindeki samimiyeti ve Allah’a yakınlıklarını ifade eder.

“Onlar ağlayarak yüziüstü yere kapanırlar. Bu da onların derin saygısını artırır.”⁵³⁶

Bu âyet, müminlerin Allah’ın büyüklüğü ve âyetleri karşısında kalplerinin yumuşamasını ve bu durumun bir sonucu olarak gözyaşı dökmelerini ifade etmektedir.⁵³⁷ Bu âyette, daha önce ilim verilen kişilerin Kur’an’ı duyduklarında ağlayarak secdeye kapandıkları anlatılmaktadır.⁵³⁸ Bu, onların Allah’ın sözünü derin bir saygı ve teslimiyetle

⁵³⁰ Yûsuf 12/16.

⁵³¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 18/428.

⁵³² Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 18/428.

⁵³³ A.g.e., 18/430.

⁵³⁴ A.g.e., 18/431.

⁵³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 4/175.

⁵³⁶ el-İsrâ 17/109.

⁵³⁷ Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil*, 2/283.

⁵³⁸ Taberî, *Câmiü’l-Beyân*, 17/580.

karşılıklarını göstermektedir.⁵³⁹ “Çeneleri üstüne kapanmak” ifadesi hem secde etmeyi hem de gözyaşlarını anlatan etkileyici bir ifadedir.⁵⁴⁰ Bu âyet, gerçek ilmin gönülleri yumuşattığını, duyguları harekete geçirdiğini ve sahibini Allah’a karşı derin bir saygıya yönelttiğini gösteren güçlü bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴¹

Müminlerin, Allah’ın rahmeti ve azabını düşünerek ya da âyetlerin derin anlamlarını kavradıklarında duygulanıp ağlamaları sıkça belirtilir.⁵⁴²

“İşte bunlar, Âdem’in ve Nûh ile (gemiye) bindirdiklerimizin soyundan, İbrahim’in, Yakub’un ve doğru yola iletip seçtiklerimizin soyundan kendilerine nimet verdiğimiz nebîlerdir. Kendilerine Rahmân’ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.”⁵⁴³

Bu âyet-i kerîme, peygamberlerin ve onların izinden giden insanların Allah’a karşı hissettikleri yoğun teslimiyetin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Âyette geçen “kendilerine Rahman’ın âyetleri okunduğunda secdeye kapanırlar ve ağlayarak secdeye kapanırlardı” ifadesi, onların vahiy karşısındaki derin teslimiyet ve huşu halini vurgulamaktadır.⁵⁴⁴ Secde ve gözyaşı, sadece fiziksel bir davranışı değil, aynı zamanda Kur’an’ın muhtevası karşısında kalbin yumuşaması, Allah korkusuyla boyun eğilmesi ve teslimiyet olarak yorumlanmıştır.⁵⁴⁵

3.7.2. Tövbe, Gözyaşı ve Allah’tan Korkma

Tövbe, sözlükte geri dönmek, kulun günah ve isyan hâlinde pişmanlık ve kararlılıkla vazgeçerek Allah’a yönelmesi anlamına gelir.⁵⁴⁶ İnsanın bu yönelişi için kalpten bir

⁵³⁹ A.g.e., 17/580.

⁵⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 21/418.

⁵⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 10/342.

⁵⁴² A.g.e., 10/342.

⁵⁴³ Meryem 19/58.

⁵⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 21/551

⁵⁴⁵ A.g.e., 21/551.

⁵⁴⁶ el-İsfahânî, “توب” *el-Müfredât*, 169.

nedamet, tekrar etmeme azmi gerektirmektedir. Böylece tövbe hem kulun Allah'a dönüşü hem de Allah'ın bu dönüşü kabulü olarak değerlendirilir.⁵⁴⁷ Bu bağlamda Allah, kullarının hatalarını bağışlayan ve tövbe kapısını daima açık tutan bir merhamet sahibidir. Kur'an'da bu durum, Allah'ın "Tevvâb" (çokça tövbeleri kabul eden) sıfatıyla ifade edilmektedir.⁵⁴⁸ Tövbe, bireyin Allah ile ilişkisini yeniden onarmasının bir yolu olarak dinî ve ahlaki hayatın merkezinde yer alır ve hem bireysel hem toplumsal arınmaya hizmet etmektedir.⁵⁴⁹ Kur'an'da Allah şöyle buyurmaktadır: وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا اتَّوَكَّأُوا لِيَتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ

*"Kendilerini bindirip (cepheye) sevk edesin diye sana geldikleri zaman, senin, "Sizi bindirebileceğim bir şey bulamıyorum" dediğin; bu uğurda harcayacakları bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş döke döke geri dönen kimselere de bir sorumluluk yoktur."*⁵⁵⁰

Bu âyet, Tebuk Seferi'ne katılmak isteyen ama maddi imkânsızlık nedeniyle katılamayan samimi müminlerin ruh halini gözler önüne sermektedir.⁵⁵¹ Özellikle sefer için gerekli bineği temin edemeyen, bu sebeple bizzat Hz. Peygamber (s.a.v)'e başvuran ve onun "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" sözüyle geri çevrilen kimselerin yaşadığı derin üzüntüye dikkat çekmektedir.⁵⁵² Bu kişiler, Allah ve Resulüne olan bağlılıkları, içtenlikleri ve sadakatleriyle anılmaktadır.⁵⁵³ Seferden geri kalmayı asla arzu etmemişlerdir; bilakis, fiilen katılamamaları karşısında gözyaşlarına boğulduklarından bahsedilmektedir.⁵⁵⁴ Âyette geçen "وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ" ("gözlerinden yaşlar boşanıyordu") ifadesi, belagat açısından gözlerin sadece yaşla dolmadığını, adeta taşacak

⁵⁴⁷ A.g.e., 169.

⁵⁴⁸ et-Tevbe 9/104.

⁵⁴⁹ Bekir Topaloğlu. "Tövbe", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2012), 41/279-283.

⁵⁵⁰ et-Tevbe 9/92.

⁵⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/302.

⁵⁵² Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 4/423.

⁵⁵³ A.g.e., 4/423.

⁵⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 16/120.

kadar dolduğunu anlatır; bu da onların içlerindeki samimi arzunun kuvvetini göstermektedir.⁵⁵⁵

Bu bağlamda âyette zikredilen; mazeretle geri kalan, fakat gönlüyle seferde olan kişilerin durumu, bizzat seferde bulunanlarınkine denk sayılmıştır.⁵⁵⁶ Allah Teala şöyle buyurmaktadır: وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَىٰ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

“Peygamber’e indirilene dinledikleri zaman hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: “Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz.”⁵⁵⁷

Âyette, Hristiyanların, Peygamber (s.a.s.)’e indirilen vahyi duyduklarında gözlerinin yaşla dolup taşıdığı, bu sebeple “Rabbimiz, biz iman ettik, artık bizi müminlerin arasına yaz” şeklinde dua ettikleri ifade edilir. Bu durum, Hristiyanların kalplerindeki hakikate olan derin bağlılık ve samimiyetlerini yansıtır. Âyetteki bu duygusal tepki, özellikle rahipler ve keşişler gibi Hristiyan dini liderlerinin, İslam’ın hak olduğunu kabul etmeleri ve buna kalpten inanarak gözyaşlarını dökmeleri olarak yorumlanır.⁵⁵⁸ İman, sadece teorik bir kabul değil, aynı zamanda kalbin derinliklerinden gelen bir itikat ve sevgiyle şekillenmiştir. Buradaki gözyaşları, imanla ilgili hakikati derinden idrak etmenin bir göstergesi olarak kabul edilir.

Gözyaşı, burada sadece bir dışavurum değil, aynı zamanda içsel bir doluluğun ifadesidir; gerçeği kabul etmek, kalplerindeki duygusal birikimi taşır.⁵⁵⁹ Gözyaşlarının taşmasının anlamı, bir duygusal yoğunluk ve içsel bir değişimin dışa vurumu olarak açıklanabilir. Taşma, bir şeyin doluluğunun ötesine geçmesidir. Bu, duygusal bir yoğunluğun, yani gerçeği tanımanın ve içsel bir farkındalığın zirveye ulaşmasının sonucudur.⁵⁶⁰

⁵⁵⁵ A.g.e., 16/120

⁵⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/175.

⁵⁵⁷ el-Mâide: 5/83.

⁵⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 3/152.

⁵⁵⁹ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/141.

⁵⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/670.

Âyette geçen “*bizi müminlerin arasına yaz*” ifadesi, Hristiyanların bu içten itikatlarını ve samimi arzularını dile getirmelerini ifade etmektedir.⁵⁶¹ Bu, sadece iman etmekle kalmayıp, aynı zamanda bu inancı uygulamak ve Allah’ın doğru yola ilettiği müminlerin bir parçası olmayı arzuladıklarını da gösterir.⁵⁶²

⁵⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 3/152.

⁵⁶² A.g.e., 3/152.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, lafzî ve manevî yönüyle her çağın insanına hitap eden ilahî bir kelâmdır. O, sadece bir ibadet metni değil; aynı zamanda insanı hem ferdî hem de ictimâî seviyede inşa eden bir rehberdir. Bu yönüyle Kur'an, tefekkür, tezekkür ve tedebbür gibi zihinsel ve kalbî faaliyetleri teşvik ederek okuyucusunu çok katmanlı bir hakikatler dünyasına davet eder. Kur'an'ın indiriliş gayesi, insanın sadece zahiri değil, batınî yönünü de inşa etmektir. Bu bağlamda Kur'an, varlık, bilgi ve değer düzleminde insanı merkeze alarak onun içsel yolculuğuna rehberlik eder.

Bu çalışma kapsamında incelenen “göz” kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'in çok katmanlı anlatı yapısı içerisinde hem fizyolojik bir organ hem de derin metafizik anlamlar taşıyan bir sembol olarak öne çıkmaktadır. Göz, sadece maddî âlemi algılamaya yarayan bir uzuv değil; aynı zamanda idrak, tefekkür ve hakikate yönelişi temsil eden bir kavramsal unsurdur. Kur'an'da gözün bu çok yönlü kullanımı, insanın yaratılış gayesiyle doğrudan ilişkilendirilmiş; bu yönüyle bakmak ile görmek arasındaki fark, derin bir anlam ve sorumluluk boyutuna taşınmıştır. Göz, bu bağlamda yalnızca dünyayı izlemek için değil, hakikati fark edebilmek ve ilahi mesajı temaşa edebilmek için de bir araç olarak değerlendirilmiştir.

Bu anlamda göz, Kur'an'da bir yandan yaratılış delillerine yönelen bir ibret ve tefekkür aracı, diğer yandan da kalbin niyetini ve insanın iç dünyasını dışa vuran bir ayna konumundadır. Bakış, yalnızca bir yöneliş değil; aynı zamanda bir tercihtir. Bu tercih, hakikati görme yönünde kullanıldığında basirete dönüşür; nefsanî arzulara yöneldiğinde ise gaflet perdesine bürünür. Bu sebeple Kur'an, gözün neye baktığını değil, nasıl ve neden baktığını da sorgulayan bir bilinç inşa etmeye çalışır.

Kur'an'da göze dair kullanılan ifadeler, kimi zaman bir tehdit, kimi zaman bir nimet, kimi zaman ise bir imtihan vesilesi olarak sunulur. Bu bağlamda göz, yalnızca dış dünyaya yönelen bir bakış organı değil; aynı zamanda insanın iç âlemine dair sırları dışa vuran bir penceredir. Bireyin niyetleri, arzuları ve kalbî yönelişleri çoğu zaman bakışlarında belirginleşir; zira göz, kalbin tercümanıdır.

Tezde yapılan inceleme göstermiştir ki, Kur'an'daki “göz” anlatımı çok boyutlu bir muhtevaya sahiptir. Basar ve basiret gibi kavramlarla derinleşen bu yapı, insana yalnızca neyi gördüğünü değil, nasıl ve neyle gördüğünü de sorgulatır. Kur'an'da yer alan

بصر , عين , شهد , رأي ve نظر gibi kelimeler, görme eylemini farklı bağlamlarda ele almakta; bu kavramlar, kimi zaman maddî görme, kimi zaman kalbî sezgi, kimi zaman da ilâhî tecellilerin farkına varma anlamlarında kullanılmaktadır. Özellikle شهد ve رأي kavramları, yalnızca gözle görmekten öte bir bilinç ve idrak düzeyini temsil eder. Bu çok katmanlılık, Kur'an'ın dilsel üslubunun zenginliğini ortaya koyarken, insana kendi varlığını, konumunu ve sorumluluğunu yeniden düşünme fırsatı da sunmaktadır. Kur'an'ın gözle ilgili getirdiği sorumluluk bilinci ise, salt görsel temastan ibaret değildir. Göz, bir ibret ve hikmet aracına dönüştüğünde, insanın marifetullah yolculuğunda basiretle hareket etmesine vesile olur. Kalp gözüyle görmek, sadece algı değil, aynı zamanda bir yöneliş ve içsel derinlik kazanımıdır. Gözün manevi fonksiyonu, kişiyi ahiret merkezli bir bakış açısına ulaştırır. Bu bağlamda Kur'an, gözü bir nevi murakabe aracı olarak işlevselleştirir; kulun Allah'ı görmese bile O'nun tarafından görülüyor olma bilinciyle yaşamasına katkı sunar. Bu da gözü, takva ve ihsan bilinciyle bütünleşmiş bir idrak vasıtası hâline getirir. Çalışma boyunca klasik tefsirlerden modern bilimsel disiplinlere kadar çok yönlü bir literatür taraması yapılmıştır. Taberî (ö. 310/923) ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) Fahreddin Râzî (ö. 606/1210), Kurtubî (ö. 671/1273), Neseî (ö. 710/1310), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Elmalılı, Bursevî gibi müfessirlerin tefsirlerinden, çeşitli sözlükler ve insan anatomisine dair yapılan çalışmalara kadar uzanan kaynak yelpazesi, konunun hem teknik hem de manevî boyutunu kuşatmaya yönelik çok disiplinli bir yaklaşıma imkân tanımıştır. Bu yöntem, gözün yalnızca fizyolojik yapısını değil, onunla ilişkili duygu, düşünce, algı ve manevî halleri de anlamlandırma çabasını içermektedir.

İslam düşüncesinde göz, yalnızca bir algılayıcı değil; marifetullaha ve hakikate açılan bir kapıdır. Tasavvuf geleneğinde ise göz, gönlün tercümanı, kalbin dili ve ilâhî güzellikleri temaşa eden bir pencere olarak yorumlanır. Bu bağlamda çalışmanın temel neticeleri;

Göz, Kur'an'da hem maddî hem manevî bir yapıyı kapsamaktadır. Bu yapı, Kur'an'ın insan fitratına dair bütüncül yaklaşımını yansıtmaktadır. Gözle görmenin ötesinde, kalp gözüyle görmek yani basiret, hakikatin idrakine ulaşmanın asıl vasıtasıdır. Bakışın sorumluluğu, Kur'anî bir bilinçtir. Bu bakış yalnızca görsel bir temas değil, aynı zamanda ahlaki ve ruhî bir tercih anlamına gelir. Gözle ilgili deyim ve ifadeler, Kur'an'ın dilsel zenginliğini ve anlam katmanlarını ortaya koymakta; insana kendi iç dünyasıyla yüzleşme fırsatı sunmaktadır.

Gözün yaratılış amacı; insanı yalnızca fiziksel bir bakışla değil, marifetullahaya yönelen bir nazarla, hakikate dair şahitlikte bulunabilecek bir idrak düzeyine ulaştırmak içindir. Bu yönüyle göz, ilim öğrenmenin bir kapısı, tefekkürle kemale ermenin bir aracı ve iç huzura kavuşmanın da başlangıç noktası olarak değerlendirilir. Yeryüzünde halifelik sorumluluğunu kuşanmış insanın, her bakışında bir anlam, yöneliş ve bir bilinç taşıması gerektiğine işaret etmektedir. İnsan, dünyada yalnızca bir varlık değil, aynı zamanda Allah'ın emirlerini yerine getirecek, adalet ve hikmeti yeryüzünde hâkim kılabilecek bir sorumluluk taşır. Göz, bu sorumluluğu yerine getirebilmek için gerekli olan temel araçlardan biridir. Görme, insanın etrafındaki yaratılışı, onun hikmetini, anlamını ve Allah'ın kudretini anlamasına olanak sağlar. Göz, fiziksel bir organ olmanın ötesinde, insanı çevresiyle doğru bir ilişki kurmaya ve bilinçli bir şekilde hareket etmeye yönlendirir.

İnsan hayatındaki en mühim nokta; kendisini, Yaratıcısının ve yaratılanların yanında mahcup duruma düşürecek söz, tutum ve davranışlardan uzak durma gayretidir. Zira yaratılana bakıp, asıl var edeni görebilmek en büyük basiret örneğidir. Bu çalışma, Kur'an'da "göz kavramına" dair yapılan sınırlı çalışmalara katkı sunmayı ve bu kavramın ilahi mesaj içerisindeki yerini daha görünür kılmayı amaçlamıştır. Zira Kur'an'da her kavram gibi "göz" de sadece bir nesne değil; varoluşsal ve ahlaki bir yönelişin, bilinçli bir tercihin sembolüdür.

Nihayetinde göz, yalnızca bir uzuv değil; hakikatin şahitliğine çağıran bir tefekkür menzilidir. Her bakış, bir yöneliştir; her yöneliş, bir anlam tercihi ve her anlam tercihi, insanın ya hakikate ya da gaflete kapı aralayışıdır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü Haluk ve Toparlı, Recep. *Türkçe Sözlük*. 11. Bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Âişe Muhammed Ali Abdurrahman Binti'ş-Şati'. *el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kur'ân ve Mesâil İbni'l-Ezrak*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1987.
- Ammar. Natouf. "Kur'an-ı Kerim'de Temkîn Üslubu" Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. N.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Apaydın, Yunus. "Şahit". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/ 278.
- Arslan, Ali. "Resülullah (Sav)'ın Anlatım Tarzında Beden Dili Unsurları: Jestler ve Çizimler". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1, S.1, 2014.
- Atılgan Yusuf ve Çınar Fatih " İslam Düşüncesinde İlimin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S.14, 2023.
- Banarlı, Nihad Sâmi. *Türkçenin Sırları*. 20. bs. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2004.
- Baltaş Acar ve Zuhâl Baltaş. *Bedenin Dili*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- Büyükmumcu, Mustafa. *Sistemik Anatomi*. 2. bs. Konya: Nobel Tıp Kitabevi, 2014.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Muhammed el-. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil*. Thk. M. Abdurrahman el-Maraşlı. 1. bs. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-A'rabî, 1997.
- Bilge, Okan. *Anatomi Ders Notları*, 1.bs. Konya: İstanbul Tıp Kitapevleri, 2019.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Akıl". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân*, Erkam Yayınları: İstanbul, 2013.
- Çağrıncı, Mustafa. "Şükür". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/247-343.
- Çantay, Hasan Basri. *Tefsirli Kur'an Meali*, 3 Cilt. Bilim Evi Basın Yayınları: İstanbul, 2017.
- Çelebi, İlyas. "Rüya". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/309-310.
- Çelik, Beşir. "Kur'an'da Zikri Geçen Renkler ve Renklerle Verilen Mesajlar". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 6, S. 1 (2019): 81-100.

- Çelik, Ömer. “Kur’an-ı Kerim’de Nur Kavramı”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 16-17, 1998-1999.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Pınar Yayınları 2009.
- Esen, Muammer. “Kur’an’da Akıl-İman ilişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C. 52, S.2, 2011.
- Eren, Şadi. “Kur’anî Perspektiften Adalet ve Zulüm Kavramlarına Genel Bir Bakış”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, S.6, 2018.
- Gürkan, Salime Leyla, “nazar”, *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/444-446.
- Hasan Eren ve Nevzat Gözaydın, vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1988.
- Hatipoğlu, Tahir. *Anatomi ve Fizyoloji*, 16. bs. Ankara: Hatipoğlu Yayınevi, 2012.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrî ed-Dımaşkî. *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*. Thk. M. Hüseyin Şemseddîn. 1. bs. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1419.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-‘Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İlhan Ayverdi ve Ahmet Topaloğlu, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 3. Cilt. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011.
- İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredâtü’l-ğarîbi’l-Kur’ân*. Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1992/1412.
- İsmail Parlatur ,Hamza Zülfikar ve Nevzat Gözaydın. *Okul Sözlüğü*, 2 . Bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Jung, Carl.G. *Man and His Symbols*, çev. Hatice Mukaddes İlgün. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016.
- Kara, Necati. *Kur’an’da Beden Dili*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2004.
- Karakaya, Nejdet. “Kur’ân’da Beş Duyu ve Algı” Yayınlanmış Doktora Tezi. Y.Y.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kafî Dönmez ve Sadrettin Gümüş. *Kur’an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.

- Karataş, Mustafa. “Hz. Peygamberdin Beden Dili”. *İÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.8, 2003.
- . *Hz. Peygamberin Beden Dili*. İstanbul: Nun yayınları, 2008
- Kazancı, Ahmet Lütfi. *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, İstanbul: Marifet Yay. 1980.
- Konyalı Mehmed, Vehbi. *Hulâsat ’ül Beyan: Büyük Kur’an Tefsir*. Üçdal Neşriyat: İstanbul, 1991.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-. el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân. Thk. Ahmed Berdûnî ve İbrahim Atfiş. 3. bs. Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1384.
- Kutluer, İlhan. “İlim”, DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/109-114.
- Langford, Kevin. *Anatomi 101*. çev. Berna Asuman Uzun. İstanbul: Say yayınları, 2018.
- Menderes, Fatih; Bilgili, Ömer; ve Yavuz, Ömer, “Kur’an’da Geçen Kalp Kavramının Anlaşılmasında Kapalı Sistemin Önemi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.13, S.1, 2013.
- Morton, David. *İnsan Anatomi Atlası*. çev. Mustafa Büyükmumcu. Konya: Nobel Tıp Kitapevi, 2015.
- Nesefî, Ebû’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medâriku ’t-Tenzil ve Hakâiku ’t-Te ’vîl*. Thk. Yusuf Ali Büdeyvî. Beyrut: Dârü’l-Kelimi’t-Tayyib, 1419.
- Kardaş, Nevin ve Önem, Salih vd. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995
- Ökten, Gülşen. “Kur’ân’a Göre Bilginin Kaynakları” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.39, 2015.
- Özden, Mehmet. *Anatomi ve Fizyoloji Ders Kitabı*, 18. bs. Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2012.
- Pease, Allan. *Body Language*. çev. Yeşim Özben, İstanbul: Rota Yayınları, 1997.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed er-. *et-Tefsîrû ’l-kebîr / Mefâtîhu ’l-ğayb*. 3. bs. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420.

- Sami, Şemseddin. *Temel Türkçe Sözlük, Sadeleştirilmiş ve genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî*. Sad. Yaşar Akdoğan, Necat Birinci vd. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1985.
- Saygın, Sümeyye. “Kur’an-ı Kerim’e Göre Sağlam Bir Toplum Yapısı Oluşturmada Şehadet Kavramı” Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. N.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2015.
- Sebati, Gökhan. “Arap Dilinde Mükesser (Düzensiz) Çoğullarda Azlık ve Çokluk Olgusu”. *Bandırma Onyed Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. C. 4, S.2, 2021.
- Sehâvî, Ebû'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azim*, Thk. Musa Ali Musa Mes'ud, Eşref Muhammed Abdullah el-Kassâs, 1. Bs. Kahire: Dârü'n-Neşr li'l-Câmiat, 1430.
- Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim'in Öz Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat, 1988.
- Süleyman, b. Mukâtil. *Kur'an Terimleri Sözlüğü*. çev. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 169.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. el-Kemâl Celâlüddîn es-, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. Beyrut, 1993.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-. *Câmiü'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'ân*. Mekke: Darü't-Terbiyyeti vet-Türâs, t.y.
- Tayfun, Recep. *Etkili İletişim ve Beden Dili*, Ankara: Nobel yay. 2010.
- Teber, Hatice. “Hakikatin anlaşılmasında akıl-kalp korelasyonu epistemolojik bir yaklaşım”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S.4, 2013.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u'l-Kebîr (Sünen-i Tirmizî)*. Thk. Beşşâr Avvâ Marûf. 1. bs. Mısır: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Topaloğlu, Bekir. “Basir”. *Türk İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/102.
- . “Tövbe”. *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/279-283.
- Toptaş, Mahmut. *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 1995.
- Turşak, Musa. “Kur'an'da Bedensel Engellilikle İlgili İfadelerin Tahlili” *Bitlis İslamiyet Dergisi*. C.3, S.1, 2021.

Uludağ, Süleymân. “Ağlama”. *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/473-474.

———. “Kalb”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/392-394.

———. “Nur”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/245-246.

Yalman, Abdullah. “Kuran-I Kerimde İstihza (Manevi İşkence) Kavramının İncelenmesi” Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Yavuz, Şevki. “Vahiy”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/440-443.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Murat Kaya ve Asım Cüneyd Köksal. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022.

Yıldırım, Mehmet. *İnsan Anatomisi*, 5.bs. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevi, 2000.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmi'zi't-tenzil ve 'uyûni'l-eķâvil fi vücûhi't-te'vil*. 3. bs. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1407.

ÖZGEÇMİŞ

Merve KOYUN

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Tefsir Yüksek Lisans, 2024, İstanbul

Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, 2019, İstanbul

B. MESLEKİ DENEYİM

2011 Bakırköy Mustafa Necati İlköğretim Okulu Din Kültürü Öğretmenliği

2012-2014 Güngören Gaziler İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü Öğretmenliği

2019-2020 Kayaşehir ilköğretim Okulu Sınıf Öğretmeni

2024 İstanbul Sabahattin Zaim üniversitesi İYV Kız Yurdunda Yönetim Memuru